

Likgalhtawakg'a xatipalhuwa takatsin nak xatachiwin tutunaku

*Libro de literatura en lengua
totonaca, Veracruz.*

NOMBRE DEL ALUMNO (A)	
ESCUELA	GRUPO
POBLACIÓN	
ENTIDAD FEDERATIVA	

Este libro de texto ha sido elaborado por el Gobierno de la República y se entrega en forma gratuita a los niños de las escuelas primarias del país.

Los juicios y opiniones de los maestros, de los padres y de los alumnos son muy importantes para mejorar la calidad de este libro. Sus comentarios pueden ser enviados a la siguiente dirección:

COMISIÓN NACIONAL DE LIBROS DE TEXTOS GRATUITOS

Rafael Checa núm. 2 col. Huerta del Carmen
C.P. 01000, México, D.F.

Las obras de arte que ilustran las cubiertas de los libros de texto gratuitos son representativas de las grandes etapas del arte mexicano. Constituyen un valioso respaldo educativo y son motivo de orgullo nacional.

SEP

Libro de literatura en lengua totonaca de Veracruz

Elaborado en la Dirección General de Educación Indígena de la Subsecretaría de Educación Básica de la Secretaría de Educación Pública.

Autores y Compiladores

Aldana Margarita, Atzin Ramos Nicolás, Bernabé C. Casiano, Cruz Bernabé Abdías, Cruz Pérez Crescenciana, De la C. García Emiliano (alumno), Dorantes Abelardo Francisco, Espinoza Guevara Josefa, García de Luna Lucía, García G. Fernando, García G. Isidoro, García García Domingo, García García Jesús, García Valencia Carlos, González García Ma. Dominga, Hernández Aldana Bernarda, Hernández Esteban, Hernández Velázquez Paula, Jiménez García Rosalía, Juárez Cándida, Juárez M. Getulia, Lázaro Hernández Alejandra, Morales García Jesús, Olarte Pérez Mauro, Olarte Tiburcio Eduardo, Olarte Tiburcio Eleuterio, Olmedo Xochihua Julia, Pérez Julián, Pérez Olarte Porfirio, Pérez Xochihua Minerva, Valencia Francisco, Valencia S. Juana, Vázquez Cristóbal Dominga

Diseño

Araceli Juárez Serrano

Ilustración

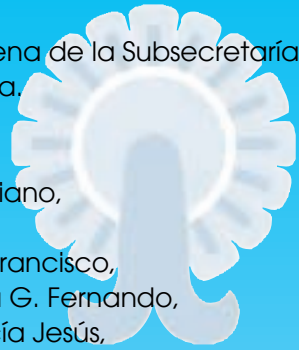
Araceli Juárez Serrano y Emma Idalia Morales Muñoz

D.R. Secretaría de Educación Pública, 2000
Argentina No. 28
Col. Centro, C.P. 06029
México, D.F.

ISBN : **978-968-18-5534-5**

Primera edición 2000.
Décima tercera reimpresión 2013.

Impreso en México

La Patria (1962),
Jorge González Camarena.

Esta obra ilustró la portada de los primeros libros de texto. Hoy la reproducimos aquí para que tengas presente que lo que entonces era una aspiración: que los libros de texto estuvieran entre los legados que la Patria deje a sus hijas y a sus hijos, es hoy una meta cumplida.

A seis décadas del inicio de la gran campaña alfabetizadora y de la puesta en marcha del proyecto de los libros de texto gratuitos, ideados e impulsados por Jaime Torres Bodet, el Estado mexicano, a través de la Secretaría de Educación Pública, se enorgullece de haber consolidado el principio de la gratuidad de la educación básica, consagrada en el Artículo Tercero de nuestra Constitución, y distribuir a todos los niños en edad escolar los libros de texto y materiales complementarios que cada asignatura y grado de educación básica requieren.

Los libros de texto gratuito son uno de los pilares fundamentales sobre los cuales descansa el sistema educativo de nuestro país, ya que mediante estos instrumentos de difusión del conocimiento se han forjado en la infancia los valores y la identidad nacional. Su importancia radica en que a través de ellos el Estado ha logrado, en el pasado, acercar el conocimiento a millones de mexicanos que vivían marginados de los servicios educativos y, en el presente, hacer del libro un entrañable referente gráfico, literario, de conocimiento formal, cultura nacional y universal para todos los alumnos. Así, cada día se intensifica el trabajo para garantizar que los niños de las comunidades indígenas de nuestro país, de las ciudades, los niños que tienen baja visión o ceguera, o quienes tienen condiciones especiales, dispongan de un libro de texto acorde con sus necesidades. Como materiales educativos y auxiliares de la labor docente, los libros que publica la Secretaría de Educación Pública para el sistema de Educación Básica representan un instrumento valioso que apoya a los maestros de todo el país, del campo a la ciudad y de las montañas a los litorales, en el ejercicio diario de la enseñanza.

De esta forma, el libro ha sido, y sigue siendo, un recurso tan noble como efectivo para que México garantice el Derecho a la Educación de sus niños y jóvenes.

Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos

Artículo 2o.*

La Nación Mexicana es única e indivisible.

La Nación tiene una composición pluricultural sustentada originalmente en sus pueblos indígenas que son aquellos que descienden de poblaciones que habitaban en el territorio actual del país al iniciarse la colonización y que conservan sus propias instituciones sociales, económicas, culturales y políticas, o parte de ellas.

La conciencia de su identidad indígena deberá ser criterio fundamental para determinar a quiénes se aplican las disposiciones sobre pueblos indígenas.

Son comunidades integrantes de un pueblo indígena, aquellas que formen una unidad social, económica y cultural, asentadas en un territorio y que reconocen autoridades propias de acuerdo con sus usos y costumbres.

El derecho de los pueblos indígenas a la libre determinación se ejercerá en un marco constitucional de autonomía que asegure la unidad nacional. El reconocimiento de los pueblos y comunidades indígenas se hará en las constituciones y leyes de las entidades federativas, las que deberán tomar en cuenta, además de los principios generales establecidos en los párrafos anteriores de este artículo, criterios etnolingüísticos y de asentamiento físico.

A. Esta Constitución reconoce y garantiza el derecho de los pueblos y las comunidades indígenas a la libre determinación y, en consecuencia, a la autonomía para:

IV. Preservar y enriquecer sus lenguas, conocimientos y todos los elementos que constituyan su cultura e identidad.

* Extracto de la publicación realizada en el Diario Oficial de la Federación 02/08/2004

Likgalhtawakg'a xatipalhuwa takatsin nak xatachiwin tutunaku

*Libro de literatura en lengua
tononaca, Veracruz.*

Presentación

Este libro es producto de otro de los esfuerzos que la Dirección General de Educación Indígena realiza para dotar a las escuelas primarias con materiales escritos en lenguas indígenas, con la finalidad de contribuir al desarrollo de la lectura en la propia lengua de los alumnos.

En este trabajo se integra una variedad de géneros literarios, en textos que han sido escritos y recopilados por maestros bilingües, quienes se han dado a la tarea de seleccionar las lecturas que más se acercan a la realidad lingüística y cultural de las poblaciones indígenas.

Por ello, además de incluir lecturas creadas por los propios maestros de la región, se muestran aspectos representativos de la tradición oral, de tal manera que los alumnos tengan acceso a una literatura que recupere los valores, creencias, conocimientos y formas particulares de su cultura para ver e interpretar el mundo que les rodea, este enfoque, propio, servirá para motivar a los alumnos a que lean en su propia lengua.

Xalilaka p'ulan

a'e taskujut wa lanka pumopakgsin xla matakuxtunanin lipuwa chu litayacha xlakata nituwa nakawanini la natakgalhtawakg'a xawa la natats'okgnan nak ixtachiwink'an nema chiwinankan nak xpulatamank'an laktsukaman.

Nak ja'e takgalhtawakg'a tipalhuwa takatsin tanuma la: takgskgawin, litakgalhtokglhni, masuy, li' akgatakgsni', takgchiwin chu limakanajlit. Tiku tats'okgnit, tamakxtuminit chu talaksaknit wa makgalhtawakgenanin, tiku chiwinankgo tipatuy tachiwin.

Ja'e takatsin, nitu xatats'okgni wata xatachiwin wa makgalhtawakgenanin tats'okgli xlanan kalitachiwinanka xlakata na katakatsilh laktsukaman tuku lhan takatsin anankgo nak xpulataman.

Ja'e likgalhtawag'a lipuwankanit xpalakatak'an laktsuktutu tiku kgalhtawakgakgo xlipulaktuy chu xlipulaktutu takgalhtawakg'a., nak ixtachiwin nema chiwinankgo nak xpulataman.

Xalilaka p'ulan

a'e taskujut wa lanka pumopakgsin xla matakuxtunanin lipuwa chu litayacha xlakata nituwa nakawanini la natakgalhtawakg'a xawa la natats'okgnan nak ixtachiwink'an nema chiwinankan nak xpulatamank'an laktsukaman.

Nak ja'e takgalhtawakg'a tipalhuwa takatsin tanuma la: takgskgawin, litakgalhtokglhni, masuy, li' akgatakgsni', takgchiwin chu limakanajlit. Tiku tats'okgnit, tamakxtuminit chu talaksaknit wa makgalhtawakgenanin, tiku chiwinankgo tipatuy tachiwin.

Ja'e takatsin, nitu xatats'okgni wata xatachiwin wa makgalhtawakgenanin tats'okgli xlanan kalitachiwinanka xlakata na katakatsilh laktsukaman tuku lhan takatsin anankgo nak xpulataman.

Ja'e likgalhtawag'a lipuwankanit xpalakatak'an laktsuktutu tiku kgalhtawakgakgo xlipulaktuy chu xlipulaktutu takgalhtawakg'a., nak ixtachiwin nema chiwinankgo nak xpulataman.

Xalilaka p'ulan

a'e taskujut wa lanka pumopakgsin xla matakuxtunanin lipuwa chu litayacha xlakata nituwa nakawanini la natakgalhtawakg'a xawa la natats'okgnan nak ixtachiwink'an nema chiwinankan nak xpulatamank'an laktsukaman.

Nak ja'e takgalhtawakg'a tipalhuwa takatsin tanuma la: takgskgawin, litakgalhtokglhni, masuy, li' akgatakgsni', takgchiwin chu limakanajlit. Tiku tats'okgnit, tamakxtuminit chu talaksaknit wa makgalhtawakgenanin, tiku chiwinankgo tipatuy tachiwin.

Ja'e takatsin, nitu xatats'okgni wata xatachiwin wa makgalhtawakgenanin tats'okgli xlanan kalitachiwinanka xlakata na katakatsilh laktsukaman tuku lhan takatsin anankgo nak xpulataman.

Ja'e likgalhtawag'a lipuwankanit xpalakatak'an laktsuktutu tiku kgalhtawakgakgo xlipulaktuy chu xlipulaktutu takgalhtawakg'a., nak ixtachiwin nema chiwinankgo nak xpulataman.

Xataihkan likgalhtawakga

xtukuwini'

likgalhtawakga

Kgoni'	12	Litakgalhtokglhni'	47
Limaxkgan	14	Tantutu wakax	48
Limakgskgo	15	Matakuxtuna'	50
Akgaxananat	15	Akxni' naxkgakga	50
Ch'at'uy linat'alan	16	Xalhkitit staya'	51
Spitu' chu cha'an	17	Lamakilhtsukin latamat	52
Pat'okgt'okg	18	Li'akgatakgsni'	54
Ch'amakxkulit	18	Limakanajli't	54
Pukgalhtawakg'a	19	Xkilhtamaku kintse'	55
Sipijchichi' chu ska	20	Xaskg'at'an paxni'	
Li'akgatakgsni'	22	chu sipijchichi'	56
Ktsu Juan	23	Ktsuts'iya'	57
Pa'un	23	Kganchuyujni'	58
Ixpuchina' un	24	Akgmuxni	59
Xtalakpuwankg'an		Sipijchichi' chu waya'	60
likilhtutunaku	30	Ixtamaskiwin tatitu	61
Pakga	31	Ch'amakxkulit	62
Skgononts'iya	32	Litakgalhtokglhni	62
Punin	34	Litakgalhtokglhni	63
Litakgalhtokglhni	34	Liputlekgen	63
Li'akgatakgsni'	35	Tlakat kgawasa	64
Xtatlin lhpatekg		Xlatamatkan litutunaku.	65
chu wik ilit	35	Wantawakga	66
Smajan xawa xtilan	36	Kilhtutunaku	67
Kats'okgnawi	38	Limakanajlit	67
Li'akgatakgsni'	38	Ixtatsan Juan	68
Li'akgatakgsni'	39	Kutun	69
Aktumajanalh	40	Xalikilhtlin kinkachikin	70
Skaw chu sipijchichi'	41	Akgxtekgejnan chichi'	71
Tastakyawat	42	Lakgwa	72
Litakgalhtokglhni	42	Spitu	74
Serafin Olarte	43	Akgapup'alhni	74
Xlimak'ikan skgata		Xlikilhtsukut	
akxni lakgawan	44	k'akilhtamaku	75
Taxkgakget	46	Xtan	76
Aktsu chichi'	46	T'ajin	78
Tsukulha senan	47	Pafux chu luwa	79
Litakgalhtokglhni	47	Ts'akat mistun	80

Tapalajni ts'umat	81	Akgxtulu'un	120
Ktsutsumat	82	Wakax xawa jun	121
Li'akgatakgsni'	82	Laktlank'an chichi'	122
Xokge	83	Xatawa tuxuwa	123
Likgalhtawakg'a	83	Patokgtokg	124
Uxpi' chu skaw	84	Limakanajlit	124
Lakgtsayan tumin	86	Litakgalhtokglhni	124
Lank'a p'uyu	87	Lhtatania cha'an	125
Limakanajlit	87	K'iwip'axni'	126
Talakgaputsit	88	Muxni chu uxpi'	128
Limaxkgen		Sasan chu task'uyu	129
xala nak k'amayakni	90	Xst'ana xalu	130
Mats'iswana chu		K'alilhpaw	132
lapanit	91	Akglhtakge	134
Puwanini ch'ixku chu		Li'akgatakgsni'	136
xkaman	92	Li'akgatakgsni'	137
Akglhtakga puskat	94	Lhkititwa ch'ixku	138
Chichekg chu lapanit	95	Tse'	141
T'alatnanin	96	Aktsin	142
Li'akgatakgsni'	98	Tuxtukulut	148
Kinch'ichini'	98	Ktsusluluk	149
T'ajna' chu p'axni'	99	Litakgalhtokglhni	149
T'ajna chu p'uyu	100	Li'akgatakgsni'	149
Li'akgatakgsni'	104	Litakgalhtokglhni	150
Kgaxananat	105	Makgts'ankg'ena	151
Takgaman	105	Akgskgalala	
Kg'anch'ichi	106	ktsuts'iya	152
Tsatsana'	107	Limakanajlit	153
Akit kilhtunaku	108	Cha'an	153
Li'akgatakgsni'	108	Puskgoyot	154
Kats'okgnawi	109	Mayak xanat	155
Li'akgatakgsni'	109	Limakanajlit	156
Puskat chu juk'i	110	Xtakatsit takgaman	156
Kuwixanat	112	Tastakayaw	157
Li'akgatakgsni'	112	Wakan papa'	158
Ch'amakxkulit	113	Kaxtilanchaw	159
Chichakg	114	Pat'okgt'okg	160
Cha'an xawa sluluk	115	Juan chu	
Ch'atum puskat		xlikgalhtawakg'a	162
chu kgayin	116	Xlafamat chichi'	164
Kmakgtoya kintse'	117	Xtalakgachixkuwit	
Pulakgsgkat'a	118	tankgololo likgaman	166
Puch'itni	119	P'axni' chu kgayin	168

Kgosni'

Tawan lakgkgolon mat makg'asa tamakglhchiyalh putum kgosni', wa chi ama talits'ankgalh pakg'an nak ixlits'ankgan.

Xtawilana putum kgosni' nema xtalakgati xtatantlitapuli lat'a ni ixtawila pulakgastan.

Makgtum chi ta'alh tatantli n ak k'achik'in akxni' ixtlawamaka lank'a paxkua.

Akxni' ama ixtatalakgstokgnit lhuwa lakchi'ixkuwin, lakchajan, lakts'umajan xawa lakgkg'awasan lhuwa lat'a ti ixta'ankg'onit talakgastanan.

Akxni' tsukulh tatantli kgosni' wakg talakatsuwig'oka. Ama kgosni', p'ulh tatantliih nak ixtakgantun pukgosni, task'ilh limatsankgen xlakata nitu natapaxtokga, nitu natalani.

Ama pukgosni tlan ixlich'asnatkanit mayak xlakata chuna' nit'uwa naliputakxtukan.

Wa chi nit'uwa talitakxtulh.

Akxni' putum tatakxtukg'olh, xapuxk'u tsukulh skgoli, xamakgapitsi kgosni' tlan katampulakgch'ika xlakata akxni' namakgatsi ixtaskgolh, xamakgapitsi tlan natakgosa. Akxni' ixtamanaja takgosa uyu ch'ut'okglh takgxtulh ixputawilhk'an tsukulh takgalhsp'ittawak'a nak k'aunin, xapuxk'u lat'aya skgolima wa chu xamakgapitsi aks ixtawak'anankg'olh.

Lakgastananin tajik'uankg'olh akxni'ta'akxilhi tu ixlama xawa tatsukulh tat'asa, task'ilh limats'ankgen xlakata nitu kata'akgspulalh.

Ama kgosni' lat'aya ixtatakgalhspitwak'ana, chu aks ixtawilana, la achu ni k'aunin ixtawak'ana, nixtasi pala ixtajik'uan chuna' ama ixtawak'ana xamakgtum chi tsukulh tatatampuxtutilha uyu titum tatayalh pakg'an nak ixlits'ankg'an, xapuxk'u lat'aya skgolima wa la achu ni katlakgwalh.

Lat'a tatsukulh ta'an pakg'an nak ixlits'ankg'an, tsukulh tatamakgts'ekga nachuna' at'a ts'ina ixtakgaxmati ixtaskgolh, xamakgtum yaj tatasilh.

Lakgastananin tajik'uankg'olh, nikxni chu ama ixtapaxtokgnit tantlinin.

Map'akgsina lat'a sits'ilh matank'aninalh pukgosni'

xlakata yaj chuna' natapaxtokga kgosni', lapkpuwa
xlakata pukgosni' lin takglhuwit, wa chi chu
talipaxtokgli ama tantlinin, ixlit'at'ima tats'ankganit,
tatsukupa takgaxmati ixtatlakgnik'an.

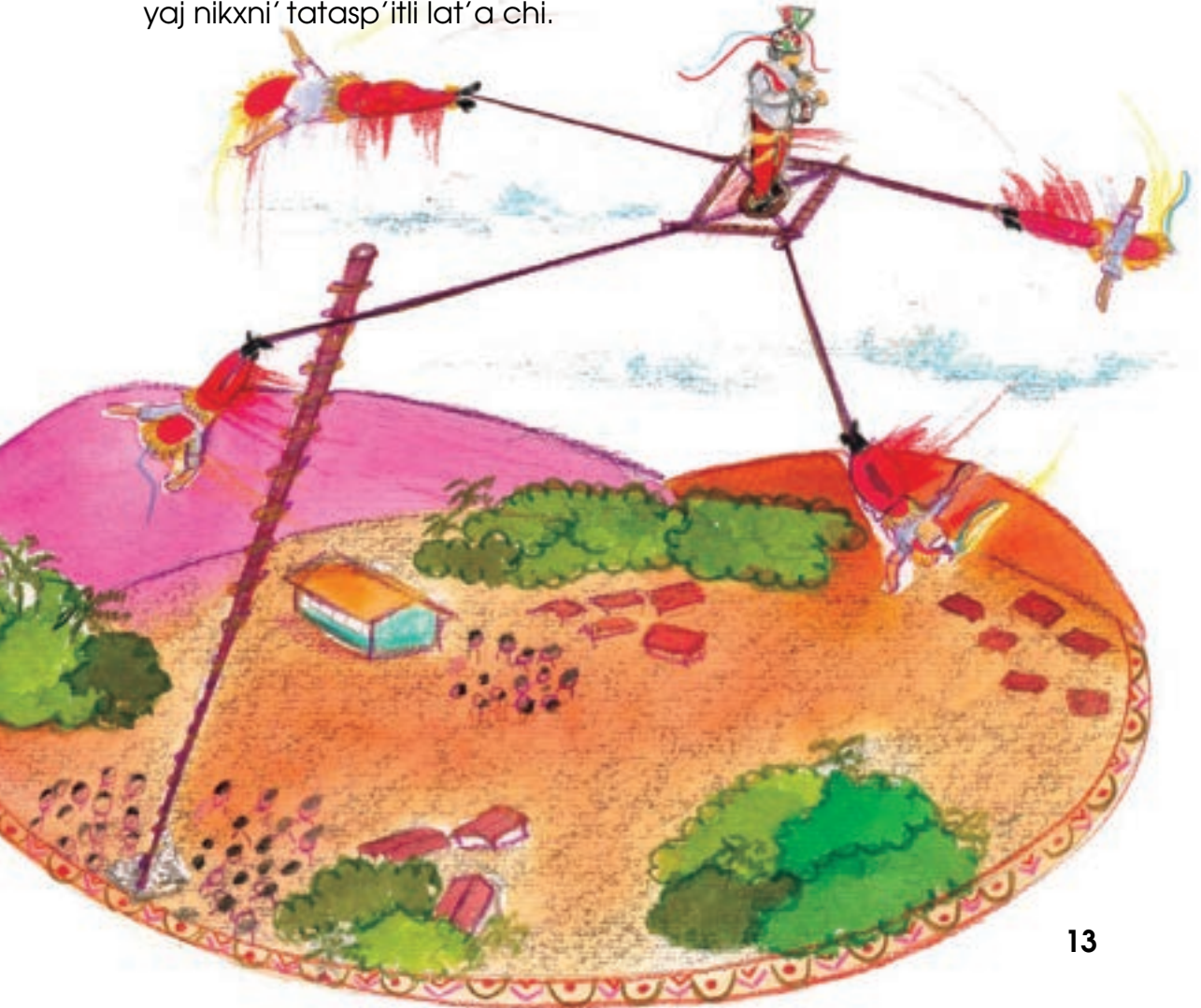
Lhuwa lakgkgolon, lakch'atin, lakgkg'awasanxawa
laktsumajan tatakax kgoih, ta'alh ta'akxila la ama
ixtatasp'itmanampa kgosni', titum ixtachimana ana' ni
ixya ixpukgosnik'an, xapuxk'u lat'aya skgolima wa,
akxni' takxilhli yaj tu ya ixpukgosnik'an tatsukupa
tatakgalhspittawak'a.

Lakapala anka mak'atsinikan xapuxk'u map'akgsina la
ixtatasp'itmanampa ama kgosni' nema ixtats'ankganit.
Map'akgsina kamamakxtumilh chalhuwa lakch'ixkuwin
xlakata tunk'an kayawapalaka pukgosni'.

Nachuna' tsukulh tamakgtayanan lakts'umajan,
laktsumaman, lakgkgolon xawa lakgkg'awasan.

Akxni' liwaj ixwaxnamaka, tatsukupa
tatampuxtutilhapala, pakgan nak ixlits'ankgan.

Chuna talikgalhchiwinan lakgkgolon xlakata lat'ata'alh
yaj nixni' tataspi'tli lat'a chi.

Limaxkgan

Xatastakayaw limaxkgan
ni xtiku nixts'e xkg'alhi
lilakgaputsa xlatamat
lilakgaputsa xlatamat
wana xla milh latama.

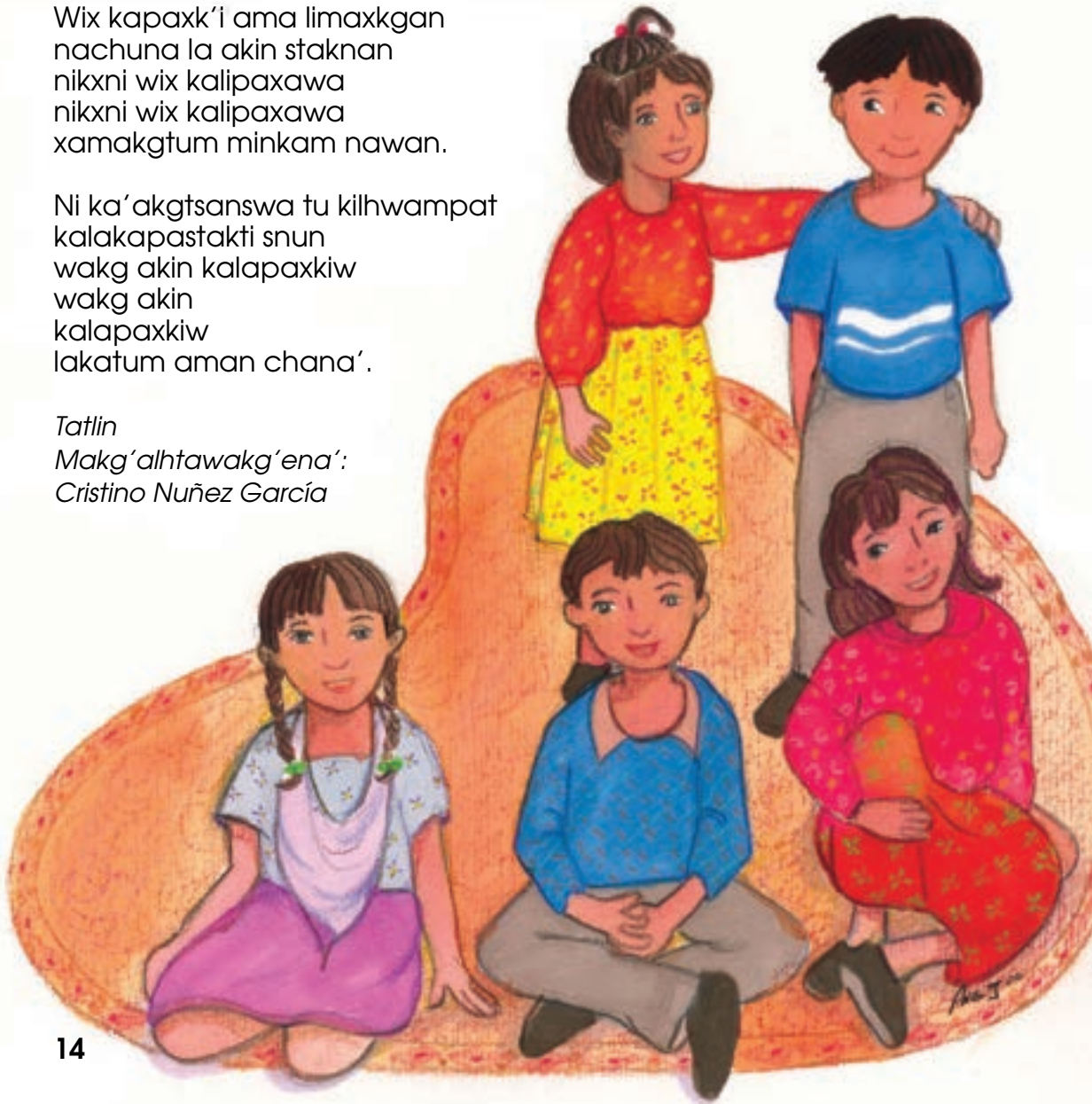
Wanchi tlawaka limaxkgan,
liwaj milh akgxtakgajnan,
walkg akin kamakgtayaw
walkg akin kamakgtayaw
xlakata tlan nak'atsi.

Wix kapaxk'i ama limaxkgan
nachuna la akin staknan
nikxni wix kalipaxawa
nikxni wix kalipaxawa
xamakgtum minkam nawan.

Ni ka'akgtsanswa tu kilhwampat
kalakapastakti snun
wagk akin kalapaxkiw
wagk akin
kalapaxkiw
lakatum aman chana'.

Tatlin

*Mak'alhtawag'ena':
Cristino Nuñez García*

Limakgskgo

Kgotan titaxtulh ch'atum puskat chu ixtakgnu
mapat'ast'ilh akgtum limakgskgo, akxni
makaksanalh taxtulh map'akgsina kiwani
puskat ¿ Tiku p'akglhnit limakgskgo?
Kimatsankgeniya luwan, akit nichuna ktlawanit,
wa kintakgno chu tlawalh.
Pala mintakgno chu tlawalh, naxokgo, xlakata
xalimakgtum na'akxila nitu natlawa.

Tatlin

Ch'at'uy linat'alan

Akgaxananat

Chilha akgaxananat
lipaxaw tasi k'atukuxtu,
lhuwa xanat tapakglhmana,
ixkaiywa xlimanit katuwa.

Wakg takgalhin tapaxawamana,
akxni'pulhma ch'ichini',
tipakgatsi tatlin takgaxmata,
wa akgaxananat
lakgach'ixkuwimaka.

Laklan tatasi, nilku lakapina wakg xanat
makgat chan ixlimuksun
nachuna talapula jun, kgalhakgatayama xanat
ixlisakgsin xanat kakgalhwanananpula.

Ta'akgchiwin

Malkgalhtawakg'ena:

Esteban Hernández Santes

Ch'at'uy linat'alan

Titaxtunit kilhtamaku, ch'at'uy lakgkg'awasan linat'alan
lakkaxlakg'olh pi na'ankg'oy t'alatnankg'oy k'atsisni.

Akxni' tsukulh smalankg'an an ankg'olh k'akiwin.

Ch'atunu ch'atunu linkg'oy xlit'alatni chu xlimakgskgot,
kgalhtsekg, tlawamakgolh niti chiwinan
lakaputsatilhakgo lat'a katuwa takgalhin.

Xamakgtum tiku xpulatilhay lakgamakgskgolh tantum
takgalhin, ni t'aks lakgapasli. Wanilh xt'ala:

-Kaks kataya, ni katatsawaji, awi tantum
tampanamak.- Kgalhtilh xt'ala:

- ¿Niku', niku?, - lakaputsalh, akxni ukxilhi ipum!
mapankganilh.

Wanilh xt'ala:

- Uyu lhajaw.- Lakapala ankgolh ukxilhkgo tukuya
takgalhin patilh.

Akxni' lakg'ankgolh, ukxilhkgo takgatakga xla tampilij
ma. Tiku pulhna ixukxilhnit wan:

- Wana wix lhajau, nichuna xla, uyma takgatakga wix
tala', wix xla lhajanita takgaw, akit k'amaja ni tlan un,
lama chiyu katsisni. Ama linatalan la'akgxtakgmilh, chu
tiku talalh takgatakga lipuwan lakapastaka. Ni tlan tuku
ktlawalh, klakapulalh kintala, nichuna ixlilat, xamakgtum
wa katalalh tiku lakgatakgas a ni tlan
lalakgamakglhtikan.

Ta'akgspulan

Makgalhtawakg'ena:

Bernarda Hernández Aldana

Spitu' chu cha'an

Akgtum kilhtamaku xlawaka tantun cha'an xakgan aktsu k' iwi'.

Xamakgtun tsukulh min palha un. Ama cha'an tamakgwasli, tajucha, nak puxkga, tsukulh makgalhuy, makgalhuy, makgalhuy ch'uch'ut.

Ama aktsu cha'an tsakgsalh paxtakut, akxni' lhakgwalh lakapastaklhi:

- Chu kama muxtuy pala niti nakimakgtaya, nakiwakgoxla ama laktsu skiti, nakakgtasay puwan.

Tsukulh akgtasay:

- ¡Kakimakgtayatit! ¡Kakimakgtayatit!

¡ tiku kinkgaxmatni!

¡Juy! ¡juy! ¡kmuxtuma! ¡ Kmuxtuma!

¡ kakimakgtayatit!. Chu ama aktsu cha'an niti kgaxmatnilh, makgalhuma makgalhuma chu makgalhuma ch'uch'ut. Liapuntsu akgtasapa:

- ¡Kakimakgtayatit!, ikakimakgtayatit! itiku kinkgaxmatni.!-- Kgaxmatli tantum spitu' pi akgtasakan nak puxkga, lakapala kgosli chu taiakatsuwilh niku xmimacha takgtasat, akxilhi pi aktsu cha'an muxtuma, amakgtum kgosli, tukxlhi aktsu xaskakni k' iwi makgosonilh ama cha'an xlakata nalitakuta. Akxni' takutli, lu paxawalh maktinkxka chu astalh, tlan talapaxkilh spitu' chu cha'an.

Xtachiwin Kitstankanin

Pat'okgt'okg

Wix ktsu pat'okgt'okg
tlan mintatlin
makututliya noma ch'ichini'
ch'ali, ch'ali chu lap'atnawan
lipaxaw kgaxmata nama mintatlin.

Chu liwaj lan wix kilhtliya
mapaxawiya snun kilhtamaku
chu tant'aku wix kilhtliya
akxni chan minch'ichini'.

Nak xakgan k'iwí nema ya
ana kit snun k'akxilan
wa nama snun klipaxk'íyan
la wix nama tliya lat'a kaniwa.

Ta'akgchiwin

Ch'amakxkulit

Tawan lakgkgolon mat ni tlan
maklakatsupkan ch'amakxkulit.
Tawan mat pala namaklakatsupa
ch'atum ktsuts'umat, natat'ukxa
ixmakgxwa chi pala ktsukgawasa
natat'ukxa ixchana.

Limakanajlit

Pukgalhtawakg'a

Kawi nak pukgalhtawakg'a,
makgalhtawakg'ena kinkakg' alhiman
ama kinkamasininiyan
lat'a xla tu k'atsi.

Nak xtachiwin tutunaku
chu ja'e kinkatachiwinanan
wa nituwa kats'iniya.
Snun lamakgachakg'iniya.

La, la, la, la, la,
la, la, la, la, la,
la, la, la, la, la,
la, la, la, la, la,

Chu ja'e k'ankgow kgalhtawakg'aya,
lhuwa tu lik'atsit, nakats'iya
nachuna tats'okgne nema nats'okga.
Nak kintachiwink'an tutunaku.

Kawi nak pukgalhtawakg'a
makgalhtawakg'ena kinkakg' alhiman
ama kinkamasiniyan
lat'a xla tu k'atsi'.

Tatlin

Sipijchichi' chu skaw

Xlama ch'atum ch'ixku, ixskuja ch'ali ch'ali nak xtach'anana, xmakgala: stapu, p'in, ch'ankat chu tipakgatsi tach'anana.

Makgan snun ixsenan, xwi k'alank'ak'iwin, xlatama tipakgatsi kitsistank'anin, stalank'a ch'uchut xlin puxkga, wa lipaxaw ixtaskuja lakch'ixkuwin.

Mincha kilhtamaku, akxni' chalh nak xk'astapun, akxilhi' xlakata waninikanit xtach'anana, lakpuwa cha tiku kiwaninima kintach'anana.

Tu tlawalh, tsukulh putsa niku lakminacha ama kg'alhawaya, xamakgtum takgasnilh ixtijya chu lakpuwa, chi nakskali xiakata nakmanokglho.

Titaxtulh kilhtamaku, ama ch'ixku litlakgwalh taskalit, tu tlawalh, itat yawanilh nak ixtijia ch'ipala lilhtam, xlakata ana nataslamatawak'a.

Lat'a xkgekgema, chilh skaw, akxni' akxilhi' itat ya ch'atum ch'ixku, tsukulh wani: -¿ Tiku wix? katakgenu, akit ktlawama nak kintijia. Ama ch'ixku ni kgalhtinalh.

Astan chi wanipala: - Pala ni takgenuya k'aman kg'axiyan. Chuna' tlawalh, likgaxilh ixpakgkana, lat'a kg'axilh ana' taslamatawak'alh ixmakxpan, wanipa: - Kakimakgxtakgti, pala ni kimakgxtakga k'aman kalig'axiyan kinpakgxwik'i. Lat'a kg'axilh chu taslamatawak'apa.

Astan wanipa: -- Pala ni kimakgxtakg'a k'aman lilaktayayan kintantupakgkana. Chu tlawalh, lat'a pat laktayalh ana' tatantuslamatawak'alh. Wanipa:

-Ya chi ixlikana, pala ni kimakgxtakg'a k'aman lilaktayayan kintantupakgxwik'i, chuna'tlawapa, ana' tatantuslamatawak'akgolh.

Sits'ikgonit, wanipa.- Chi kinch'apakgonit'a p'uwana, pala ni kimakgxtakga k'aman xkayan, xamakgtum t'ak'atch xkalh.

Lat'a chi xkgekgelh, ama ch'ixku alh lakan nak xkastapun, akgt'asatilha chu skgolitilha, titum alh ana'; ni ixyananit ch'ipala lilhtam, akxni' akxilhi ana' st'amaj wak'a ktsu skaw.

- ¿Wix nama lan xt'alaslakgpat kintach'anana? Chi k'aman skuyuwayan.

Tu tlawalh, tsukulh makti, lat'a maktikg'olh lhukuj mujulh nak puxtokgo' akgxpakgatawak'alh uyu lilh nak pukuxi.

Akxni' lichalh ana' lht'uj walilh, taspitli alh skuja,
xlip'untsu talakatsuwilh tantum sipijchichi', ts'ukulh musu,
astan chi tachiwinalh;

- Chi k'aman wayan, - wa sipijchichi'. Ama skaw tunk'an
lakpuwa, chu kgalhtilh:

- Ni kakiwa, akit kimujukanit ju'u xlakata
kint'amamakgaxtokgp'utun-kan ch'atum lan tsumat chu
akit ni ktamakgaxtokgp'utun-, pala wix
tamakgaxtokgp'utuna, kakgalhxkutti ja'e puxtokgo' wix
natajuya xlakata wix natamakgaxtokg'a.

Ama sipijchichi' paxawakg'olh, tsukulh kgalhxkuta
puxtukgo'. Lat'a kgalhxkutkg'olh, uyu spin kogstakutli
ama skaw, astan tajulh sipijchichi', lat'a tajukg'olh, ama
skaw paxawakg'olh chu tlan kgalhchijulh chu uyu ts'alalh.
Akxni'tapak'ilh ch'ixku titilh xpuxtokgo'.

Akxni' lichalh nak xchik, wanilh xmawina:

- Wix, uchu klimin tantum skaw, kaj wa staknanku, xlakata
ni nats'ala na'akgpajuya.

Ama puskat kitiyalh lich'an, tsukulh akgpaju.

Ama sipijchichi' tsukulh akt'asataju, asta
chiwinalh: - ¿ Wana kinpaja? ¿ Wana
kinpaja?. Tu tlawalh ama puskat, tsukulh
kgalhxkuta ama puxtukgo'. Akxni' akxilhi,
tattlekgekg'onit ama sipijchichi' wanilh chi
ixkgolo: - Wix, ni skaw ja'e lit'anit'a,

sipijchichi' wana ki'akgskgawiya.

Ama ch'ixku talakatsuwilh, akxilhi' xlakata
kana tu ixkilhwama ixpuskat. Xla' sits'ilh, astan wanilh
sipijchichi'.

- ¿ Tuku wix tlawatajup'at? ni wix nama xakmujunitan.

Ama sipijchichi' takgalan kgalhtinalh:

- Skaw kiwanilh, pala wix tamakgaxtokgp'utuna kataju
kilakgapuxokgo. Ja'e chi'ixku

kint'amamakgaxtokgputuma xts'umat, akit ninaj
ktamakgaxtokgp'utun, wa chi ja'e klitajulh. Ama ch'ixku
sits'ilh chu kitiyalh lhkgen malakgajulh nak kgalhpulhman.

Ama sipijchichi'tak'ilh, patanulh nak k'ak'iwin chu alh.

Chuna' xla ja'e akgskgawika sipijchichi'.

Liakgskgawan

Li'akgatakgsni'

Lhman, lhman la lilakk'an
xtakni', xtakni' kimakni',
spamama, spamama kinpulakni'
chu lhuwa talhsti kkgalhi.

¿ Tiku akit?
(talaxkga)

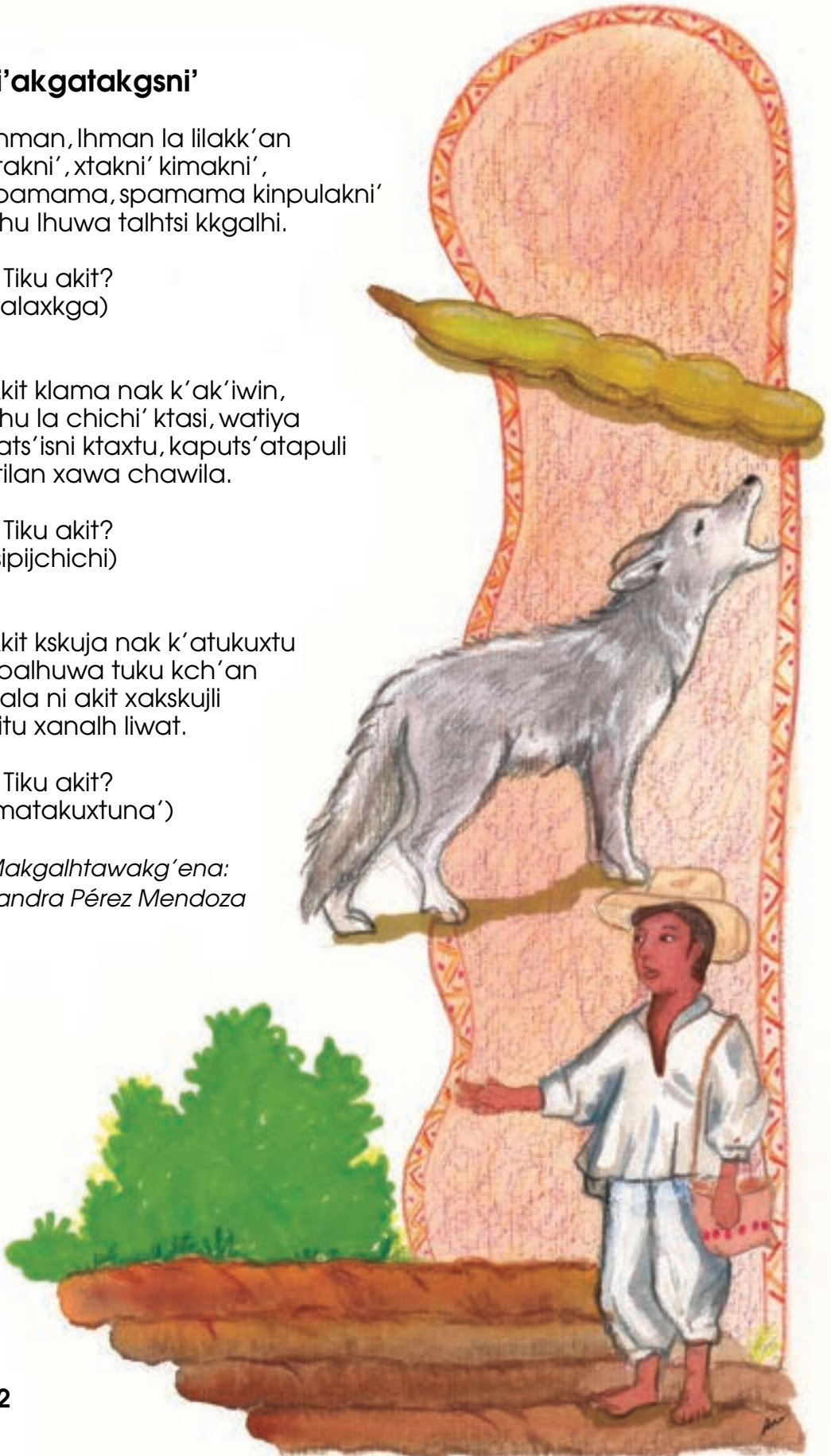
Akit klama nak k'ak'iwin,
chu la chichi' ktasi, watiya
kats'isni ktaxtu, kaputs'atapuli
xtilan xawa chawila.

¿ Tiku akit?
(sipijchichi)

Akit kskuja nak k'atukuxtu
tipalhuwa tuku kch'an
pala ni akit xakskujli
nitu xanalh liwat.

¿ Tiku akit?
(matakuxtuna')

*Makgalhtawakg'ena:
Sandra Pérez Mendoza*

Ktsu Juan

Kataki Juan
Kataki Juan
tasalha minpuyu

Uyu ktak'init
uyu ktak'init
kkgaxmatli kinpuyu

Laki napaxa
laki napaxa
chu tlan
namakglhkats'iya.

Snun klakgati kit
snun klakgati kit
snun klakgati kit kpaxa.

Katata wix Juan
Katata wix Juan
Katata wayana.

Laki napina
laki napina
kgalhtawakgaya.

Chi k'amaja
chi k'amaja
chi k'amaja
kkgalhtawakga.

Tatlin

Pa'un

Lakgkgolon tawan
Ni tiwaya t'iyat,
nama lipatikan
akxni' naniya
namaxkगतayan t'ajin.

Akxni ama min sen,
ni katikgalhi tajaxat
xkgatp'at nawan
ti lip'uk'u tiyat ni tlan
Limakanajlit

*Makgalhtawakg'ena:
Porfirio Pérez Olarte*

Ixpuchina' un

Ixtawilana ch'atuy lakgkgolon, ch'atum chat xawa ch'atum kgolo, ixtakgalhi ch'atum ixts'umatk'an.

Ama lakgkgolon wat'iya ch'atum ixkamank'an ixtakg'alhi, wa chi snun ixtalilakgk'atsan.

Akxni'stakkgolh ama ixts'umatk'an, lan ts'umat wa chu lakgapasli ch'atum kg'awasa, nema tsekg xt'achiwinan. Xanatikun ni ixtak'atsi xlakata ixts'umatk'an ixtachiwinan ch'atum kg'awasa.

Ama kg'awasa xawa ts'umat xtalapaxk'i snun, astan chi, ama ixts'umatk'an lakgkgolon ixli'it tlawalh ama kg'awasa.

Milh kilhtamaku, xatiku kamanokglholh akxni' ixtalat'achiwinamana.

Ama lakgkgolon snun tasitsilh, nitamalhanilh la ixt'achiwinama ama kg'awasa ixts'umatk'an.

Tawanilh ixts'umatk'an mat nimaktini ama kg'awasa xlakata nimaktlan latapuli.

Ama ts'umat ni kakgaxmatnilh ixnatikun, latiya ts'ekg xt'achiwinan.

Ama lakgkgolon talakakilhnilh ixli'it ixts'umatk'an, tawanilh xlakata yaj kat'alaslakgli'. Ama kg'awasa sits'ilh, ant'ak'ilh.

Nipala xlimakgas ta'akxilhli' ixts'umatk'an atakgalan xtl'awan, yaj ixakstu xwanit.

Ama lakgkgolon snun tasits'ilh la akgsp'ulalh ixts'umatk'an.

Akxni' lakgawa ixtanatk'an, ni pala ts'ina tatalakanunilh, xawa ni pala ts'ina tapaxk'ilh ama ktsu skg'at'a.

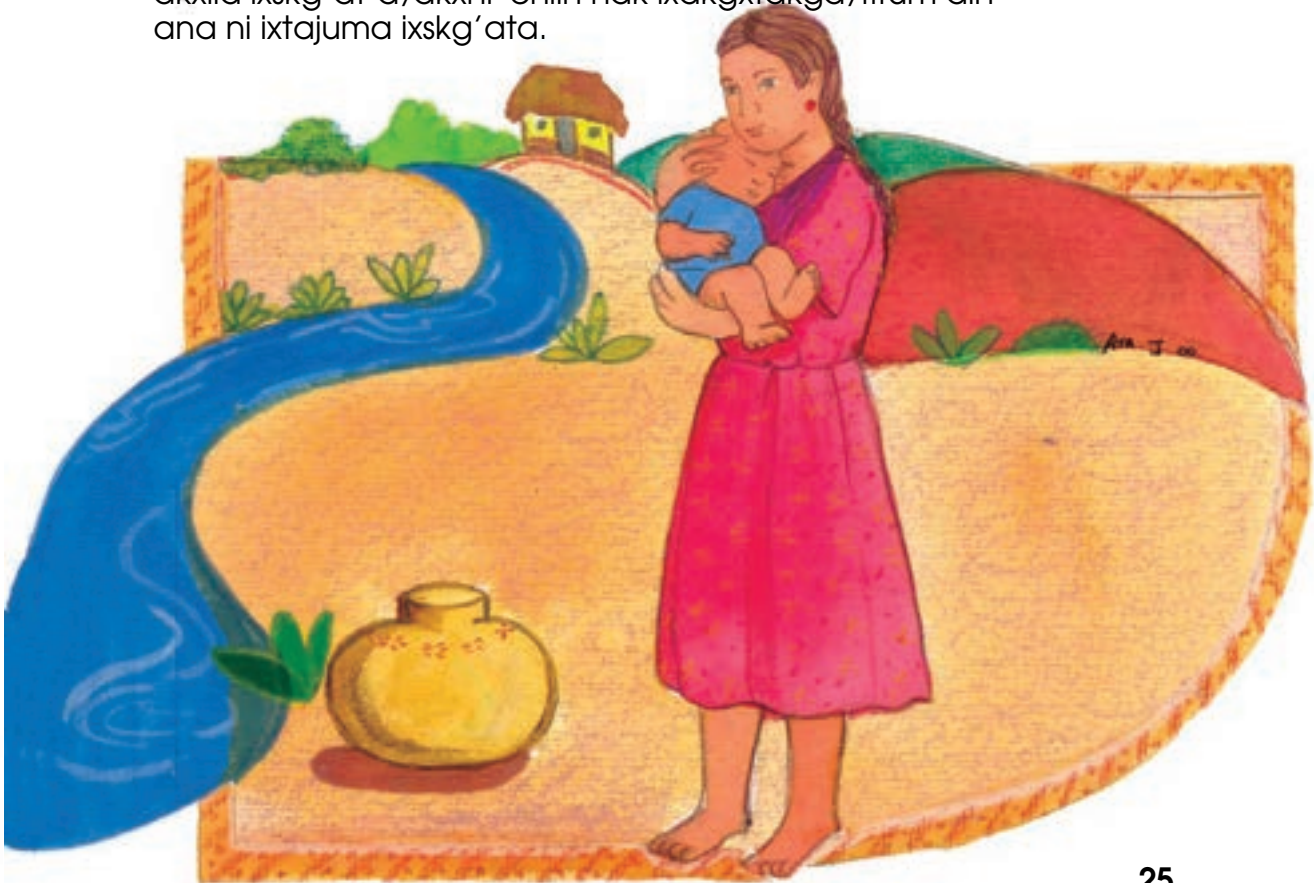
Ama ts'umat snun ixmakgt'akgalha ixskg'ata, ni pala ts'ina ixmakgxtakga, ixakxk'atsi xlakata xanatatitujni ni ixtapaxk'i. Ama ts'umat ixlin ktsu ixsg'at'a lat'a ni ixan. Xamagtum yajtu tawa ama lakgkgolon, yaj takg'awanilh ixts'umatk'an xlakata ta'akxilhmana la ixakgxtekgejna xawa tawanilh;

- Kamakgxtakgti nama ktsu skg'ata, akin nakmakgt'akg'alha ni tlan, chi nama la lilapulaya, lat'a ni pina' chuna lipimp'at, lampala ni k'wilanaw akin. Ama ts'umat yaj kkg'atuyanilh ixnatikun, lakpuwa: Tlan la kintawani, nakmakgxtakga ktsu kiskg'at'a nak putaju, xa wa ts'alaj kkila nak ch'uchut; p'untsu, p'untsu nakmin ktalakgajuni pala nitu lanima.

Chuna'tlawalh ama ts'umat, mujulh ktsu ixskg'at'a nak ixputaju tlan akgsut'umilh xlakata nalhtata.

Tiyalh ixakgsawat alh xkgata. Lat'a ankg'olh, xanatatitujni tunk'an talakgtanulh ixt'anatk'an xtalakgapasputun; liwaj akxni' ixtamana ta'akxila tsukulh unan, chu ama lhan un makutucha skg'ata, makgosolh, lilh ana ni ixminitancha, makamaxkilh ixlitlwwekge xlakata wa xpuchina un nawanacha.

Ama xla ts'umat akxni' akxila ts'ukulh unan, tats'alh milh akxila ixskg'at'a, akxni' chilh nak ixakgxtakga, titum alh ana ni ixtajuma ixskg'ata.

Yaj takgasli, tsukulh lipuwan, chu kakilhanilh ixnatikun, kakgalask'inilh tiku makutulh ktsu ixskg'at'a, nipala xlak'an takats'ilh pala yaj xtajuma, xt'anatk'an nak putaju.

Alistalh tsukulh taputsa chu nitatakgasli, ama tsumat snun t'asalh la ama paxtokgli ktsu ixskg'at'a.

Lat'a ama chu akgsp'ulalh yaj kat'alamatap'utulh xanatitujni alh latama alakatunu pulataman, ixakstuk'an tatamakgxtakglih ama lakgkgolon.

Titaxtulh kilhtamaku, xatatitu ch'alh kuxi nak xtak'an.

Makg'alalh laklank'a kuxi, talakgatikgolh ama lakgkgolon.

Tagawilh ama ixkuxik'an, xats'iyuna alh lakgchakg'e xkg'awit nak puxkga, xla wanika xlakata lakgasut nalakgchakg'e, ni namaxk'i kilhtamaku natamakgwa tamakgnin.

Ama tsiyuna lakgasut ixlakgchakg'ema ixkg'awit, akxni' akxilhi tsukulh talakatsuwi tantum lank'a tamakgnin; xla tsukulh lakgatlakga, ama tamakgnin ni pala ts'ina jik'ualh.

Ama tsiyuna lakapala xalagchakgema ixkg'awit, xamakgtum tilh alh nak ch'uchut uyu tsukulh wa ama tamakgnin, ama ts'iyuna tsukulh kilhani ixt'akgolo, xlakata kalakg'alh, pi ixmakgwamaka ixkg'awit.

Ama kgolo nixgaxmatli pala ixtasanimaka, tu tlawalh xats'iyuna lakapala alh tiya ixt'akgolo. Wanilh xlakata tantum lank'a tamakgnin makgwama ixkg'awit.

Ama kgolo kitiyalh ixlitipni, alh nak puxkga akxni' chalh, lat'aya wayama ama tamakgnin, ni pala ts'ina ixjik'uan, lat'aya ixputsama kg'awit.

Akxni' ixama ch'a pa mincha akgxtulu'un, makgosonilh ixlitipni, akxni'tasicha nak ixkgen ch'atun kts'okgawasa. Kgalaskinilh:

- ¿Tuku xpinp'at flawaya?

¿ Wana xpinp'at lhtuk'uya ? xla naxlilatamat.

Ama lakgkgolon ni takgalhtinalh, tunu la tamakglhkats'ikgolh chu ta'akx'katsilh pi mat xtanatk'an ama tasicha, snun tapaxawalh tsukulh tawan:

- ¡Kint'anatk'an!

¡ Kint'anatk'an ! Yaj tu talakpuwanilh la ixtatalayacha, uyu ta'ankgolh nak ixchikk'an.

Akxni'tachalh nak ixchik'kan, ama ktsu kg'awasa kats'ilh tunkan xlakata ama lakgkgolon piwa xtatitu, tsukulh kakgalask'ini tiku ixtse, xanatatitujni nitakgalhtinalh, ni tawanip'utulh.

Ama ktsu kg'awasa chuta ixkalixilhma, xla ixkats'iya niku xlama ixtse.

Astan chi kawanilh:

- k'amaj kamapiniyan mintakuxtuk'an, nak kach'aniyan kuxi nema chi namastokgotit, wa ama naliwayanatit.

Chuna flawalh ama kg'awasa. Akgtujun sipi xlakata lakgak'analh nachunalitum kgalhchakgan, ama kg'awasa lhuwa kuxi makgalalh chu kamakgstokgwalinilh ixnatatitujni kawanilh:

- Wa ja'e naliwayanatit.

Tiwan k'ama puts' atapuli kintse', kk'atsi xlakata lama alakatunu pulataman.

Ama lakgkgon tsukulh tat'asa, tats'akgsalh tamasp'ita ixfanatk'an xlakata lat'aya kakat'alatamalh.

Akxni' chalh nak ixchik ixtse, tsekq tayalh nak kgechokgo, tsukulh akxila la ixtalhkgoyoma ixtlaman nema ixmatiwak'anit.

Ama puskat na' ixlhtamananit, ixyawanita patum ixtlaman. Lat'a ama ni ts'ekg xyacha ktsu kg'awasa tipli ama tlanan.

Ama puskat tsukulh lakgt'asa ama ixtlaman, astan wan: -Wanchi wix tapaya, naliwaj chu kintlawaya, lat'a ja'e tu akit kpaxtokgnit. Ama puskat tsukup a yawa ixtlaman, chu ama ktsu kg'awasa tipnipa, akxni' xtlawapalakgoya.

Ama puskat tlakg lakgt'asalh la ixpaxtokgmapa.

Ama ktsu kg'awasa uyu ts'iyancha, tats'alh lakgtanucha ixtse; wanilh chi:

_Yaj kat'asa, uyu klakgchina; ¿nik'atsiya tiku akit?, akit minggawasa. Ama puskat ni pala ts'ina kanajlalh. Wix chut'a ki'akgskgawip'at, kinkg'awasa makgasa kmakgats'ankganit.

— Wa puskat.

Ama kg'awasa wanilh ixtse la likilhtsukunit xlatamat, la
akglha kgalinka ixtiku chu niku xla xlama
Wampa ktsu kg'awasa.

--Yaj kalakgaputsa, kamakutut'a nama mi wati, chi max
chanit'a

Xatse kagalhtinalh:

-- Ni wati nama kmatiwak'anit, nama ixakgkgoyot tlitlekg,
wa nama akit kliwayan.

-- Nikana --wa kg'awasa, wati, nama tiwak'a, kamakutut'a
xlakata nawayanawa akit lat'a lit'a kts'inksm. Xatse
wanpa: --pi ni wati nama, na'akxila wana.

Ama puskat makgalhkgelh ixtlaman, tsukulh makutu
ixakgkgoyot tlitlekg, walilh nak xpuway, akxni' makgxkgotli
akxilhi, xlakata wakg wati xtapalajkg'onit chu laklanka liwa
xtanuma. --Kakxilhti, nikuaniman, wanpa xakg'awasa,
xlakata wati nama matiwak'anita.

Ama puskat paxawakgolh, tsukulh tawayan, lat'a
tawayankgolh, xkg'awasa wanilh ixtese --na --ana
lakgpaxialhnana kintiku, akit katsi ana ni lamacha.

Ama xla puskat malhanilh, nipala kgaxmatkgolh tu wanilh
ixkg'awasa, lakapala tsukulh takaxa. La chi ama
takaxkgolh, ama xla kg'awasa tsukulh mamini sen chu
un; xawa makgejulh pukhni ana chi ama t'atakxtulh ixtse',
chuna'chi ama tachalh ni ixlamacha ixtiku.

Astan chi putun tatasp'itli, xatiku, xaste xawa xpuchina'un.
chuna ama litsukunit xpuchina un, wa chi ama liwankan,
mat kg'awasa ama xpuchina un akxni' map'i un xawat
kamalakts' alanikan laktsu lakgkg'awasan nak katukuxtu
xlakata natak'ikgo xawat.

Xtalakpuwank'an likilhtutunaku

Wankan xlakata akit kilhtutunaku
lu palha kinakgxakga
lha tu ak'akgaxmata
akit lha tu k'atsi
akit lha tu lakapastaka
chu ixpalakata tu talakgmakganit
ixlakgstipan latamanin.

Akit lha tu kililakgsinkan
kilimaxanjkan
ni ti kilakgsimputum anta niku k'an.

Chu tu kilakgmakganit
kiliwaniyatit chu ti nakillakgtsinatit
lha akit kinpalakata
chu akit lakachinit
chu ama ni tlan lakgtsinatit
kakimatsankgenanitit ch'ixkuwin
kalakapastaktit tsina.

¿Tiku skuja nak k'at'iyatni?
¿Tiku kuxtu nak k'axawatni?
¿Tiku lakgak'an an nak k'ak'iwin?

Chixkuwin chu kilhtutunaku
lha tu kgalhikg'o
tu lilakgatayankgo liputum
flan ixnaku.

*Ta'akgchiwin
Matakuxtuna:
Miguel Julio Cortés*

Pakga

Nak kinpakganat lhuwa lamakgolh pakga. Wankgoy lakgkgolon pi xapulana' ama spitu xkawanikan lhpatekg. Makgan titaxtunit kilhtamaku, wankan pi mat akxni' xlapula kak' iwin kintikukan ama spitu tunkan matasilh. Tanu xtat'asa masiyalh, ni la xla lhpatekg, wat'a kaj: – pakg, pakg, pakg wan, lata xlitajik'ua, chu kintikukan wanilh:

– Wix nawanikana pakga, chu nachuna tiku minkaman, napakga nakawanikan. Wix namatasinampulaya lata'tuku na'akxilha nak kak' iwin. Wa xlakata akinin chiyu ukxilhaw lhpatekg chu pakga lakxtum xilanka chu xlihpupokgo, tamakuan ni lakxtun xtatl'ink'an.

*Likgalhchiwin
Makgalhtawakg'ena:
Abelardo Francisco Dorantes*

Skgononts'iya

Nak ixkilhtun puxkga lan ixwak'a akgpasas, ana' ixtats'ekgnit tantum ktsu skgonants'iya.

Makgtum milh kg'otnan tantum kgolo lapanit nak puxkga, ama ktsu skgononts'iya akxni' akxilhli kgolo lapanit, kilhtsukulh.

Kamilh sen

kamilh un

slipink'i kinchik

ni la xchik kinkuku

tampilin.

Chut'a chu ama kgolo lapanit ni kg'otnankg'olh, sits'ilh chu takutli' xlakata chuna' ama kilhtsukulh ktsu skgononts'iya. Tu tlawalh, tsukulh putsa ama ktsu skgononts'iya nak ixlakni akgpasas.

Nachunalitum, tsukulh kalakgp'akglha xlakata tlan natakgasas ti lan t'alakglakgma.

Lat'a ama chu ixlama, kgolo lapanit tlakgwalh, tu tlawalh ampa kg'otnan, akxni' xkg'otnamapa uyu kilhtsukupa ama ktsu skgononts'iya.

Kamilh sen

kamilh un

slipink'i kinchik

ni la xchik kinkuku

tampilin.

Akxni' kgaxmatpa la ixkilhwama ama ktsu skgononts'iya sits'ipa kgolo lapanit, tsukupa kalakgp'akglha akgpasas, xlakata tlan natakgasas ama ktsu skgononts'iya, chut'a chu kalakgp'akglhma wa Astan, ama kgolo lapanit akgats'ankgalh. Lakpuwa, nama ktsu skgononts'iya ni ama kilits'iyani, k'amaj ch'apa chu k'ama wa, xlakata yaj nixni nakimamaxani.

Kgolo lapanit nixkatsi niku liwaj xtats'elkgnit ktsu skgononts'iya, wa chi nila ixlitakgasas..Ktsu skgononts'iya tlan ixtats'ekgnit nak xlakni akgpasas nima ixtawak'anancha talhman, chu nipala ts'ina ixtatsuwaji.

Nachunalitum awatiya ixlilakgastanama la xlama ama kgolo lapanit; tlakg maxtulh ixakgxakga ktsu skgononts'iya xlakata tlakg tlan na'akxila tu ama xtlawakgoma kgolo lapanit.

Akxni' talakayawalh kgolo lapanit akxilhi ti ama lan ixtalaslakgma, wa chi:

-Wix nama lan kilichiwinamp'at, chi na'akxila, k'aman wayan xlakata yaj nikxni nakíngalhsalakga.

Kgolo lapanit tsukulh liggosnan ama akgpasas ana' ni ixtats'ekgnit ktsu skgononts'ya; lat'a ixlilakgkgosnama ni makachalh chu tantuwasli champ'okglh tajucha nak puxkga, makglhuwa ja'e chu t'alalh. Akxni puwa ktsu skgononts'iya, chi k'ama kts'ala; tlakg talhman nak takxtu, nichuna taxtucha xtapuwan, akxni' lhkgen mincha, tamacha nak katiyatni, lapanit ixskalima wa chi tunk'an li'akxilhi ana ni tamacha, uyu pin liggosnalh, ch'apalh uyu kilhtanulh.

Ktsu skgononts'iya tsukulh t'asa chu wa:

- Nikakiwa, ni chu kintlawa; akit limaxkgen chu kkapaxk'i kinatakamanan.

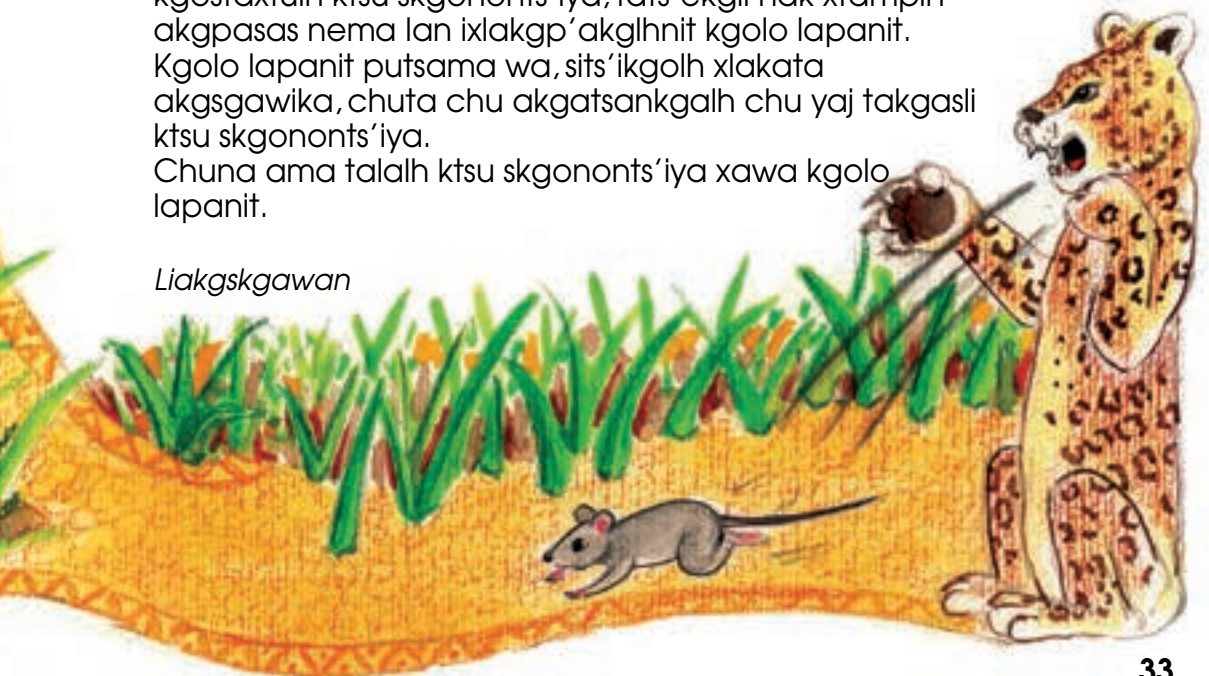
Kgolo lapanit la achu nkgaxmata tlawa, ktsu skgononts'iya kilhtasatanuma wa nak ixkilhpulakni kgolo lapanit, lakask'in ixnaku xtakgalhpits'ilh xlakata tlan nats'alataxtu, astan lakpuwa ktsu skgononts'iya, ja'e kgolo lapanit ama kiwa cha nikula xaktlawalh xlakata natakgalhpitsi, chi chune k'ama wani:

- Wankan mat snun laklan tatasi lapnit - Ja, kgalhtinalh kgolo lapanit; akxni' uyu takgalhpitsilh tunk'an kgostaxtulh ktsu skgononts'iya, tats'ekgli nak xtampin akgpasas nema lan ixlakgp'akglhniit kgolo lapanit.

Kgolo lapanit putsama wa, sits'ikgolh xlakata aksgawika, chuta chu akgatsankgalh chu yaj takgasli ktsu skgononts'iya.

Chuna ama talalh ktsu skgononts'iya xawa kgolo lapanit.

Liaksgawan

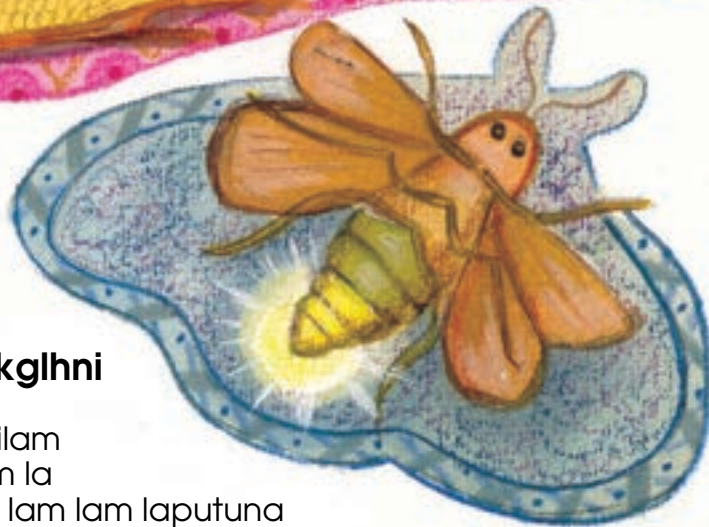

Punin

Tawan xalagkgolon, mat akxni nikan makaxnikan ixtiwat nin, xlakata tlan nata'an xa'akgtum kakilhtamaku. Kamakaxnikan ixtawajkan nak aktsu xalu, ana kamujunikan nak aktsu xalu ch'uchut, kuxi, chaw, p'in chu stapu'.

Wankan mat wa ama kalimawi kitsistank'anin nema takgalhimana nak tijja, ana' ni ama titaxtuy ama nin. Wankan mat pala ni lin tu ama kamawi, mat nat'ujwakgoy chu nataxkakgoy. Chu pala kamawi, lipaxaw natitaxtu ama nak tijja.

Limakanajlit

Litakgalhtokglhni

Lam lam la pilam
pilam lam lam la
pala la pilam lam lam laputuna
la pilam lam lam kalat.

Xtatlin Ihpatekg chu wik'ilit

Xakilhtutu kgalhtuchokgo,
tl'ima tantum Ihpatekg,
wan xniku amaj cha
ixtawakat kgalasni
chu kgalhtilh tantum wik'ilit
akit nawa kkgalhima,
wa ni klitantlima.
Asta nacha kgalasni.
Ja'e kgalasni snun kgama
wa xaklit'asama,
Chi xlakata chama
kagxap'atti kint'atlin
wekgotokg wekgotokg, wekgotokg.
Klakgati la paxawap'at
xlakata kgalasni wap'at
akit puxuluk'ut k'uay,
kagxap'atti chamaja,
wik'ilit, wik'ilit, wik'ilit.

Tatlin

Makgalhtawakg'ena':

Melquiades Jiménez Bernabe

Li'akgatakgsni'

Akit snun xk'uta,
xtakni kit,
nila ti kiwa
xlakgstu,
kintalhawakan ch'uchut
kilimasaksikan
chinkaka.

¿ Tiku akit ?
(Xukut)

Makgalhtawakg'ena':
Eduardo Olarte Tiburcio

Smajan xawa xtilan

Tantum chat xtilan xmap'inama, ixpuchina' mamakgstokgnitilhama ixkgalhwat, akxni' t'okgnolh malakatika, tlan kaxtlawanika ixtaxmut, akglhuwa ixkgalhwat t'amapika. Makgtum, ama t'okgno akltatamatilh, lat'a ixakltatamanit ts'ina kgaxmatli lamp'ala wi tu makaksanalh, chakga, chakga makawantilha.

Akxni' lakastak'uanalh, akxilhli xlakatin ya tantum smajan. Ama t'okgno lat'a jik'ualh kgostak'ilh, akgtakgmilh xkg'alhwat, ni pala ts'ina puwa pala nawanini ama smajan.

Tantun chichi' nakgaxmatcha la kgostak'ilh ama t'okgno, tats'alh lakgalh, chu kgalask'inilh: – ¿ Tuku lanip'at?.

¿ Tiku makgekgllhan?, pala sipijchichi' akit nakputlakgalin.

Chuna' ama ixtakgalhchiwinama, akxni' kilakapastakli xlakata ixakgtakgminitanha ixkg'alhwat, tu tlawalh kgosli lat'a ni ixwilacha ixkgalhwat.

Akxni' chalh akxilhli xlakata ama smajan wakg'oya ixkg'alhwat, awat'a akgtum ixwi, tu tlawalh t'okgno tsukulh akt'ujwami, chune wanilh:

--- Wana wakg'o kinkg'alhwat. Smajan kgalhtilh:

--- Kakimakgtakgtit'a, yaj kakikt'ujwa. T'okgno nikgaxmatnilh xtachiwin, lat'iya t'ujwama wa, tlan ixmits'init t'okgno, wanipa chi:Kataxtu, kapit nipala ts'ina k'akxilhp'utunan.

Smajan kgalhtinalh:

— Nikula chi naktaxtu, wi tantum lank'a chichi' ana' ni laktaxtukan, xa' akxni pala nakimakgni. T'okgno kgalhtipa.

— Nitu kalip'uwanti, nak'an wani xlakata natakgenu, xlakata napinat'a, yaj kakxilhp'utunan. Ama t'okgno t'achiwinalh ama chichi', wanilh xlakata yaj kalipuwa pi ni sipijchichi' ama makgekglhalh.

Ama chichi'takgenulh, alh lhtata chu smajan liwaj xtaxtuma akxni' wanilh t'okgno:

— Kakimats'ankgenini la chi ja'e ku'aninikg'on minkg'alhwat.

Nixlimakgas putaxtulh ama kg'alhwat nema ixt'atamagxtakgnit, lan ktsu xtilan lakgawa, makglht'int'ili xwanit.

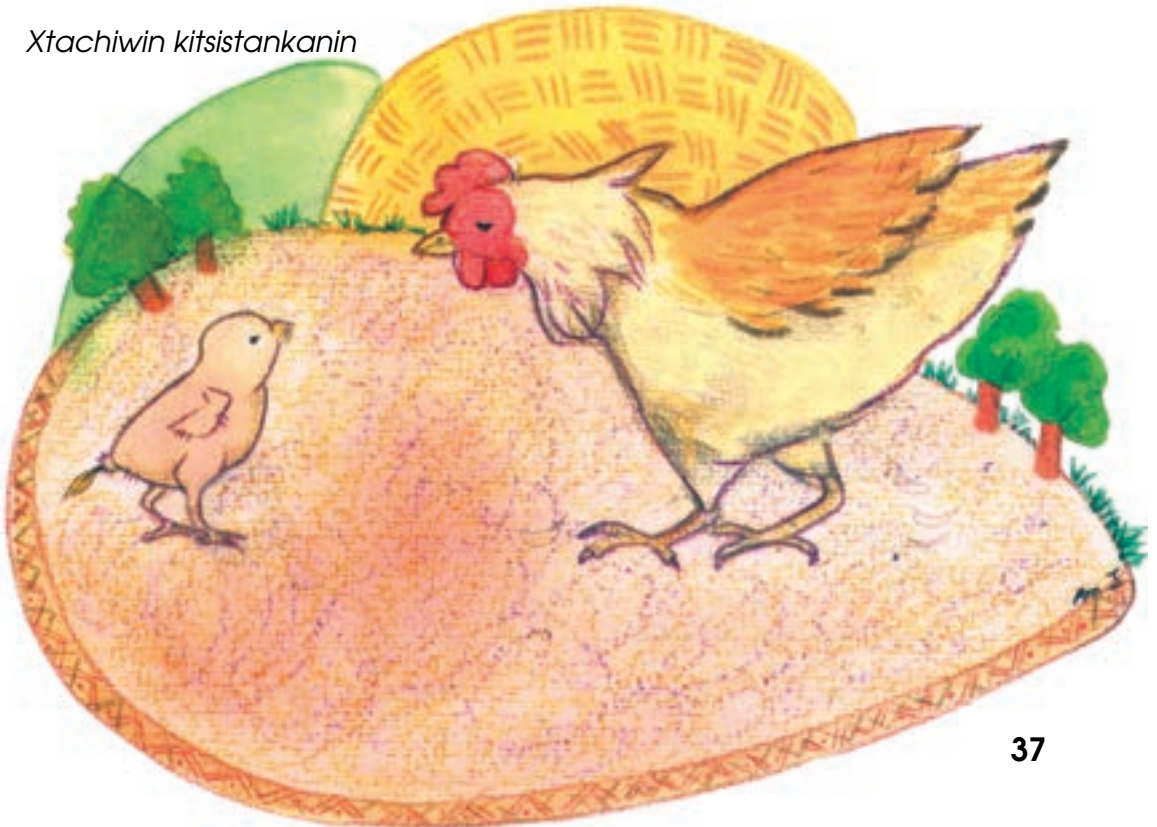
Alh kilhtamaku tsukulh staka ama ktsu xtilan, nachuna' kakxila xamagapitsin laktsu xtilan takgalhi ixmakgch'ixitk'an chu xla ni ixkg'alhi, kgalask'inilh chi ixtse: — ¿ Wana akit ni kkg'alhi kimakgch'ixit la xamagapitsin laktsu xtilan?.

Ixtse kgalhtilh; — Nikalip'uwanti nama xla nema kakxilhti xasnatin, wix xapuyu, akxni' xla natsukuya makgp'una lan natasiya, nachuna' lan nat'asaya, chu wix namalakastak'uaninana kats'isa.

Ktsu xtilan paxawakgolh, yaj lakgaputsalh, wat'a tsukulh lakpuwan, nikula naktasi akxni' lank'a nakwan.

Chuna'ja'e sputa xtakgalhchiwin t'okgno chu smajan.

Xtachiwin kitsistankanin

Kats'okgnawi

K'amanaw k'atsiniya
nikula ts'okgnankan,
chuna naktlawaya
nak kintachiwink'an.

Wa chi ama kli'amanaw
nak kinpukgalhtawakgak'an
ana nakkatsiniya
nikula naktlawaya.

Tatlin

Li'akgatakgsni'

Maklakaskin lhakat xak'iwí',
kgalhi xtantun tsitsekge,
kgalhi xtakgnu xatsakat
chu maklakaskinkan
nak pukgalhtawakg'a.

¿Tuku ama?
(lits'okgni)

*Makgalhtawakg'ena:
Crescenciana Cruz Pérez*

Li'akgatakgsni'

Ch'ali, ch'ali k'an nak
pukgalhtawakg'a,
Ch'ali, ch'ali ktaspi'ita nak chik
akxni' kimalakgag'ekan lhuwa
tachiwin takgaskan.

¿Tiku akit?
(likgalhtawakg'a)

Akxni senan
kmakk'awakg'o,
kinpulakni' ni k'awa,
chu akxni' chi'chinan
kmaskg'ekg'enan.

¿Tuku akit?
(chiki')

Makgalhtawakg'ena:
Antonio Morales Morales

Tlawama, tlawama katuxtakg'a,
pala na'akxilha, ni katilita,
chu pala ni na'akxilha
nalitana.

¿Tuku ama?
(lhtukun)

Makgalhtawakg'ena':
Crescenciana Cruz Pérez

Aktumajanalh

Chi aktumajama kinch'ajan,chi k'amanaw ch'ixtawilaya. Lat'a tumajaya lakgawa, ni kinkamaxk'ikanitan kilhtamaku naklakgtanuya, wat'aya xakkgaxmata la tasa.

Ya kakxila kintakam, akit snun kpaxk'i, lakaskin kinaku xakaxxilhita, xlakata xaklakgapashli. Akit kpuwan xlakata snun lan tasi la kintse'.

Akxni' natlawakan ixtalagkach'ixkuwit, amaka tasakk'ikan ch'atum kg'awasa, wa chi ama ixt'akgolo ama wan. Chuna ama kalimakg'axnikan laktsukaman nema talagwamana xlakata nit'uwa natastaka.

Chi kinch'at'utuk'ana kwaw, akit, kinpipi xawa kinch'ajan nema lakgawa tumaya. Akxni' lanka nawan kinch'ajan, putum k'amanaw kgamanana. Taminit kinapa, kintsiyuna, kint'apuxnimit xlak'an tatlawamana wati, kgela, tamaktin nema amaka lilagkach'ixkuwinankan, amaka kawalinikan lakchatin xlakata ninatamakgatatalha, ninatamakgatasa kinch'ajan.

Ts'isa ixkinkawaniman kintiku xlakata kgotan talakchiwinalh kintse', talaksaknilh ixtukuwini kinch'ajan. Kinpipi tunkan kgalask'ininalh:

- ¿ Nikula amaka wanikan kintut? Kintiku kgalhtinalh:
- Tantsisnat amaka wanikan. Wakg kpaxawakgow, snun lan ixtukuwini kinch'ajan.

Limakanajlit

Skaw chu sipijchichi'

Tantum sipijchichi' kilalh nak pulakgastan. Ama pulakgastan tlawaka lakatsu nak ixchik, akxni' ixamaja', titamawanalh, tamawalh lhakgat, kaxtilanchaw chu liway. Skaw na' ana xlapula nak pust'an, xla' nitu xtamawanit, nitu xlin xtumin, wat'a xakxilhma la xtamawanama sipijchichi'. Ama skaw akxilhi akxni' ixamaja sipijchichi' nak ixchik, k'alakgmakgat stalanilh, kilhputaj xtl'awama, xlapuputsatilha niku xlin xtatamaw. Nak tijia nixtlawama skaw, akxilhi xma tantutu tatanu chu lakpuwa. Wa ja'e k'amaj limakglhti xtatamaw, sipijchichi'. Chu flawalh, sakli ama tatunu chu tunu tijia lak'alh, alh tats'alh chu akgapulalh sipijchichi' uyu map'ilh ama tatunu nak tijia. Akxni' chalh sipijchichi' ana' ni xmap'inikanit tantutu tatunu, wa.

- ¿Tuku kilimakuani tantutu tatunu? Wat'a chu ama wa, chu nitu sakli, titum alh nak ixchik.

Lat'a ama chu ankg'olh sipijchichi', lakapala kgostaxtulh skaw ana' ni xtatsekgnit, uyu lakapala sakpa ama tatunu, lak'ampa, tunu tijia xlakata nap'ulapala chu ana' map'inipala ama tatunu. Skaw, lat'a chi map'ikgolh tatsekgli, kgalhima wa asta nachan sipijchichi' ana' nimap'inika tatunu.

Akxni' lakgchalh sipijchichi'; ama tatunu lakpuwa. Ana' nikmincha macha xatantutu, ju'u chi ma xatantutu, chi uyu kmakgatsilh kintatunu, ju'u k'amaj mats'ekga p'untsu kintatamaw, nak'an tiya xatantutu.

Ama sipijchichi' tasp'itlhi, alh tiya ama tatunu nema ixakxilhnit, lat'a ankg'olh sipijchichi', uyu kgostaxtulh ama skaw, paxawakgolh, titum alh ana' ni xmatsekgkanit tatamaw. Maxtulh, lilh nak ixchik xlakata nataliwayan ixkaman nema ixtats'inksmama.

Chuna' ja'e akgskgawilh skaw sipijchichi.

Liakgagawan

Tastakyawat

Je'e tachiwin xtawan lakgkgolon xkawanikan
laktumajan chu lakgkgawasan:

– Akxni' ni napina, titum natlawana, ni kaniniwa
lakapimp'at, chu ni kaniniwa patanup'at, ti
nalakgapaxtokga, nawaniya kgalhen, ni p'alh
na'akgapulaya, ni kitsistak'a wix, pala xatatitu chu pala
xachat nakatakihputaniya.

Xlakata ch'ali tuxama chixku natl'awak'ana.

Magkalhtawak'ena:

Porfirio Pérez Olarte

Litakgalhtokglhni

Chi'chi' ch'ichini'
chi ch'ichini' chi'chi
chi chichi' ch'ichinit
chichi' ch'ichinit chi.

Serafin Olarte

Serafin Olarte
Chu lilakgapask'ana
lank'a mintukuwini.
Nachuna milatamat.
Mimasuy masta litlewekge.

Olarte tapakuwi
kink'achik'inkan,
mincha kilhtamaku
wix kamakglhtinampi
ama kinatak'aman.

Lipekua laniknita
xlakask'ina lipaxaw kaklatamaw,
flan talakapastakni makgxtakgnita
snun kinkamakuanimanku,
la nama wix akpuxk'unampi.

Lakglhtalankgan lakch'ixkuwin
kinkalakgtanun nak kinpulatamank'
chu wix ni matl'ani,
xlakask'ina kataspitpalakgolh.
Xpulatamankan xakilhtutu pupunu.

Milatamat xawa minkgalhni
masta kinpalakatak'an
ni k'aman kakgts'ankgswayan
wix, mintukuwini lamajku
wa nama lipaxaw ka'akgsanan.

Wanik'ana Serafin Olarte,
laggawanti nak kuyujk'iwí.
Chu kalakgalhamanti likilhtutunaku
lat'a ja'e klamanaw
liputum kkapaxk'ikgoyan.

*Ta'akgchiwin
Matakuxtuna
Domingo García García*

Xlimak'ikan skgata akxni lakgawan

Akin litutunaku tipalhuwa wi kintapuwank'an la kinkamasinikanitan, chu nachuma akinin lichiwina la chu la tlawakan nak kinpulatamank'an lata kilhtamatk'an chu kakilhtamaku chu unu nalichiwina' xpalakata "Xlimakikan skgat'a akxni lakgawan".

Xtaskujut takgonu litsukuy xli'akgtutu papa', akxni kgalhnan ch'atum puskat, xman litsukuy tapaxapat, uma chunata tlaway pajtsu, pajtsu xlakata lhan nalakgawan skgat'a.

Akxni lakgawan skgat'a tamin takgonu nema yaj talamana.

Uma tamin xlakata natamakgtayaninan chuna tamakglhkatsi lampala taminit lakchatin. Uma tamakglhkatsit makgstantlaway skgat'a xawa xlitalakgapasni, xlakata tlan namachokgoyaw litlawat xlimak'ikan xkgat'a, uma wi ti tlaway xli'akgtati chu xli'akgtsiyan kilhtamaku.

Lata uma kilhtamaku, takgonu wa litawak'ay xlitamakgtakgalha, xlipaxit, xlimawit skgat'a chu xatse, uma xatse pala nixmastokgli ts'ikit, takgonu namaxki xlikuchu xalagswan, la chu xakgela akunkalin; nachunalitum wapala tipalhuwa likuchun.

Uma xlimak'ikan skgat'a lipulay anta niku skin takgonu, xlitalakgapasni ti kgalhinalh tu ama maklakask'in: snapapa lhakgat kuchu, kantila, xanat, xalu, kasuila, lixkulin, limapasin, axhut, kgela, maktum lich'akgan, maktati stak'ala, makkutuy kaxtilanchu, lipokgotni, puway, mantilax, puxamakitsis wati xlakata skgat'a chu pulakaskuyun.

Uma ti kgalhinalh nakgota tipuxam kilhtamaku xatalakxatlawan ts'okgot, taxkat chu xatapupun pinikuchu, nachunalitum taskini naxlipaxat nak xakga nachuna nalimakgxakan xalikuchu tuwan, xlakata namatlawakglhni xkgalhni, nataskini tuxaman nakuchini ixtampusni skgat'a xlakata tlan nayujni ni nats'its'ila natlan na'akgpitsikan xlakata tlan nats'iki.

Sak k'ik'an skgat'a akxni tastunu, takgonu paxi xatse chu skgat'a kalipaxi xapupun likuchun tuwan, xlakata nakalimaxki litlewekga chu makgapitsi talhawa wati, makgapitsi liway chu xatiku kaxtlaway niku amaka makikan skgat'a.

Akxni tastunuy walikan pupakgalhtin ana ni lakgawa skgat'a chu walikan lata tu skilh takgonu. Ja'e ti tatalhalh chixa ixskgat'a, tawilay xpaxtun pupakgalhtin, anta' katasani lakchatin xlakata natawayan.

Chu makxtum paxawakan, lata xtalakgapasnikan tsuku laskuyukan skgat'a tasak'ik'an ch'atum kgawasa o tsumat nema talipaw xlakata namakgtakgalha chu lipuxamanikan k'uchu, nachuna lipalihkan tuwan ni'alikuchu, akxni tlawakgokan, tlana chi akxiihkan chu chixkan skgat'a. Takgonu skin xtukuwini skgat'a xlakata chu nataskk'ikan kgawasa o tsumat.

Xatse nalaskuyukan, lipuxmanikan k'uchu, palhkan lipaxak'an stakgala, alistan kalipuxmanikan k'uchu la xlitakgapasni, la xalaktsu, la xalakldnka; nachuna ti tamakgtayanalh.

Alistan wakg wakan wati chu xatse ni xliwat lhuwa kgalhi chalan chu p'in, uma lipasipan skgat'a, xpakgan sekgna nema xlitamakgchinit wati walikan nak xakgan k'iwil xlakata ni natawa chichi' chu palaxtawalh, wankan mat akxni ts'iki skgat'a naxka ixakgxakga xts'ikit xtse.

Alistan ama tokgonu kasakkgo stakgala nema maklakaskilh chu kamuju nak xasasti kasulla, astan nakalin k'ak'iwil tu maklakaskinkan nak pupakgalhtin, uma nawali nak k'iwil chu spitu chus tipakgatsi kitsistank'anin natawa.

Akxni matankinankgo takgonu, makaxa lata tu kgalhtaxtulh la wati, makkutuy kaxtilanchaw, kgela chu makamaxki ixtiku o ixtsiyuna skgat'a xlakata nalini xkgolo o ixchat nema tasakkika.

Uma ti tsakk'ika, alistan chu xla na'an matlakge skgat'a chu nema kgalhtaxtulh nak pupakgalhtin linkgoy takgonu.

Taxgakget

Ts'isa akit naktaki,
 nakmakgtaya kintiku,
 nakkamawi laktsu xtilan,
 nakkamawi laktsu kinp'axni'.

Ts'isa, ts'isa klakgati ktak'i
 ts'isa, ts'isa klakgati ktak'i.
 Nak'an nak katukuxtu,
 k'ama makgtaya kintlal,
 k'ama puxtokga kinkuxi,
 lipaxaw naklatama.

Ts'isa ts'isa klakgati ktak'i
 ts'isa ts'isa klakgati ktak'i.
 Ts'isa akit naktak'i,
 nakmakgtaya kintiku
 nakkamawi laktsu kixtilan
 nakkamawi laktsu kinp'axni'.

Tatlin

Aktsu chichi'

Aktsu chichi', Aktsu chichini'
 ch'ali, ch'ali, ch'ali, ch'ali
 jau, jau, jau, skin ixchaw
 sniki, sniki, sniki, sniki
 Lhaway ixstajan
 jau, jau skin ixchaw
 sniki, sniki, sniki, sniki
 lhaway ixstajan.

Tatlin.

Tsukulha senan

Chi lipaxaw kilhtamaku,
tsukulha min sen
walg tach'anán tsukukgolh
lakastak' uanankgoy,
chu paxkatk'atsinikgoy sen.
Lat'a kaniwa takgaxmata
xtatlinkan laktsu spitu',
napaxkatk'atsinikgoy kintikukan
chu katuwa k'iwí nakinkamasiniyan
xtapaxawan akxni'tsukuy akgapun
Akinin na lipaxawayaw
akxni' tsukuy min sen
kinkamaskg'awiwiyan
chu lu lakgatiyaw makstajaw
akxni' mima sen.

*Ta'akgchiwin
Makgalhtawakg'ena:
Teresa Lázaro Hernández.*

Litakgalhtokghni

Tlakgna tlakga litlakgni,
akxni tlakg tlakgnan
sokg tlakgwan tlakgna.
Pupunu liuj pupuma
xpuput pupunu liuj snapapa,
akxni staka pupunu
nastaka xpuput pupunu.

Litakgalhtokghni'

Wayá wayama nak puway
wayama nak puway waya
waya xwama p'uyu
xwama p'uyu waya.

Tantutu wakax

Wankan pi makgan xlamakgolh tant'utu wakax.

Xalanka, xa'itat chu xa'aktsu, paxawakgoy xlamakgolh niku xtapaksikgoy.

Milh kilhtamaku sputli xsakgatkan nema xwakgoy.

Ixamputungoy xakilhtutu kgalhtuchokgo anta ixanan lhuwa sakgat.

Akxni' ixamputungoy tunk'an ixkamachokgoy ch'atum lanka ch'ixku nema ixlama kgalhtuchokgo, ni ixlakaskin ti na'an latama xakilhtutu.

Ama wakax lakkaxlakgolh nikula na'aksgawikgoy ama lanka ch'ixku, ti ni ixkamaxki talakaskin na'ankgoy xakilhtutu. Xatse' wakax wani ixskgata.

--Wix pula napina, nawaniya ama lanka ch'ixku, kalhawalh litlan ni nakiwaya, akit ktsinksma, ktsujku chu ninaj kgama kiliwa.

Kimaxki talakaskin nak'an wayan, astalh chi akxni' nak kgestaka nak lakgminan xlakata nakiwaya. Chuna nawaniya ama ch'ixku.

Aktsu wakax lkat, lakawan pi chuna natlawa tuku wanimaka.

Wanipalaka xa'itat.

– Awan wix napina, nawaniya ama lanka ch'ixku.

– Katlawa litlan ni nakiwaya, kakimaxki talakaskin nakan makgtakgalha aktsu kintala xlakata ni tu nalani. Akit klakaskin kastaklhi chu kakgolh, lanka wakax kawa'– tlan, – wa' xa'itat wakax.

Laksalan tayakgolh niti tatsuwu xawa ni chiwinankgoy.

Xamakgtum wampala xatse' wakax.

-- Chu kapit, nikajiku'anti, katsiyata tuku nawana.

-- Tlan, pala nakiwaputum nakimakgtayayatit -- wa' xaskgata wakax. Chu ama tlawalh uyu alh xakgalhilh lanka ch'ixku, maxk'ika talakaskin, patakutli xakilhtutu kgalhtuchokgo.

Awan na' alh xa' itat wakax, naxakgalhilh lanka ch'ixku, namaxk'ika talakask'in, napatakutli xakilhtutu kgalhtuchokgo.

Awatiya alh xatse wakax, xakgalhilh lanka ch'ixku, wa':

– Kakimaxki talakaskin, kama k'amakgtakgalha kinkaman -- kgalhtinalh lanka ch'ixku:

– Wix xakgoniwat'a, lhantiya nakwayan.

– Nikakiwa --wa xatse wakax. Chakgania alh, makgat kitsukulh, kgosnalh chu kgosnalh stimuyawalh xakgalokgot. Ama lanka ch'ixku wani wakax:

– Katlawa litlan, katlawa litlan, kakimakgxtakgti, kakimakgxtakgti, nakmaxkiyan talakskin napina wayana xakilhtutu, milat'a nawan ama sakgat, kkmask'iwian, katlawa litlan kakimakgxtakgti', kakimakgxtakgti ni kaktikawan, katlawa litlan, katlawa litlan nichuna kakintlawa. Wa lanka wakax:

– Wakg tu wanti namakgantaxtuya pala ni chuna natlawaya nakmaxkipalayan.

Kgalhtinalh ama lanka ch'ixku:

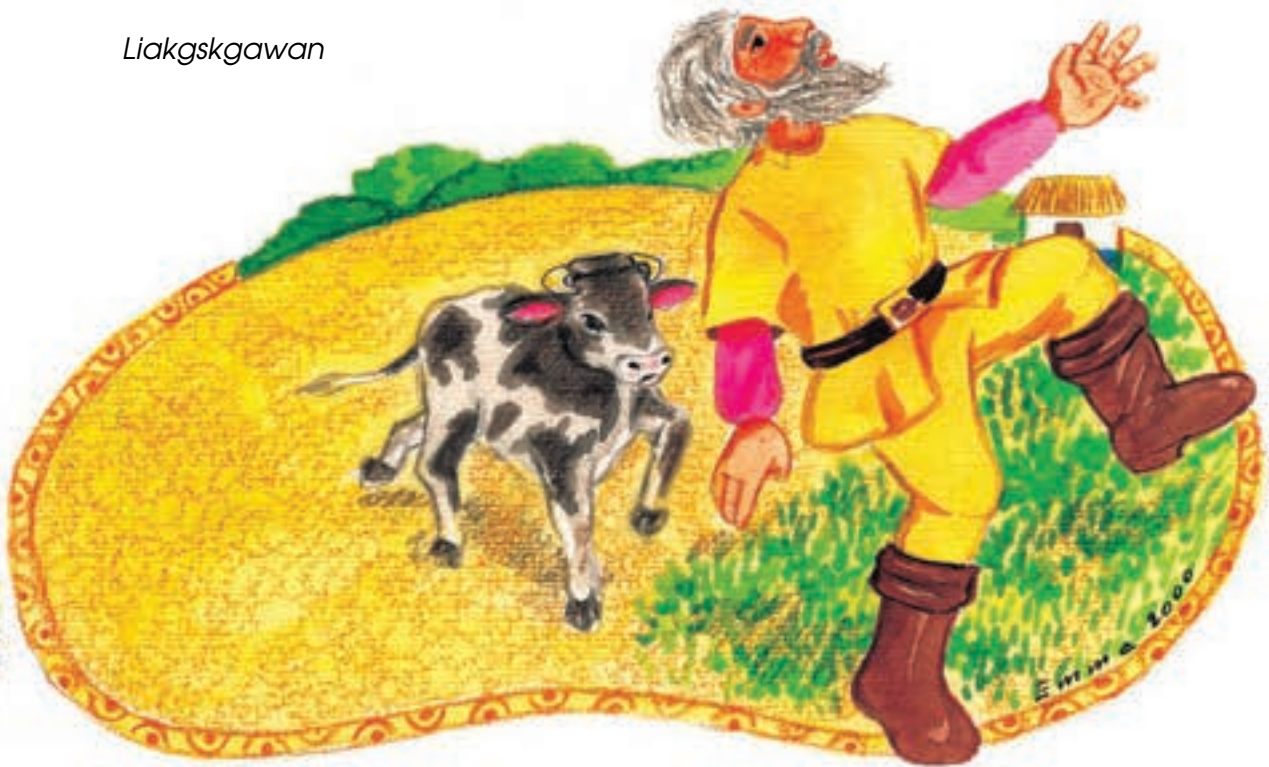
– Nakmakgantaxtuy, nakmakgantaxtuy kintachiwin.

Akxni' kanajlalh wakax, makgxtakli ama lanka ch'ixku.

Ama tant'utu wakax tlan latamakgolh, niti kasakgalilh.

Wa mapakgsinankgolh xlipalakgati xkiltun kgalhtuchokgo.

Liaksgkawan

Matakuxtuna'

Akit matakuxtuna'
kilaxgaxkgekget kalimunu
kintach'an
nixni' ktlagwan
klakgwaxa kintiyat
nakxatatlin kali'unin.

Yaj klilakgaputsa
la wi xtapalh
kuxi' nak litamaw,
klitayanit
nakch'ananan,
kinpukuxi nak matsama.

Nak kamasini
ama luwanan
pi kikstu ktatlewekglha,
akit matakuxtuna'.

Xtaxgakgni kilakamun
kkalimunu kintach'an.

Ta'akgchiwin
Pablo García García

Akxni' naxkgakga

Kakgalhiw katsankgalh chichini',
kakgalhiw katsiswankgelh,
xlakata lhan nalichiwinana
kintutunakuk'an.

Wankan xlakata akin litutunaku,
lilakanaw kintachiwinkan,
akin kinkawanikanan litutunaku
xlakata tlan wana xatachiwin.

¿Wanchi chiwinana tutunaku?
Lu chu kintachiwinkan
kinkalilakgapaskan
xlakata ni nalakgtsangka,
kalitachiwinawi kinatakamanankan
chali chali akxni' naxkgakgatilha.

Ta'akgchiwin

Xalhkitit staya'

Makgan kilhtamaku talhuwa takgalhin kskujmakgolh nak k'atukuxtu.

Putum xlakgkanamakgolh, mat wa staya' nitu kskujma, kaj xkalilakgastanama. Xamakgapitsi takgalhin, talakgalask'ini tuku xlakata tantlintliki staya' ni kinkamakgtayayan, uyu mincha ktsu ts'iya tsukulh makgalhapali:

– ¿Tuku xlakata wix ni kilat'askuja? Staya' kgalhtinalh:

– kit nilaj kskuja, kimakaya xtokgonuluwa xawa ni kaktiwalh tuku wixin namakgalayatit. Ktsu ts'iya' kgalhtinalh:

– Tlan, ni kask'ujti, nakkamak'atsini xamakgapitsi takgalhin tu xlakata nila lisk'uja. Ama ts'iya' kamak'atsinilh tu xlakata nilaj liskuja; chu ama takgalhtinang'olh:

– Pala nila skuja, ni kaskujli; ni katit'awaw tu namakgalaya.

Titaxtulh kilhtamaku, tsukulh lay lat'a tuku xtanch'ankgonit, la: kuxi, stapu, sekгна, chu tipakgatsi lat'a tuku wakan. Ama staya', akxni' k'atsilh lamaja tach'anana, tsukulh talakatsuwi nak xkilhpan.

Chuna' ama xlama, kaj xkilhpan xkichinachi; ni xtanu nak tach'anana, xk'atsi pi ni makgskujnit. Xamakgtum, ixtats'inksnit ni matayanilh, uyu tanulh k'akuxin, tsukulh kgalhawayan, kalaksakway xapalank'an kuxi.

Akxni' k'atsilh ktsuts'iya' pi wamalka kuxi, tsukulh skali.

Lat'a xkgakgama, manokglholh tiku ni xskujnit, tu tlawalh, alh kawani makgap'itsi takgalhin, ama lakkaxlakg'olh chu wanikg'olh:

– Wix ni sk'ujnit'a akxni' kch'anitaw, chu xwana pi ni katiwa'tuku nakmakgalaya, tuku chi lakaputsapulaya ju'u nak kink'akuxink'an, ixwana' xalakata wi lhuwa miliwat nak k'ak'iwin, ana' chi kapit wayana'. Ama staya' mapatinika, wa' chi xlakata chiyu likgalhawayampula xkilhpan k'akuxin.

Xtachiwin kitsistankanin

Lamakilhtsukin latamat

Tawan lakgkgolotsin xlakata chune' lalh sputut:

Xwi ch'atum ch'ixku watiya xchichi' xt'alama.

Makgtum kilhtamaku ts'isa wayalh chu alistan alh nak xk'ak'iwin xta'an xchichi', lata' chalh tsukulh lakgak'anana, tapakilh k'akgotanuna chu taspitli nak chiki.

Xlich'ali ampa skuja, ni xkanajlap'utun tu akxilhi, k'iwi nema xkak'anit paks xtayanankgolh. Lata lipuwankgolh matsukipa skuja chuna lakgasmalankganalh.

Xlich'ali akxni champa xtayanampalagolh k'iwi, lan lakpuwa, matsukipa xtaskujut nikuma xt'akglhuwatnama chu lakapastakli namakgtakgalhnan k'atsisni xlakata namanokglho tikuma chu xtlawama.

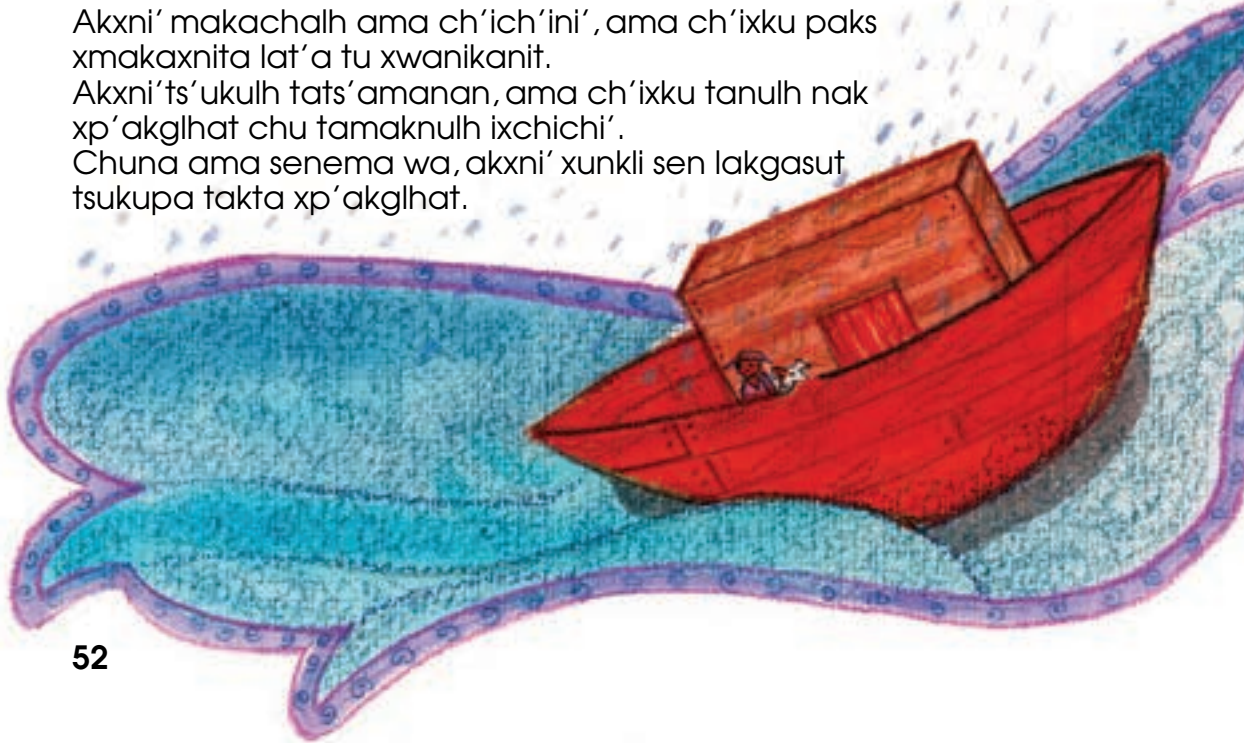
Akxni'tsiswalh', tsukulh makgtakgalhnan ana k'atsilh xlakata ama k'iwi nema xtatayakgoy wi tiku xkamap'akgsi, tlakg talakatsuwilh chu kakxilhi xlakata tant'ati smajan ch'astututati xtawilana, wa xtamapakgsinankgoy: «Kastaknantit chu paks katak'itit xlakata nakxilaw xkgalhspulut k'akilhtamku».

Ama xasitsin ch'ixku kalistalanilh xliakgak'an xkalakk'amiputun, ama takgalhinin akxni' tak'atsilh xlakata xkamakgniputunkan tawanilh xlakata wa ka - laksakkanit ja'e k'akilhtamaku xla nalakgtaxtuy nak lakstaktamanat watiya na tlaway lanka p'akglhat chiki ana natamaknuy xliway xakglhuwa papa, xpalakata chu xa xchichi.

Akxni' makachalh ama ch'ich'ini', ama ch'ixku paks xmakaxnita lat'a tu xwanikanit.

Akxni'ts'ukulh tats'amanan, ama ch'ixku tanulh nak xp'akglhat chu tamaknulh ixchichi'.

Chuna ama senema wa, akxni' xunkli sen lakgasut tsukupata takta xp'akglhat.

Lat'a ama tu lalh niti kgalhtaxtulh, wata wa ama ch'ixku xawa ixchichi. Ama ch'ixku kaxtlawapa xchik chu matakuxtunampa.

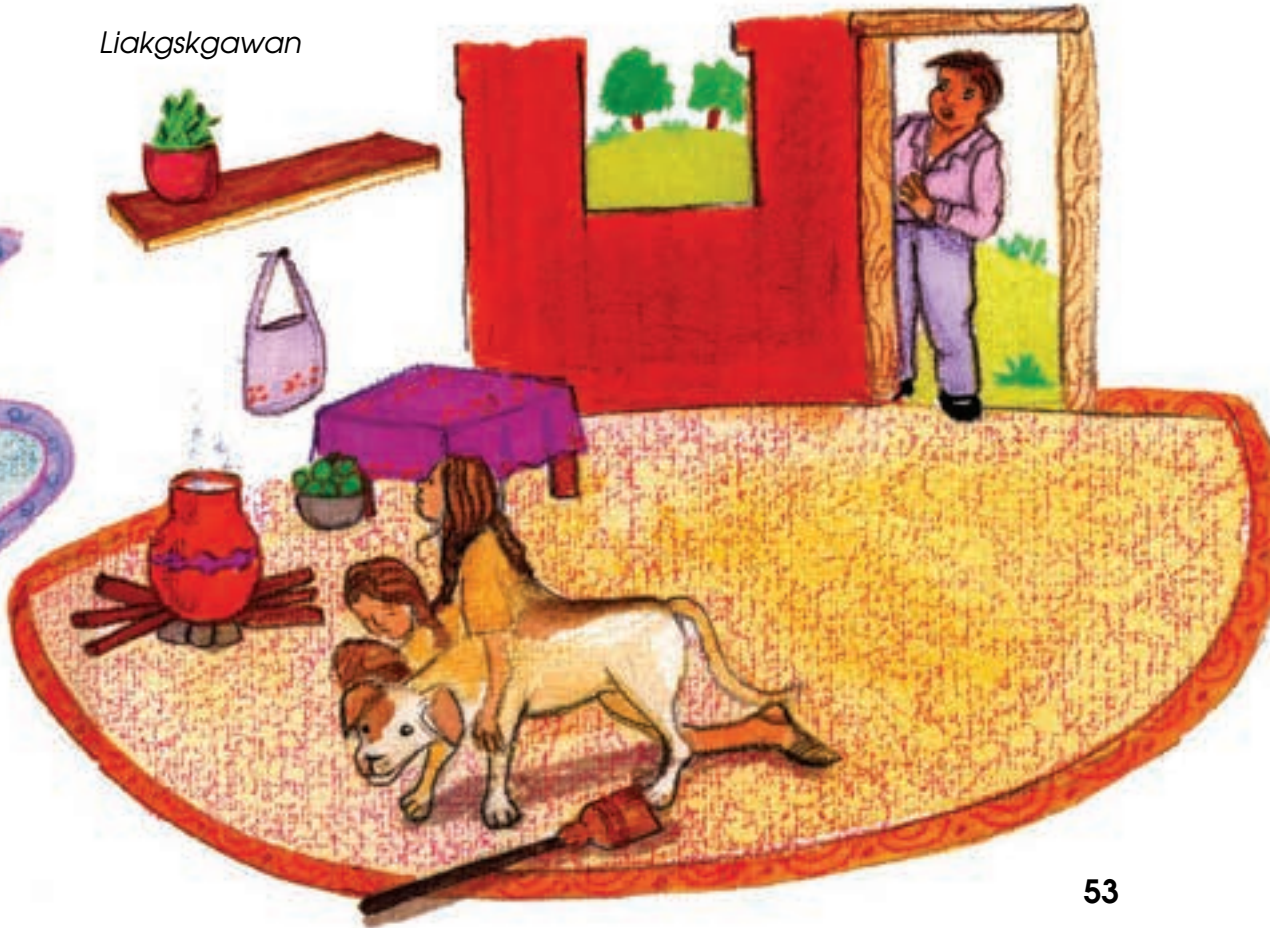
Chuta ts'isa xan k'atukuxtu xta'an xchichi', tast'unut xan kaxtlaway xtaway nak xchik akxni' wakgata xwi xtawa. Xla xtsuku xwayan nixlipuwan tiku xkaxtlawanit. Makglhuwa ama chuna paxtokgli, milh makgtum kilhtamaku lakpuwa, cha tiku chi ja'e kintlawani kintawa. Tanks xkatsi xlakata niti xlamakgolh xman wa chu xtakgalhin, wa xpalakata lilakpuwanilh xchichi', lakpuwa makgtakgalha.

Lat'a skalilh akxk'atsilh ama ixchichi' nixtawila akxni ixtastunumaja. Akgtum ch'ichi'ini'stalanilh chu malulokgle xlakata xchichi' xkaxtlawani xtaway, xtapalaja slan tsumat xwan.

Ama ch'ixku lakpuwa, chi nak klakputsa nikula naktlawa xlakata yaj natapalaja, yaj klakaskin chichi' kawa, nakputsa niku makgxtakga xmakgxuwa, xlakata yanla natamakgnupala, xlakata wa namalhuwinan nak kakilhtamaku.

Tawan lakgkgolon mat chuna ja'e kilhtsukunit kakilhtamaku.

Liakgskgawan

Li'akgatakgsni'

Kg'alhi kgantutu xtantum
chu ni tlawan
nachuna kg'alhi kgantum xmakan.

¿ Tuku ama?
(xwati')

Limakanajli't

Tawan lakgkgolon pi nitlan tawayantama
lakts'ukaman, mat akxni' natastaka chu
natalhawa xtakuxtuk'an, mat natatama
ixxawatk'an.

Xkilhtamaku kintse'

La uku xlikgalhkaw xpapa mayo
xkilhtamaku kintsek'an,
xkilhtamaku kintse'
chu mintse' naxkilhtamaku.

Tse', lu kpaxkiyan
kliminan nak kinaku
ch'ali ch'ali, kpastakan
nak k'akilhtamaku'.

Niti atunu la wix,
wix kimalagachanit'a
wix kimatsik'init'a
paxkat kk'atsiniyan la uku.

Chu, uyu kimakgastakti,
la klakachinit
kamakgapaxawayan
akatunu, kmakgalipuwanan,
ni puwana chu xlakapastakti.

Ni kiwiliniya, ni kisits'iniya,
nakiakgastakyawaya watiya
naktlaway tuku tlan
akgstitum naktlaway.

Kintse', lhan mintayat
chu ksk'ini kintlatk'an lilhan
kasikunalhawalh minlatamat
tlan kalatapa, kintse'.

*Ta'akgchiwin
Makgalhtawakg'ena:
Juan Miguel Gaona García*

Xaskg'at'an paxni' chu sipijchichi'

Milh makgtum kilhtamaku xlama tantum chat p'axni' xkag' alhi tant'utu xkaman. Ama chat p'axni', akxni' xmakgxtakgkan ixan p'utswayantapuli xlakata tlan nakamakgastaka laktsuxkaman nema xkamalakchawanukanit nak pup'axni'. Makgtum chi, ana' lakatsu xlapula tantum sipijchichi'.

Akxni' chi kgaxmatli tat'asamana xalagsgk'at'an p'axni', tu tlawalh tlakg talakatsuwilh chu tsukulh kalakaputsa, kaj xlip'untsu uyu kakxilhi tatanumana nak pup'axni'; kawanilh:

- akapala uyu kkilag'olh.

Ama xalagsgk'at'an p'axni aks takilhlah, talakpuwa ¿cha kintsek'an chi nama?, astan tawanilh:

-Kilamasiniw mistajan. Ama sipijchichi' kamasinilh ixtajan. Xlak'an tlan ta'akxilhi chu talakgapasli xlakata ni ixtajan chat p'axni', takgalhtinalh:

-Wix ni kintsek'an, tawanilh. Ama sipijchichi'sitsilh, wetekglh talakgsp'itli uyu alha'.

Akxni' chilh xtsek'an ama xalagsgkat'an p'axni', xtajik'uankg'onit, tawanilh chi la ta'akgsp'ulalh. Xla' kawanilh laktsuxkaman:

-Skgalalh natawalayatit, ti namin ni namalakk'iniyatit.

Ama xalagsgk'at'an p'axni'takgalhchiwinalh la xta'amanaj tapakgalhti sipijchichi', tantum xpatalh skawawa p'in, xlitant'uy mastokgli lhkuyat chu xlitant'utu putsalh ch'alank'a litankgextukun. Lat'a tatlawakgolh tu talikgalhchiwinalh, skgalalh tatawi chi, takgalhimana wa xniku amaka kalakgchinkan.

Ya xtumaja', uyu kalakgminpa ama sipijchichi' tlan lich'asiwinit lhakg'at ixtajan xalakta nit'uwa nakalagkagsgk'awi.

Akxni' kalakgchilh kawanilh, kamalik'itit, uyu kchilh, chu xaskgatan p'axni'tawanilh:

- Kilakgo tse'. Je, kgalhtinalh, uyu tamalakk'ilh, akxni' lut'okg tanucha, talakgapastli tunk'an xlakata ni ixtsek'an; tantum nema ixch'apanit taxpata p'in, uyu tix lakamawak'alh, xlitant'uy xit yawanilh kganchichi' chu awata xlitant'utu p'okglh li'akgsnokgli k'iwi. Lat'a ama chu talhawalh, tamalagawitilh chu ts'alataxtulh, tant'okg, tant'okg alh, yaj nixni milh, listaktayalh la ama paxtokgli.

Ktsu ts'iya'

Tantum ktsu ts'iya xlawak'a nak pumalhku, lakamin lakan, pala niti ixakxilhma.

Akxni' k'atsilh xlakata niti ixakxilhma, uyu titum alh ana' ni ixwi puwa, stuj tajulh, tsukulh laksk'aliwa makgpalha. Xlip'unch'u tanuchi xpuchina chik'i, kgaxmatli xlakata xmakaksanantajuma ts'iya nak ixpuwa, tu tlawalh, lakgasut talakatsuwilh, uyu pulonggx limakgalhchawajulh ktsu lht'akala xlakata ni nakgostakuta.

Ama ixpuchina chik'i tiyalh ixpuwa titum lilh ana' ni ixwi kgolo ixmistun xlakata ixmach'ipanip'utun. Ama ktsu ts'iya'jikuankgolh, tsukulh kgosnantaju nak puwa. Akxni' makgalhkgelh xpuwa' ama xpuchina chiki', tunkan spin kgostakutli liwaj ixstimun mistun tawak'acha.

Ama xla kgolo mistun ixaklhtatawi akxni' katsilh stimutawak'ak'anacha; chuta lhpepekg lalh.

Tsukuka putlakgokan ktsu ts'iya, akxni' akxilhli jalaj xwi k'iwu ana tunkan xlit tanulh xtampin.

Ama kgolo mistun tilekgosnalhku, ata nak xlakni tasakgni tawak'acha chuta chu ama makgatsalh ktsu itaxkaw.

Liakgsgawan

Kganchuyujni'

Nama kganchuyujni ni tlan kalimakgamanikan laktsukaman.

Tawan lakgkgolon xlakata lhkgamanan.

Wankan xlakata k'iwi natawilana ixskg'at'ank'an nila kamakgastakkgo xlihuwa, tsuku kganchuyuja wa chi xlakata ama lakgkgolon ni talaksk'in katalikgamanalh laktsukaman.

Ch'ali t'uxama akxni xlak'an nanatatawila ixkamank'an nachuna'tlan ixtapaxtokgli, nila kititamakgastaknalh.

Chuna' ama wi xlimap'akgsink'an lakgkgolon, xlakata astan ni na'an an talakgaputsit.

Limakanajlit

Akgmuxni

Wi akgtum sipi lilakgapaskan akgmuxni, ja'e wilacha' lakatsu kpulataman wanikan puxakan, tap' akgsi nak K'uxk' iwi.

Wankan mat ana'ja'e wi akgtum musink.

Ana'ja'e nak sipi xwi xpuchinak'an aksgkoyonanin, na'ana' xtalakgach'ixkuwinan, xtatlawa xmaklalkatak'an xawa lat'a tu xkalimakaminkanit, wa chi ama xtalitamakgstokga. Wankan mat k'atast'unut xawa k'apunts'isa xtagxmati xtata'asa p'uyu, takgatakga, chawila', akchinchixawa limat'asin. Akxni' xtatanu ama aksgkoyonanin nak musink, p'ulh xtagalhtawank'a xlakata natalakk'i, lat'a xtatanuyacha lipaxaw xtutanen, ti xtatanumana wa kitsistank'anin tach'anen; chu lat'a tu anakg'oy k'akilhtamaku, ana' ni xlaktanukan xtataya lhuwa makgtakgalhnanin.

Ti ni aksgkoyona xwanit, ni tlan xtalakgasp'ita', chi pala xtalakgasp'ita', ixakgts'ankgatanu.

Wankan mat, ch'atum ch'ixku ni ixmakonajli ama talakgach'ixkuwit nema xtlawakan nak musink, tu tlawalh ama xpuchinak'an aksgkoyonanin, mapalajka ama ch'ixku, muxni tlawaka, wa chi liwankan xlakata ama nak xpajni sipi xlatawaka. Wa chi lilakgapaskan akgmuxni'.

*Likgalhchiwin
Carlos García V.*

Sipijchichi' chu waya'

Titaxtunitancha kilhtamaku, tantum sipijchichi' ixsakku' apula jaka nak k'alank'ak'ak'iwin. Xamakgtum t'atanokglhi'tantum waya' chu wanilh:

- ¿Ni lisits'iyá pala xakkg'alask'inin tuku wix lan wap'at?. Sipijchichi' kgalhtinalh.

- Akit tlan k'uayan, k'ua xtilan, t'ajna; lat'a tu ktakgasa ni kkilhts'inksa. Sipijchichi' nakgalask'inilh waya':

- ¿Wix, chi, tuku waya'?, xla kgalhtinalh:

-Akit k'ua laktuxtilan, tuxtukulut, tantsasnat, chu laktutsiksi, la uku ni k'uayanit, ni ktakgasnit tu na k'ua. Astan sipijchichi' wan'pa:

- Akit kakxilan liwaj skulujua wix, ni pala tuwa kg'osa chu lakst'ayanka misijan, nachuna makgat lakachipina ¿tuku chi tsankganiyan? kgalhtinalh waya:

- Chuna wix p'uwana akit nachuna kpati pala k'anajlap'utuna kalamasak'uaniwi kintalhak'ankan. Ama kitsistank'anin talamatlanilh, sipijchichi' lhakgaglh xtalhakgan waya, chu waya lhakgaglh xtalhak'an sipijchichi'.

Lat'a ama lhakganankg'olh sipijchichi', tunkan kgosli, ni makgat xkgosnit uyu litakgetalh aktsu xtilan, uyu walh, astan chi lakpuwa.

Ja'e talhakg'an nit'uwa lich'apanankan, yaj kamaj pusp'ita'. Chuna ama tlawalh, makgat alh xlakata niti na'akxila chu ni namakgsk'inkan xtalhakg'an.

Chi nak k'akilhtamaku kgaxmata kilhwant'asatapuli nak k'ak'iwin ama sipijchichi', lakaskin kapuspitnika xtalhakg'an.

Liaksgkawan

Ixtamaskiwin tatitu

Akit kuanilh kintatitu
xkintlawani kiliflakgni
nalipaxawa kinana
kintsiyuna chu kinapa.

Makgtum, makgt'uy,
makgt'ut'u ni
kinkgaxmatnika
xakskima kiliflakgni,
liggaman kimaxkika.

Kilhtamaku xtitaxtuma
kintatitu xlakpuwama
chu kintanat xakstu lama'
naktlawu tu xkiskinima.

Kimaxkilh kintatitu
tu xakskininif, wa
klilakapastaka
akxni' lagkchan ninin,

*Ta'akgchiwin
Rosalia Jiménez García*

Ch'amakxkulit

kakxilhti ktsu kgawasa
kakxilhti ktsu tsumat
nama xla ch'amakxkulit
aku tayamacha.

Kakxilhti nak kgapun
liuj stlan tasi nama
kgalhi akgtujun limanin
aku nalakgapaskgoyaw.

Kakgaxpatti kgawasa
kakgaxpatti tsumat
nama xla ch'amakxkulit
aku nak kamasinyan.

Spinini, smukuku
xanatwa, laxixwa
spopokgo, xtakni chu
mantajwa.

Tatlin
Oliverio Baez García.

Litakgalhtokghni

Sits'ima tsiktsi
ts'ik, ts'ik t'asa
akxni sits'i, tsiktsi
ts'ik, ts'ik t'asa
akxni' ch'ichinan
tsuku makts'isijwan
ama ktsu tsiktsi.

Doroteo Ticante Ramírez

Liputlekgen

Tlan kakxilhti ktsu
 skg'ata'
 akxtum
 kaputl'ekg'ewi
 laktsu kimakank'an
 nema akin kg'alhiya.

Chi kamatsukiwi
 chu akxtum katl'iwi
 kgantum, kgant'uy,
 kgant'utu'
 kgant'ati chu
 kgank'itsis.

Chi kakxilhwi xakgtum
 tukuya taputl'ekg'en
 tsuku
 kganchaxan,
 kgant'ujun
 chu kgants'ayan,
 kgannajatsa
 chu kgank'aw.

Tatlin

Litakgalhtokglhni

Kintse' lila lhk'ak'a,
 lhk'ak'a lakgmuju xpulhk'ak'a,
 laki lhan nawan lhk'ak'a,
 maklhk'ak'awa lilakgokan
 lhk'ak'a.

Tlakat kgawasa

Makgasa ch'atum aktsu kgawasa xmakatalatnampula nak kak'iwin, lakgasiyu chu tsekg xlhawama xlakata ni najik' uankgoy chu ni nakgxilhkgoy ama laktsu spitu' xlhawama, xlhawama, xamkagtum ukxilhi tantum aktsu spitu', tunkan lihkalh xlimakatalatni', ama spitu' kgosli alakatunu.

Chu kgawasa tsekg xlhawama, xlhawama xamkagtum killitalakawak'alh ixchaw kgalat. Ama kgalat snun sistsikgolh, lakachawakgolh.

Ama kgawasa ni katsi tuku lakachawalh, mat pi kgosnalh lakaxapatilhakan, akgtasatilha ayay, ayay, ayay, wan, lata xkgosnama akgxtakgmilh xlimakatalatni', chu laktsuxchiwix, chiklh, chiklh makasanantilha lata makgatunu tatuta nak xtakgosonat. Akxni' chalh nak xchik, lana xlakakunit chu tunkan kgalhskilh ixtse':

- ¿Tuku lani tata? ¿Niku kila?.

- Uyu kgalhtinalh ama kgawasa:

- k'ak'iwin xakmakatalatnama, akxni' xakama tala aktsu spitu' ni kkatsi tuku kilakachawalh.

Chu ixtse' wanilh:

- Wa xputsaya tata, wa xputsaya tata makglhuwata kuaninitan pi ni militalat ama laktsu spitu' ama xla nakgalhikgoy tiku kamakgtakgalhkgolh.

Ukxilhti chu, ukxilhti chu tiku tamakglhkatsiman mikstu makglhkatsipat, anta chu ka'akxilhti pi naxlilatamatkan laktsu spitu'.

Akxni chu kgawanikgoka limakgpaxika kuchu xlakta ni nachipay lhkuyat.

Ta'akgspulan

Makgalhtawak'ena:

Abelardo Francisco Dorantes.

Xlatamatkan litutunaku

Makgasa litutunaku xtakgalhi tilanka pulataman, niti xkalakgkatsani t'iyat, xpuxkukan xkawani ja'e pulataman wakg akin mapakgsiyaw", chu lakchixkuwin lipaxaw xtaskujkgo nak katukuxtu, tipalhuwa liwat xmakgalakgo chu nak akgxtakgan xtamalhuwi tipakgatsi kitsistank'anin nema xtaliwayan chu tastay nak litamaw. Lakgachinin xtalamasakuani chu na xtalalakgpalini wakg tuku xtamaklakaskin; lipaxaw xlamakgoka niti xlipuwan, makxtum xtalamakgtaya. Akxni tachilh luwanan xala nak xakilhtutu pupunu' ama xlatamat litutunaku talakgpclilh tsukulh, takglhuwit chu talipuwan xpalakata t'iyat nema talakgamakglhtinalh luwanan; akgchapakgolh xalakkan chu xalaktilank'a katuwan.

Anu niku litutunaku xtatlawa litamaw, luwanan tamakilhtsukulh kachik'in. Litutunaku nixni' putsakgolh lakatunu litamaw, kana yaj wa mapakgsinankgo nak xpulatamankan, latija tasthananku, la chiyo walikgo xlistatkan nak xlakatin lakklank'a akgxtakga, kana kaj titsu lilataya, stana lakgaxokgo', ama tumin nema pukikgo luwanan wanikan lilakgaxokgon. La uku litutunaku taxokgonan xpalakata nakamaxikan talakaskin notastanan nak xpulatamankan.

Talataman

Wantawakga

Xlama ch'atum tsiyuna xismaninit paxa nak kgalhtuchokgo. Mincha' makgtum kiihtmaku ixanit paxa, sunk xtuta, ni xtasi pala ixamaj min sen, xamakgtum puks tawilakg'olh; tsukulh xaj, xaj min sen, chut'a chu ama, snunalh, akgxtulu'un talakgsp'itlhi'.

Lakapala tsukulh staka kgalhtuchokgo, tsukulh takta laklank'a akgmuxtú. Ama tsiyuna tsukulh jik'uan, tu tlawalh lakapala takutli, kajwa yaj k'atsilh ni na'an; lijik'ua xlakstaktamanama, yajla patukutnalh, tu tlawalh, takxtulh nak xakgan k'awi.

Lat'a ama semana wa, ni sokg takgenulh.

Ama tsiyuna yajla taktalh, anatiya aknitawak'alh, wa chi ama wantawak'a talakgspitli, wo chi ama li'akxila wantawak'a patsawak'a nak xakgan k'awi.

Likgalhchiwin

Kilhtutunaku

Akit kilhtutunaku',
kpaxki kilhakat,
je'e xasnepapa

Nachu kkapaxk'i
kinatalan likilhtutunaku'
chu xpaxk'i kilatamat
nikxni akit nak'akgts'ankgsa.

Lhuwa takatsin kkgalhi
la xatats'okgne, la xamasuy
chu xla ja'e tamakgxtakglhi
kinatalan likilhtutunaku.

Ta'akgchiwin

Limakanajlit

Wan tachiwin mat
pala tiku katupalhkan
kalhgama laktukaman
chu lakkgawasan.

Pala ch'atum ktsutsumat chu
flawakan, akxni' natamakgaxtokga
natamakgaxtokga ch'atum kgolo
chi pala kgawasa, ch'atum chat.

Ixtatsan Juan

Makgtum Juan lankat'a xwanit, wani chi ixtse':

– T'uxamat'a tsukulh tatsawaji kgant'uy kintatsan.

Kgalhtilh chi ixtse':

– Ts'isa nakmayujuniyan kgantum,xakgantum chi t'uxamaku.

Xlich'ali xalakats'isa mayujunilh kgantum xtatsan, limakgaswitli aktsu lhakg'at.

Wa chi ixtse': – Ja'e mintatsan amanaw makana nak ixakgstin chik'i; amanaw skina xatlan, nema liwaj talipaw. Kilhtsukulh chi xatse': – Tlan tatsan kapulhcha' la xachiwix, la xauxpi', la xalapanit xlakata ni natawala; ni pala natat'ukxa. Tlan nawan pala palha tatsan natakutachi xlakata yaj kgalhputokgo nalatapuli kinkg'awasa.

Juan lakgaputsalh xlakata yujli xtatsan, ni lhan xkilhkatsima, wan chi xapuxk'u: – Ni kalip'uwanti napulha xasast'i, nema tlakg aman makgapalaniyan. Chuna'ja'e tamakanajli litutunaku.

Limakanajlit

Kutun

Makgasa akxni' aktsujku xakuanit, makgtum chi xakskujmanaw nak k'atukuxtu, akxni'tast'unulh k'aw wayana nak akgxtakg'a.

Lat'a k'wayankg'ow xakkgalhchiwinawilanaw, xlip'untsu tsukulh min sen, wa chi yajla kli'aw nak k'atukuxtu, ktsukuw kgalhchiwinantawilaya.

Chuna' ama xakkgalhchiwinawilanaw akxni' talakatsuwilh kintatitu, xla' katuwa tsukulh kinkalit'akgalhchiwinan.

Lat'a ama ixsenama, xlip'unch'u tsukulh taskgawita' chu tsukulh lonngnan; kintatitu uyu kimaktilh ixkutun uyu lhakgalh.

Lat'a lhakgakg'olh, kkgalask'inilh chi niku xtiyanit, tsukulh kilit'akgalhchiwinan; kiwanilh mat ixtse' xtlawaninit akxni' kg'awasa xwanit; wa chi xla' snun xllakgk'atsan xawa tlan xmakgtakgalha. Akxni' xtitaxtukg'o k'alongni tlan xmak'ipala.

Astan kiwanipa xlakata makg'asa lakgkgolon ni xtatamawa lhakg'at, kutun, tuxuwa, wakg nak k'akgxtakg'a xtlawakan, xawa' lat'a tu xtamaklakask'ink'an.

Chuna' ama kilit'akgalhchiwinalh kintatitu.

Talataman

Xalikilhtlin kinkachikin

Ama kinpulataman kpaxki'
Filomeno Mata, Veracruz
Kalit'akgtsuwit klakg'ati'
chu akxni' natawalay
kintaxkge' kget.

Kgalhi xakatuwan
xalilakatnit kaxkayiwa
chu xalimatakuxtuna
la tlan tataskujgolh.

Laktsumajan laklan lilak'aknit
xtamanin nema xtapuxkg'ata
tasiyu chu lan xpepelekg
kgostilha akxni' xkgakga.

Snun kpaxki kink'achik'in
fitsu xtiyat México
tlan katsi kilhtlini'
katlakaxmatni chu kpaxki.

*Ta'akgchiwin
Makgalhtawakg'ena':
Benito Lázaro Aparicio.*

Akgxtekgejnan chichi'

¡Wix liuj snun lanit'a!
Yan liuj kamaxk'i nama ch'ichi'
xla' nilin tapuwan xilakgawat
la akin la xla'.

¿K'atsiya wix wana t'asa?
Lit'asa xtasip'anit
Sip'ani', ni maxk'ika.
Xapupun chuchut lihakgakga.

Chi liwak'a makglhk'atsima
Laktsukaman taliakt'alalh chiwix.
Xanapuxk'un lipaxawakg'olh ixtasip'anit
Kits'istank'anin natakg'alhi ixlistaknik'an.

Natapaxawa, nata'akgxtekgejnan
la akin lakch'ixkuwin,
lat'a akgxtekg'ejnalh
nilh ktsu kinch'ichi'.

*Ta'akgchiwin
Makgalhtawakg'ena:
Abdias Cruz Bernabe*

Lakgwa

Wankan mat xlama ch'atum ch'ixku ni liuj ixskuja,
xamakgtum lakpuwa.

Chi nanaktlawa kintakuxtu; putsalh ixlik'at takgasli,
tsulkulh tampik'anana, akgtum ch'ichini', xlichali tasp'itli
xtatayanit laktsu k'iwí'.

Xla' tsukupapa tampik'anana, xlich'alilitum
xtatayapalakgonit k'iwí', xli'akgt'utu ch'ichini lakpuwa.
Chi naktampik'anana chu naklakk'amikgo k'iwí'. Chu
flawalh xawa makgtakgalhli ixk'atsip'utuma tiku
ixt'alaslakgma. Chuna'flawalh, tsukulh skali, k'akuwini
xawa kats'isni, xlitat'ima ts'isa xwanit akxni' chilh ktsu
skaw, xitat k'atak'an makataj tayalh, uyu tsukulh
kat'achiwinan k'iwí', kawanilh.

– Katayatit k'iwí', katayatit k'iwí. Lat'a ama chu
ixkilhwaya, tsukulh tatayapalakgo ama k'iwí', chuna'
ama ixkilhwaya akxni'tachiwinanka.

– ¿A? Ktsu kitsistank'a, wix nama lan kint'alaslakgp'at,
chi k'aman ch'apayan chu nakskuyuwayan. Ama ktsu
skaw jik'uankgolh, kgalhtinalh:

– Ni kakinch'apa, k'aman waniyan tu xlakata chu ja'e
kflawama.

Wix ni aku lat'a lap'at, wanchi aku kilakapastaknanti
nask'uja chu natlawaya mintak'an. Chi yaj
ka'axkgxtakgajnanti, amaja la sputut, ama senan
tip'uxam ch'ichini' chu tip'uxam ts'isni, tu tlan nawan,
kat'awa akgtum p'akglhat xlakata ana' nakatatajuya
tipakgatsi kitsistank'anin.

– Nak xakgstin nawaliya tantum kgochoyo xlakata akxni
nachan nak akgapun nat'asa, wa chi nalik'atsiya
xlakata chipinit'a, xawa ni naniya. Chuna' ama flawalh
ch'ixku, ni xlimakgas uyu tsukulh senan, lat'a ama
senama wa, chu tsukulh tatsamanankgo. Ama ch'ixku
k'atata'jiulh xkitsistank'anin nak ixp'akglhat chu tsukulh
ta'akxtu ch'uchut; nachuna' chi tsukulh ta'akxtu
ixp'akglhat.

Akglhuwa kilhtamaku ixtitaxtunit'a, akxni'
ta'akgstipuwak'acha ama kgochoyo nak akgapun,
akxni' chi t'asalh. Lat'a ama t'asalh, ama ch'ixku
k'atsilh xlakata tachanit nak ixtampin akgapun.
Xli'akg t'utu kilhtamaku tsukulh tsukulh malhkuyu, uyu
p'ulekglh tayalh jin. Kinpuchinak'an akxni akxilhli ama
jin, wa chi astan ¿ cha tiku chi nama malhkuyuma, ama
maskunig'o akgapun? kilhanika chi ch'un, chu wanika:
-- Kapit lakapina, nak k'otiyatni, cha tiku malhkuyuma;
kajwa nitu nawaya.

Mat xt'uy mincha ch'un, lat'a chilh nak k'at'iyatni akxilhi lan ma nin, akgtsanswalh la ixwanikanit, uyu tsukulh p'uch, p'uch, p'uch, wayan. Akxni' chi xtasp'itp'utumapa, yaj la tasp'itli xlakata lan xwayanit. Ama kinpuchinak'an tsukulh lipuwan xlakata ama ch'un ni taspita. Astan chi nakilhanika jun, wanika. – Kapit lakapina, nak k'at'iyatni cha tiku malhkuyuma, maskunikgoma akgapun, wat'iya kakxilhti, natasp'itpalaya. Ama ktsu jun, sun ta'aktalh, wata kilakaminchi uyu tasp'itpa, akxni' chalh.

Wa ch'atum ch'ixku malhkuyuma, kinpuchinak'an chi wa:

– Chi nakmalakgacha kimakaskujni, wanilh chi.

– Chi wix kapit lakapina, ama tsukupa ta'akta, akxni' chilh nak k'at'iyatni', ama ch'ixku takutli, akxilhi la tamana nin, tu tlawalh ama ch'ixku nema lan malhkuyuma namapalaja, kitsistank'a natl'awaya.

Ama ixmakaskujna kinpuchinak'an nipala kgaxmatkgolh tu limapakgsika tunkan mincha nak k'at'iyatni, akxni' akxilhi ama ch'ixku titum lakgalh uyu tsekg laktayalh, lat'a ama chu tlawalh tapalajli tunk'an, tlalhnamuxniwa.

Wankan mat ana' ja'e likilhtsukunitaw, wa chi kali'akxila lakch'ixkuwin tamakgchixi.

Tawan, mat ama xla akgapun snun sk'ulunk'u wa, mat wa' ama ch'uchut ch'akgekgolh, ti chi maskunilh mat wa' ama ch'ixku, nima xmalhkuyuma, mat wa'chi ja'e chu li'akxila akgapun, skuniwa.

Ama kgochoyo mat ixaklhtatatawilanit, akxni' chalh nak akgapun ta'ak'uakal wa' chi lit'asalh; lat'a ta'akk'uakalh tsukulh akgst'aja, mat wa chi ama li'akgp'inini. Ch'un, mat ni p'uksnu ixliwayan, akxniku chi ja'e tsukulh wa', Jun lakatitum milh, tlawalh lat'a tu limap'akgsika, tlan liway makamax'ika wa' chi li'akxila ts'utsutapuli xanat.

Chuna' ja'e talikgalhchiwinan lakgkgolon, lakgwa.

Likgalhchiwin

Spitu

Aksu spitu
spitu tliy k'ak'iwin
k'akuwini tliy nak Tunkuwini'
kaniwa an latamay
xakstu puitsay ixtaway
akxni min sen lipuwan
xpalakata lonkgoxniy
yaj tasay aksu spitu
chu nakilimakgalipuwan.

Tatlin

Makgalhtawak'ena:

Emma Escobar Hernández

Akgapup'alhni

Akgapup'alhni, akgapup'alhni
lan tasiyatit akxni' kgosatit
yaj makgas nakkaxilhpalayan
akxni' natsuku xananan.

Wixin tanapitit makgat pulataman
mapaxawiyati kimpulatamank'an
chu lakgap'alhatit akgapun
stalank'a tasikgo.

Akgapup'alhni, akgapup'alhni
ni kakgtsanswatit miliminitk'an
akxni' chan kgaxanan
laki nakpaxawa.

Ta'akgchiwin

Limakgalhtawakget:

Xanath de León García.

Xlikilhtsukut k'akilhtamaku

Akxni'tikilhtsukulh k'akilhtamaku, k'apokglhni xwanit, xtalamana talhuwa kitsistank'anin, wanenin nema ixtawa stakga liwa, chu mincha kilhtamaku kintikuk'an ch'ichini' lakpuwa, k'ama tlawa pulataman chu nak maxkgakgenan xlakata tlan natalakawanan kinkaman.

Ama wanenin ta'axkatsilh, xtapuwan kintikukan ch'ichini'. Titaxtulh kilhtmaku, akxni'ta'akxila ch'ichini' talakatsuwima, chu limina taxkgakget, tsukulh ta'akgtasa, xtawan, aminacha akpalhk'a, aminacha akpalhk'a, limima taxkgakget jkatsalawil: iKatsalawil! Kinkamalakgochixiyan.

Ama kitsistank'anin tatsalagolh, wi nema tapuntanulh kalank'ak'iwin wi nema nak lhuku tatanulh, nema yajla tatatsekli, tatapalaji, k'iwi xawa chiwix tawa. Chuna' chi ama lalh taxkgakget.

Kintikuk'an ch'ichini' puwanpa, chi k'amaj katlawa kinkaman nema natalatama nak k'akilhtamaku.

Pula tlawalh ch'uchut xlakata ana'natakgotnan, astan tlawapa chu tipalhuwa kitsistank'anin nema natalatama nak kakilhtamku chu tiyalh lilhtamat tlawalagxtulh ch'atum ch'ixku malakastaku'anilh, astan natlawalh ch'atum puskat nema nat'alatama nak k'akilhtamaku.

Chu kawanih: – Wixin nalhuwonatit, xlakata ni nawayatit stakga liwa nak katlawaniyan tu naliwayanatit, chu tlawalh kuxi, stapu, xawa p'in. Chu je'e lalh k'akilhtamaku.

Nema k'iwi tawa, min kilhtamaku talakastak'uananputun chu kinpuchinak'an, katipa wa xlakata ninaj talakastak'uanan; wa chi ama kaxxila makgapitsi k'iwi'tach'astajnit chu katanunima laktsuchiwix, la chichijti, lhkak'ank'iwi chu makgapitsi laklank'a chiwix.

Natawanpala lakgkgolon xlakata akxni' min sen akxilha pulekglh taya la jin, nak kalank'ak'iwin, mat ama chi malhkuyucha k'iwichat chu k'iwikgolo nema tatanumancha nak musin nak ktalphanin.

Nawilapa talakapastakni xlakata akxni' niya kinkach'anakanan chu t'iyat lapakgoya, wa chi ja'e kilikilhtsukutk'an.

Wa xlakata ni kalijikuaniw kalinit.

Likgalhchiwin

Xtan

Talikalhchiwinan lakgkgolon mat makg'asa xlama ch'atum puskat, xkg'alhi xlikg'okg'at nema xmalakaskakani xpalakata snun xlonkgnan. Akgtum kilhtamaku liwaj tank'anaj xwanit xt'asaxnima ktsu skg'at'a lat'a nila xt'ala lonkgni, makgat xkilhchama, lhuwa takgalhin kgaxmatkg'olh, tsukukg'olh tatalakatsuwikg'oy niku xminacha' tat'asat, lat'a tantunu, tantunu ixchamakg'olh litamakgst'ilikg'olh ktsu chik'i, awatiya chalh aktsu xtan, tunk'an tanulh xlagstipan limakg'achokg, kgalask'inalh:

- ¿Tuku xlakata lit'asay miskg'at'a?, uyu kg'alhtinalh puskat?:
- Lonkgoxnima chu nitu' tu klimats'itsijwi, nitu kilhkuyat.
- Akitk'atsi niku wi lhkuyat, wan aktsu xtan: pala lakask'ina nak'an anan tiyaniyan.
- Pala xkintlawani lilhan snun nakpaxkatk'atsiniyan wa puskat.

Uyu takgosni alh ama xtan, chalh nak ixchik chat skuwana', lakgasiyu tanulh, ukxnilhi pi akhtatawi, tsukulh talakatsuwi ana' niku wi lhkuyat.

Akxni' chalh, makinkapulh ixstajan chu aks tawi la chiwix. Xamakgtum lhipakg lalh chat skuwana, lakastak'uanalh uyu akxnilhli la chiwix kgoj wi, lakapastakli, uma chiwix ni akit k'ualinit. Ama chat skuwana', pat laktayalh, ta'akgpusp'itli ama xtan, uyu wanilh:

- ¿Tuku lhawatanup'at unu kkinchik?
- Chi nak'akgnokgan aktsu takgalhin, wana' kimakgkgalhamp'at kilhkuyat.

Ama xtan kgostaxtulh, pasatilha ixstajan lakpuntanulh k'ak'iwin.

Akxni'talakgchalh makgapitsin takgalhin kawaniilh:

– kamastokgit xaskakni k'awi, uchu klimin lhkuyat namaskg'onoy aktsu skg'at'a xlakata nats'itsijwan.

Chuna' ama talhawalh. Ama skgata yaj tasalh.

Ama puskat xakgatlhilh aktsu xtan:

– Snun xpaxkatkat'siniyan la kimakgtaya, man wa kuaniyan yakg'olh laktukixtilan, akxni' nakgalhp'uwana, nat'ana nakt'awayan lat'a talit nawaputuna.

– Ni kalilakgaputsa, akit k'ak'iwin, k'uayantapuli', tipakgatsi anan tuku k'uay, kgalhtinalh xtan.

Chu puskat wanpala: – Kana tuku kuaniyan, akxni' nawap'utuna xtilan nat'ana kinkalakgpaxialhnana.

–Tlan, paxkatk'atsini, kgalhtinanpa, xtan.

Wa chu xlakata chiyu akxilhaw ama xtan yokgokgo xakgstan ixstajan chu litamakgtakgli nawa xtilan.

Liakgskgawan

T'ajin

T'ajin, wix nama pulakgach'ixkuwit
kinatakaman matakuxtunanin
putum kalakgach'ixkuwiyān
lat'a minitancha kilhtamaku.

T'ajin, wix mastaya litlewekge
ti tatalakatsuwiniyan
wa xlakata lilakgpaxialhnank'ana
kaniniwa minkanacha.

T'ajin, Xatalakgatunk'uwin sipi
mintukuwini ti'awan ka'unin
chu patakuta pupunu.
Wa xlakata kaniwa lakgapask'ana.

T'ajin, wix xatalakpulhkan kilhtamaku
ana'talhkawak'an
chastutati lilakatsin xawa pulakt'at'i
latamat. Kaxanan, kalhkakni,
kagayujni chu kalonkgni.

T'ajin, wix nama pulakgach'ixkuwit
kinatakaman matakuxtunanin
putum kalakgach'ixkuwiyān
chu niknxi' ktikakgtsankgswan.

*Ta'akgchiwin
Cristino Núñez García*

Patux chu luwa

Wankan mat makgasa, tantum patux xlagajuya nak ch'uchut. Xla' xaxilhma xmaspilekg.

Chuna' ama xlagajuya, akxni' lakpuwa:

Kinpuchinak'an niti tlawanit chu niti maxkinit latamat la akit.

Astan wa: – Akit ktl'awan, akxni' k'akgatsangka kkgosa; akxni' klhkaka, ktaju nak ch'uchut chu kxk'iwatnan.

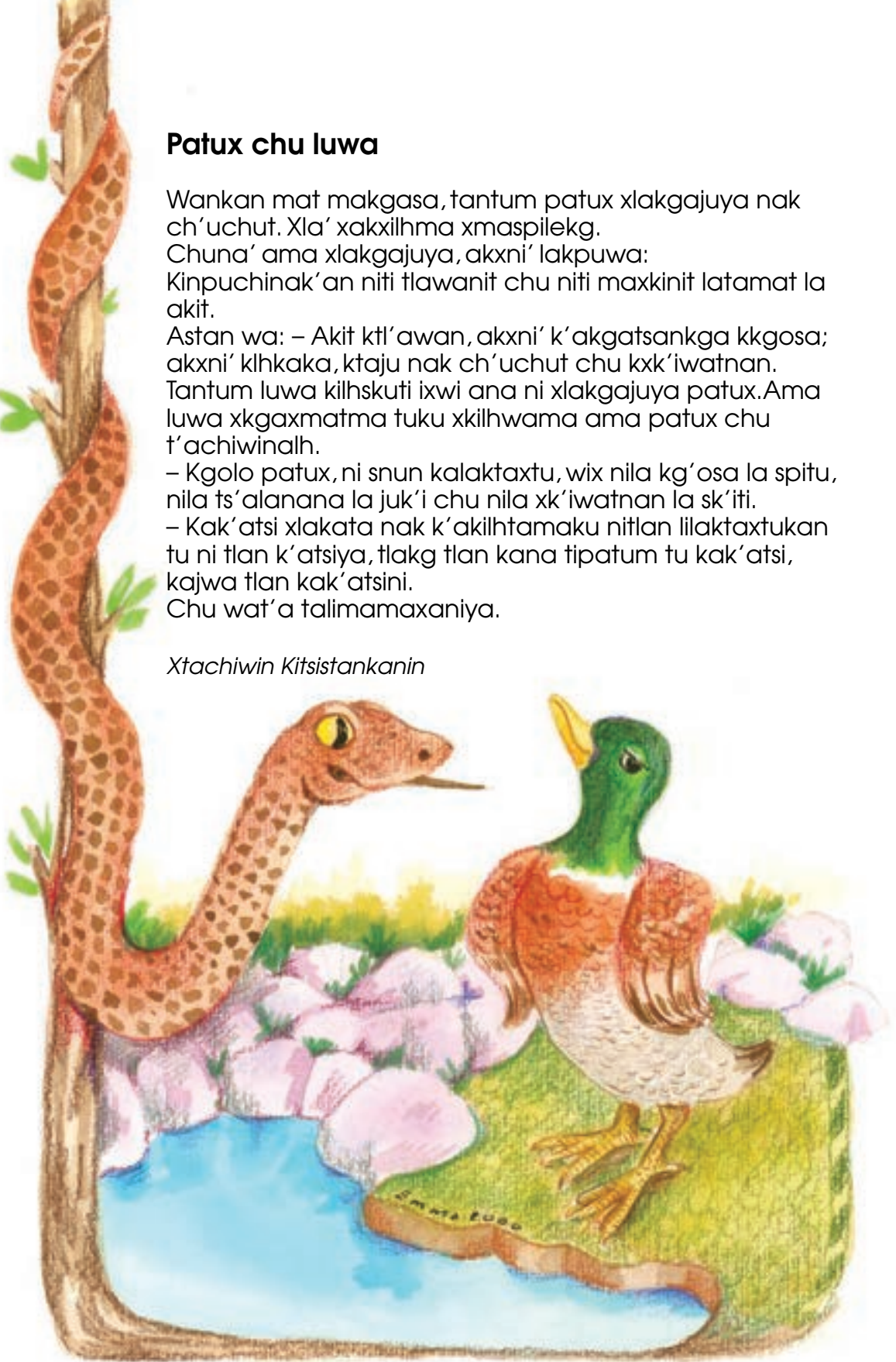
Tantum luwa kilhskuti ixwi ana ni xlagajuya patux. Ama luwa xkgaxmatma tuku xkilhwama ama patux chu t'achiwinalh.

– Kgolo patux, ni snun kalaktaxtu, wix nila kg'osa la spitu, nila ts'alanana la juk'i chu nila xk'iwatnan la sk'iti.

– Kak'atsi xlakata nak k'akilhtamaku nitlan lilaktaxtukan tu ni tlan k'atsiya, tlagk tlan kana tipatum tu kak'atsi, kajwa tlan kak'atsini.

Chu wat'a talimamaxaniya.

Xtachiwin Kitsistankanin

Ts'akat mistun

Xtalamana tant'uy mistun, tantum snun tsakat xwanit chu xatantum ni chuna'.

Ama xatsakat, xlagati kg' alhawayan snun, akxni' niti xtanuma ana' nitlawakan tawa, uyu ixanacha wa' tu ni xmakgachawakanit.

Ama xla' xpuchina' snun xmakgasitsi, yajla xpati.

Xla' lakpuwa, wi tu naklimakgekglha.

Chu tlawalh, walinilh limakgekglhan.

Ama xla tsakat mistun snun skgalala xwanit, akxk' atsilh tunk'an tu xlakpuwanimaka, yaj talakatsuwilh ana' ni liuj ixan tsakatnan.

Alh putsa xt'amistun, xlakata nata'an ana' ni tlawakan tawaj.

Chu tsekg xtatanumana akxni' kaakxilhi xpuchina' uyu tatsalalh.

Ama xpuchina' yanla xpati, chu lakpuwa, chi k'ama yawani pakglanka lhakgat ana' ni liuj min tsakatnan xlakata namakgekglha.

Ama xla puskat chu tlawalh, kitiyalh pakglank'a lhakgat nema lijik'ua xmaninit, yawanilh ana' ni wayankan, akxni' xtatalakatsuwikgomana ama tant'uy mistun, akxni'ta' akxilhi limakgekglhan, lakapala takgostaxtulh, lat'a tajik'ualh.

Lat'a chu ama akgspulalh yaj nixni'talakatsuwilh ama tsakat mistun.

Chu ja'e akgsp'ulalh mistun.

Liakgskgawan

Tapalajni ts'umat

Tawan lakgkgolon mat makg'asa xtaxtu ch'atum lan smomokgo ts'umat nak tijja', laklhman ixch'ixit xkg'alhi. Ama ts'umat mat xkat'asani lakch'ixkuwin nema xtatl'awan nak tijya'. – Kat'at mat xkawani. Mat ti chi xlakgan, xlin nak k'ak'iwin.

Mat akxni' xkat'achan nak k'ak'iwin ixkakgapixti, astan tlan ixkamakgach'i, chu ixkatantuchi, chu astan xkamapi nak k'at'iyatni.

Astan, ama lan ts'umat xtsuku tapalaja', mat lank'a luwa ixlitaxtu. Astan chi mat xtsuku kalimakgsnokga ixstajan, lat'a ama lan xkamakgsnokga mat xkamakgni, astan chi mat ixkawa.

Astan, milh akgtum kilhtamaku, ch'atum limaxkgen kg'awasa wanilh ixtsiyuna. – Tiku, kapit k'uxtuya nak k'atukuxtu. Ama limaxkgen kgaxmatnilh tu wanilh ixtsiyuna. Xla' tsukulh takaxa, tiyalh ixchana, ixmachita chu ixtakgnu, chu taxtulh, alh nak k'atukuxtu. Ninaj makgat xtlawanit ama limaxkgen lakgapaxtokgli ch'atum kgolo', ama kgolo' wanilh: – Kg'awasa, akxni' nachipina' ana' ni taxtu ch'atum lan ts'umat, pala nat'asaniyan ni najik'uana, akxni' nalichanan nak k'ak'iwin akxni' natsuku makgenu ixlhakgat, wix nali'akgch'iwiliya mintakgno. Pala chuna' natlawaya wix kuyu nawana, chuna', ama ts'umat nila tu katitlawanin akxni' natapalaja.

Ama limaxkgen kgaxmatli tu wanika. Akxni' ixtitaxtuma ana' nitaxtu ama ts'umat, kgaxmatli t'asanikan, ama kg'awasa tayalh chu kgalask'inilh:

– ¿Tuku lakask'ina?. Ama ts'umat ni kgalhtinalh, wat'a at'a tsina tlakg t'asani. Ama kg'awasa kgaxmatnilh ama ts'umat.

Maktawak'alh ixlakgch'iwit, ama kg'awasa akglhch'atawak'alh ixtakgnu, ama chi ts'umat tsukulh tapalaja, luwa ixwama, ama kg'awasa natapalajli, kuyu wa, astan tsukulh talanika; akxni' xkap'utun luwa, kuyu ixmakgkgoxkga ixwalini. Astan ama luwa tlakgwalh, nila magnilh ama limaxkgen kg'awasa, astan, ama luwa ts'umat wampa chu kuyu kgawasa. Akxni' tala'akxilhi ixch'at'uyk'an ama kg'awasa lan kilhtulasli ama ts'umat xlakata nak'atsini.

Tawan mat tawilana lakchajan nema task'ini nakakgesnokga xlakata nak'atsi.

Liakgskgawan

Ktsutsumat

Wix xanat xalak'atsisa,
kakgalhtawakga, kak'atsi mintaskujut,
xlakata ch'ali tuxama, ch'ichini nawana'.

Kakapaxk'i minatikun, kakamakgtaya,
kakamakgtakgalhti' akxni' yajla' nataskuja
xlakata ch'ali tuxama akgapun nawana'.

Akxni' akit naktakgasan, kinch'ichini wanit'anawan
akxni' akit naktakgasan, kinakgapun nawana' akxni'
akit naktakgasan, yaj ktimakxtakgni'.

*Ta'algchiwin
Makgalhtawakg'ena:
Bonifacio Jiménez Juárez*

Li'akgatakgsni'

flan akxila,
nila kink'alaya,
flan maklakask'ina
chu nila ch'apaya
flan kilhtanuya,
nila laktsakg'aya

¿tuku ama?
(chuchut)

*makg'lahtawakg'ena':
Eduardo Olarte Tiburcio*

Xokge

Kgoxita aktsu xokge,
Takgalan tlawama,
lakaskin chu ni lakaskin
ixchik'i k'uk'alín,
lakgasut tlawama
lakgasut ni nijaxtilha.

Tatlin

*Limakgalhtawakget:
Santos González Santiago*

Likgalhtawakg'a

Wa likgalhtawakg'a
maxkgakge tapuwan,
masi latamat,
maxtuya takatsin.

La taxtunu ni wi ch'uchut
nila tlajaya,
wakg wi litlewekge
kakgalhtawakg'a ktsukg'awasa.

Katiya milikgalhtawakg'a,
lhuwa tu nakatsiniya,
la tlan tapuwan xala chi, chu xala ch'ali.

Ta'akgchiwin

*Limakgalhtawakget:
Estela Vázquez Reyes*

Uxpi' chu skaw

Talikgalhchiwinan lakgkgolon, mat ama uxpi' chu sakaw litalakgapasni xtawanit. Xlak'an snun xtalapaxk'i, kaniwa xta'an tapaxialhnan.

Xta'an lat'a nixtawila pulakgastan, k'asmalangan xtalikgalhchiwinantawila la xtalilamana.

Skaw xch'alhkatnan nak k'atukuxtu chu uxpi' xlataju nak ch'uchut. Makgtum, ama skaw ixsak' ualimputunkan nak pulakgastan xlakata namakgtl'akgnan.

Xla' likgalhtinalh, kajwa ni mak'ats'inip'utulh xlitalakgapasni uxpi'.

Xla' ni lakpuwa pala ti nalit'akgalhchiwinanacha ana' ni ixama taxtu.

Kanaj, chuna' kitaxtulh, ama uxpi' lit'akgalhchiwinanka tunk'an xlakata ama skaw ixsak' ualimaka nak putl'akgni.

Akxni' makachalh ama kilhtamaku, ama uxpi' lakpuwa.

Chi k'ama pakgalhti skaw ana' ni ama patukuta.

Chuna' tlawalh, xawa tant'aku ixsenanit, xlip'untsu tsukulh staka puxkga, ama uxpi' paxawakgolh xlakata nila ama patakuta skaw.

Skaw takaxkg'onit, akgxpakgatawak'alh ixlilakgni uyu alh, nipala ts'ina lakpuwa pala patukutkan puxkga ana' ni pakgama. Akxni' chalh nak xkilhtun puxkga, ak xila staknit, ana' aks tayalh, lakamin lakan, putsama ni putsu.

Tsukulh lakpuwan nikula napatakuta, xamakgtum tsukulh akgt'asa, lakask'in ti xmapatakutnilh. Chuna' ama ixakgt'asaya, akxni' akxilhi uyu min uxpi'. Ama skaw maxanankg'olh, ni xmakgsk'imputun lilhan xlakata kamapakutuka pi ni ixmak'atsininit ana' ni tsekg ixama kajwa nila tak'amajli, wanilh chi. – Xtl'awa litlan xkilipi xakilhtutu.

Uxpi' kgalhtinalh. – Tlan nawan, kajwa' akxni' naklichanan xakilhtutu nakk'uayan ¿matlaniya?. Tlan kgalhtinalh skaw. Astan chi wa uxpi'

– katawak'a nak kistimun. Lat'a ama chu wanika, pim kgosnalh, uyu kgetawilacha. Ama uxpi' tsukulh

xk'iwatnan pakgan xakilhtutu, ama skaw
 xlakpuwantilha la ama akgskg'awi uxpí'.
 Akxni' xchamaja xakilhtutu, ama skaw spim kgosnalh,
 tayacha xakilhtutu, ts'alalh.
 Lat'a stimuchachaka ama uxpí', ni makglhk'atsilh akxni'
 kgostaktalh skaw, lisits'ilh uxpí' la tlawaka.
 Tu tlawalh, kamak'atsinikgolh xamakgapitsin
 kitsistank'anin, xlakata akxni' natasp'ita skaw kgalhtum
 nawanikan xlakata nilh uxpí', chi ma xanin nak xkilhtum

puxkga, chik'an xawa ch'akalh nata'an tamaklatawak'a.
 Xlich'ali, akxni'tasp'itli skaw, wanika xlakata ninit uxpí'
 – chi macha nak xkilhtum puxkga; ni xkanajlap'utun
 skaw, tu tlawalh, alh lakaputsa, k'alakgamakgat akxilhli
 ana' ni p'ilij ma uxpí', xtamaklawak'ana ch'akalh
 xawa chik'an, p'unchu tayalh, ixk'aknima la xmakgolh
 uxpí', xamakgtum yaj la mak'amajli xtajaxan, akxni'
 tatsawajilh chu jaxanalh, uxpí'. Ama skaw lat'a ixk'akninit,
 uyu wa: -- Akit ni kkanajla pala xlikana ninit uxpí', ti xla ni,
 yaj jaxanan chu ni tatsawaji, akit ni aktliklhwa, xlakata
 naki'akgskg'awikan:
 – Kakakgskg'awika ti ni akgskgalalan, wixin
 kat'atamokgxtakgpitit mi nink'an, akit k'amapa paxialhnan.
 Ama skaw witekglh talakgsp'itli ampa paxialhnantapuli.

Xtachiwin Kitsistankanin

Lakgtsayan tumin

Xwi ch'atum ch'ixku, ch'ali, ch'ali ixan skuja. Akxni' xtasпита nak ixchik, xwalhtata chu ni xkatachiwinan ixkaman.

Ch'atum ktsu xkg'awasa, nema xkgalhiya' akgtsiyan k'ata, snun xputsa xtiku chu xkgalask'ini.

-- Tiku' ¿ Nikula tl'ajaya akgtum ch'ichini'?

Ama xla ch'ixku ni xmalhani katachiwinanka chu kakgalask'inika, xlisits'i `chu xlakakilhni ktsu ixkg'awasa, chunata xwan.

-- Kakilhtatat'a, ni kakinkgaxkuli, tu xtlawa' ktsu kg'awasa, ixan lhtata.

Xlich'ali chu ama xkgalaskinipala xtiku.

Xamakgtum lakpuwa ama ch'ixku.

Ni tlan la ktlawama ktsu kinkg'awasa, k'ama klakani ana' ni lhtatama.

Akxni' lakgtanulh, akxilha lhtatama. Astan, t'ach'iwinalh, xla' ni kgalhtilh.

Chu tachiwinampa, akxni' staknalh.

Chu ama ktsu kg'awasa, kgalask'inipa:

-- ¿ Nikula tlajaya akgtum ch'ichini'?

xatiku' kgalhtinalh:

-- Lakgtsayan tumin. ktsu kg'awasa makgsk'inpa.

-- Kimasakuani lakgt'at'i tumin. Astan kgalhtinalh

xatiku: _ ¿ tuku chi wix litlawaya tumin?

ktsu kg'awasa kgalhtinalh:

-- Yan ksak'up'utun, alakatunu. Tu tlawalh xtiku, taxtulh, nitu wanilh, xlich'ali lakgampa nak xpulhtata ktsu xkg'awasa, maxk'ilh lakgtati tumin, xawa ktsu kg'awasa namaxtulh lakgtati tumin nak xtampin xak'xt'ikat nema ixsak'uanit, wanilh chi xtiku.

-- Tiku', tlana chik kgalhchiwinana, kkgalhiya lakgtsaya tumin.

Ta'akgpulan

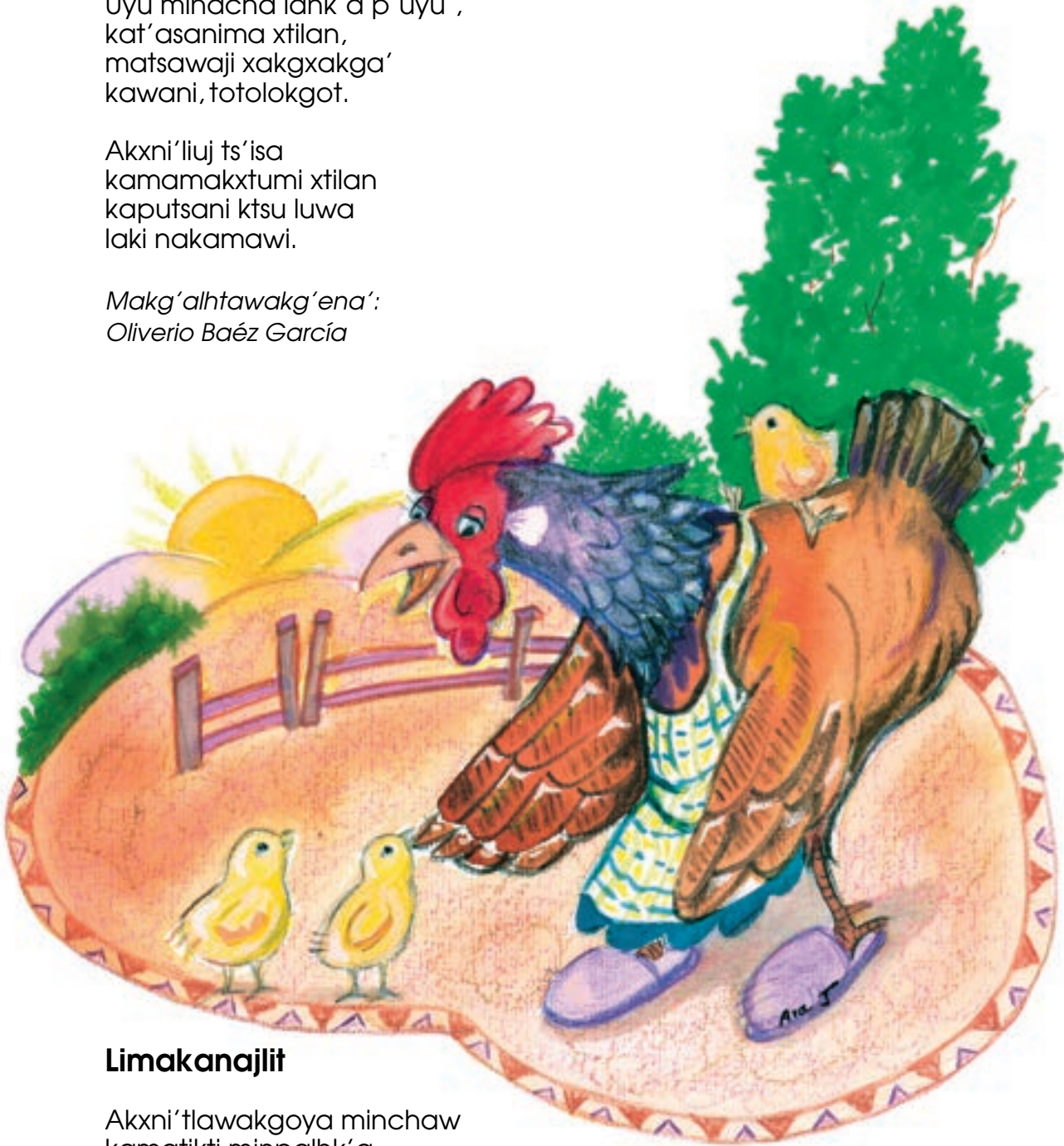

Lank'a p'uyu

Uyu minacha lank'a p'uyu',
kat'asanima xtilan,
matsawaji xakgxakga'
kawani, totolokgot.

Akxni'liuj ts'isa
kamamakxtumi xtilan
kaputsani ktsu luwa
laki nakamawi.

*Makg'alhtawakg'ena':
Oliverio Baéz García*

Limakanajlit

Akxni'tlawakgoya minchaw
kamatikti minpalhk'a
pala ni chu tlawaya
nila katitaxtuni.

Talakgaputsit

Xwi ch'atum ch'ixku, xkgalhi xmawina, mincha kilhtamaku, xpuskat wanilh: -- Pala wix ch'ali tuxama tu xakgspula chu xnit, akit naxaknilh. Ama ch'ixku lakpuwa: Cha kana tu wan kimawina, mat wa: Chi k'ama likxilha. Xlich'ali mat wa:

– Puskat, k'ama talatnan, kkata'ama kinatalan nakintlawaniya kintiwat.

– Tlan, mat wa puskat, chalh ama kilhtamaku, katitilh xnatalan chu ta'alh tatalatnan, tachalh k'ak'iwin mat kawanih xnatalan:

Chune kiwanih kinpuskat. Pala xnit, akit naxaknilh chi k'ama likxilha; kak'atit k'awi chu katlawatit tu nakilalipulina' nawaniyatit xlakata kixkalh luwa chu kimakgnilh.

Chu talhawalh xnatalan, tach'ixlih, talichalh xchik mat tawani xmawina: – Ni tlan tu lalh, ja'e minkgolo xkalh luwa chu nilh.

Ama puskat mat tsukulh t'asa snun lakgaputs'alh, snun xpaxki xkgolo. Mat snun k'uxmusip'alh. Uyu nilh. Lat'a ama nkg'olh.

Ama xat'akgolo tak'ilh chu wanilh ixpuskat.

– ¡Ni kana! ¡ni kana!. akit ni kninit chut'a xakgskgawiman, xaklikxilhputuman pala kana tu xkiwaninita, xlakata xkimpaxkiya. Ama ch'ixku yajla tu tlawalh, watiya chi lakgaputsa chu tasa, alh muju ixpuskat. Lat'a kimujnankgolh, chilh nak chik, tasama wa', Chuna' ama kgampa'alh kilhtamaku, xaktasawi nak xkilhtin, akxni'.

Talakatsuwilh tantum mokgxno, chu wanilh:

¿Tuku laniya? ¿wana lakgaputs'aya?

Ama ch'xku wanikgolh tu xla' akgsputalh, wanilh mokgxno: – Ni kalakgapusa, akit naklinan ana' ni lamacha minpuskat. Ch'ali kats'isni nakminan tiyayan. Chalh ama kilhtamaku, chu chilh, mokgxno, mat wanilh:

– Kawa chi, katawak'a nak kintantin chu katalakgats'i. Ama ch'ixku paxawakgolh, tawak'alh nak xtantin monkgxno chu ta'alh. Akxni' tachalh nak kalinin, wanika ama ch'ixku:

– Chi kalak'awananti.

Ama ch'ixku lakawanalh xla' nitu akxilhi, wanika chi:

– Chi titum kapit, ana' ni ya akgtum chik, ana' nama wi minpuskat.

Chu tlawalh, alh, akxni' chalh akxilhi xpuskat laya nak kilhtin. Ama ch'ixku paxawakgolh, wanilh chi: – Kmilh tiyayan, snun klakgaputsa, kakintapinpala. Ama puskat kgalhtinalh: – Akit yajla ktita'an tamakgaxtokglit'a, kataspitti, ana ni t'ampi, katap'untsu namin kinkgolo.

Ama ch'ixku kgalhtinalh:

– Tsiswalha, yajla ktitaspitli, pala xkimaxki talakaskin ju'u xaktamakgxtakgli.

Tlan, wa ama puskat. Ama ch'ixku wanika: – Natanuya nak xtampin tlamank xlakta nina'akxilan kint'akgolo.

Ama ch'ixku tanulh xtampin tlamank, xlipuntsu iyu chilh xt'akgolo, kgalask'ininalh chi: – Wanchi kinkala liwa.

Kgalhtinalh chi puskat:

– Max wa nama kitsistank'anin takitanuchi.

Ama ch'ixku kgaxmatma tu kilhwamaka. Akxni ka'akxila' tatamalh, xlipuntsu, lakgasut taxtulh ama ch'ixku chu akxilila xlaklukut ama xt'amana; tu tlawah ampa tats'ekga nak xtampin tlamank.

Akxni' xkgakgalh ni kgaxmatli' pala chiwinankan, tu tlawalh, lakgasut taxtulh. Akxni' akxila' uyu min xpuskat, wanilh chi: – Chi kataspitita, atuma naklakganacha. Xlipuntsu iyu chilh monkxno kgestimutawak'alh chu linka nak ixchik. Akxni' chalh kilhtmaku, tsukulh makatakaxa, makgnilh chawila, xlakata ama likgalhi xpuskat.

Akxni akxilhi iyu minacha xpuskat paxawakgolh. Tu tlawalh tawi kg'alhima xpuskat, kaj wa nikkxni chilh; wata akxilhi iyu tsukulh takgalhspita ch'akalh nak xpulakni xchiki'.

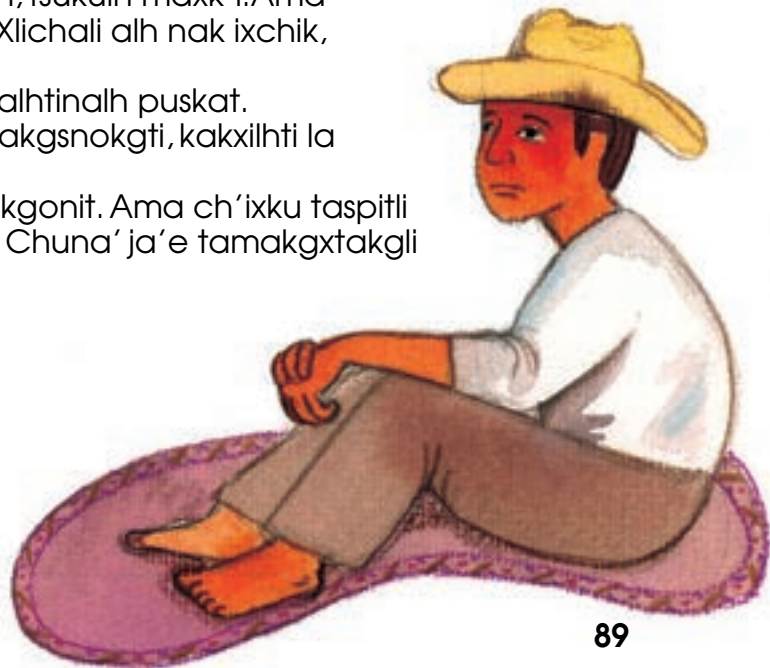
Tu tlawalh kitiyalh linekgen, tsukulh maxk'i. Ama ch'akalh taxtulh uyu alh. Xlichali alh nak ixchik, chu wanilh:

– Wanchi kiakgskgawi, kgalhtinalh puskat.

– Akit kkilacha, wix lhan kiakgsnokgti, kakxilhti la kintlawakgonit'a.

Masi xmaxxpan la xtakankgonit. Ama ch'ixku taspitli nak ixchik, lakgaputsatilh. Chuna' ja'e tamakgxtakgli ixakatstu.

Liakgskgawan

Limaxkgen xala nak k'amayakni

Tawan lakgkgolon mat makgtum xtl'awama ch'atum ch'ixku nak tija'.

Ama ch'ixku xlama nak Melchor. Xla' t'atanokglih' ch'atum limaxkgen.

Ama ch'ixku xala nak Melchor, t'achiwinalh ama limaxkgan, wanilh.

-- ¿Niku tampi? Ama limaxkgen kgalhtinalh.

-- Akit kminacha' nak k'amayakni.

Chuna' ama ixtakgalhchiwinama, akxni'tamakgajulh nak ixtanatsi, makutulh ixtalhtsi' p'in, xla milunax, xla pulakgxa chu xamayak xanat.

Wanika ama xala nak Melchor. – K'aman mask'iwian tipakgatsi' talhtsi' i xlakata nach'ana' chu namakgalaya. Lat'a ama chu wanikgolh, ama limaxkgen uyu alha. Ama ch'ixku xala nak Melchor, tiwanilh. – Kakg'alhi, ninaj kapit xla' ixkgalask'inip'utun ixtukuwini', kaj wa' yajla t'achiwinalh.

Wankan mat makgan lipek'ua ixlay p'in, milunax, pulakgxa chu xanat; chi mat yaj tu lay ju'u nak k'amayakni, mat lay ana ni mask'iwinalh limaxkgan. Ama ti ju'u makgpitsilh tipakgatsi' talhtsi' wanikan limaxkgan.

Chuna'ja'e likgalhchiwinankan xala nak k'amayakni.

Ta'akgspulan

Mats'iswana chu lapanit

Makgtum kilhtamaku xlapula tantum lapanit nak k'ak'iwin, xla nitu xlipuwan; akxni' laktayacha akgtum stak'ala chiwix uyu tasacha ktsu mats'iswana, wa':

-- Wana kintutayaya nipuwana pala ksipani', xmalhani pala nachuna xaktlawan.

–Ama xla lapanit, nixkatsi pala ana' nak xtampin chiwix ixlhtatama mats'iswana. Wa' chi lapanit: – ktsu mats'iswana, tuku chi xkintlawani, wix nitu limak'uana.

– Chuna wix p'uwana. – wa mats'iswana, wanpala.

– Pala lakaskina katlawawi' ta'akglhuwit, kawanti niku chu xniku nalatatanokglhpalaya. Wa' lapanit.

–Tlan nawan, akit kamalhani pala xlaggalhiw ju'ulitum.

Tlan, wa mats'iswana, tu tlawalh mats'iswana tsukulh kaputsa xnatakaman la cha'an, kgalat, taxkat, akgstonat, chu kawanih wana xlakata xkamamakxtumima, xlanan nitu tawa, tamalhanilh. Lapanit nachuna tlawalh, kawanih xnatakaman, la sipijchichi', wekge', xawa smajan.

Chalh kilhtmaku la xtalhanit, tatamakxtumikgolh ana' ni ixtalawaninit, chu xtalin xnatakamanan.

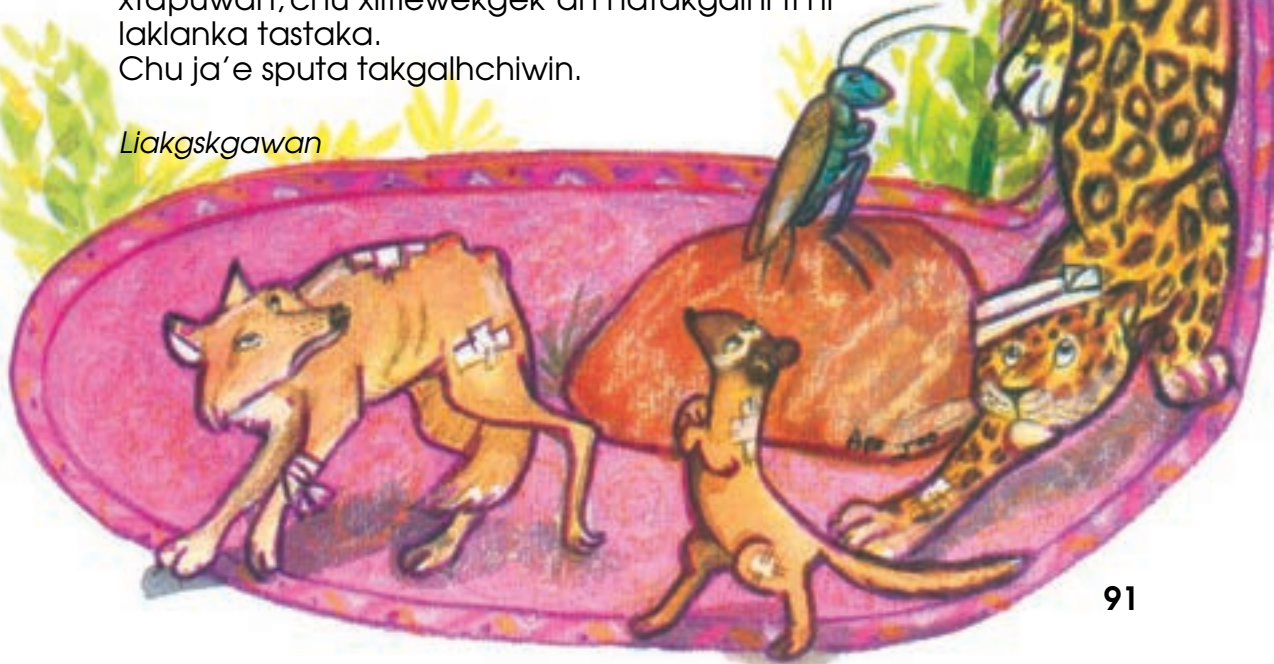
Ama xla mats'iswana nitu xpuwan, talhuwa kitsistank'anin xkalin nema ixta'amana tamakgtaya.

Akxni' tsukulh talawani, uyu tamincha ama xalaklank'a kitsistank'anin, nachuna taminacha xalaktsu tatsukulh tamakchawa ama xalaklanka kitsistank'anin. Xlipuntsu yajla tu tatlawalh, chu chi xla ama tlajacha mats'iswana.

Wa chi talikgalhchiwinan lakgkgolon, xlakata natlan xtapuwan, chu xlitlewekgek'an natakgalhi ti ni laklanka tastaka.

Chu ja'e sputa takgalhchiwin.

Liakgskgawan

Puwanini ch'ixku chu xkaman

Wankan mat xlama ch'atum ch'ixku awat'a xkaman
ixkat'alama, ch'atum ktsu ts'umat xawa ch'atum ktsu
kg'awasa, ama puwanini ch'ixku, tamagxatkgpa,
ana' ixkatalama ixkaman, milh kilhtamaku ama puskat
wanilh ixgolo: -- Natl'awaya litlan
nakamakgtsankgeya nama mihkaman. Ama ch'ixku
kgoxmatnilh tu wanilh ixpuskat, lalkpuwa la
nakamakgtsankge, kawanih ixkaman.

– Kaputsatit minch'amunk'an na'ana sakgnana nak
k'alank'ak'iwin. Ama ixkaman lakopla taputsalh
ixch'amunk'an chu tatokgokg'elh ixtikuk'an.
Akxni'tachalh nak ixpulakitat k'alank'ak'iwin, kawanih:
-- Ju'u natawalayatit, ni ni nopinatit, akit k'ama
lakaputsa kink'iwik'an.

Ama laktsukaman ana'tatawi, la kawanih
ixtikuk'an. Ama ch'ixku makgat alh xawa ana'
ka'akgxtakgwililh ixkaman.

Ama laktsukaman lat'iya ana' ixtawilana, xamakgtum
ama ktsu tsumat wanilh ixk'akchin.

Akit kts'inkslit'a -- akit nachuna -wa ixk'akchin.

Ama ktsu kg'awasa, tu flawalh takxtulh nak ixakgan
jaka', tsukulh p'uxa.

Lat'a ama ixp'uxma jaka' xamakgtum akxilhli ch'atum
tsiyuna ixlaya nak ixlilhtum ktsu puxkga. Ama ktsu
kg'awasa tsukulh akt'ala ama tsiyuna.

Sitsilh lakpuwa, cha tiku ki'akt'alama, tu tlawalh,
tsukulh lakaputsa, ama laktsukaman nila
tatak'amajli' tats'iyalh.

Ama tsiyuna kagaxmatli' chu kawanilh:

– kawi nak kinchik, nakkamawiyen.

Ama laktsukaman, takgalhtinalh. –Tlan.

Ama tsiyuna kalilh nak ixchik. Xmakachamaja lakatsu
ts'isa, takgaxmatli kat'achiwinankan.

–Katak'itit, pimp'ak'antit kawak'anatit, kats'alatit,
kapitit makgat.

Chuna' ama ixkawanimaka chu xapulaktu chik'i
k'iwichat chu k'iwikgolo xtakilhwamana.

– Chi tlan amanaw walhtataya, tlan kaxaka misajan.

Xawa talawanilh.

– Chi kakalagawi' talhtatalha.

Ama laktsukaman lakapala tats'alataxtulh.

Ama nak k'akxgt'akg'a lakgasut tatalakatsuwilh
lakgkgolon chu ch'atum, ch'atum ixta'amanaj tawa.

Akxni' pim takgosnalh ana' nixtalhtatamana
laktsukaman, ama lakgkgolon tatasit'ukxli' xawa yaj
tatakgasli' laktsukaman.

Ama k'iwichat akxni'talakayawalh, akxilhi
talakganu chu wanilh:

--Jintalh, wix nama kamalakastakuani laktsukaman.

Ni tlan tu tl'awa, akin xak'amanaw kaliwalhtataya chi
k'aman lakgskgamakg'an. Chu maktilh lik'asnokgli'.

Ama laktsukaman tataspitli nak ixchikkan.

Ixtutsek'an xawa ixtikukan tapaxawalh snun chu tawa,
kakilamats'ankgeni yaj nikxni' ktikamakgts'ankgen.

Liakgskgawan

Akglhtakga puskat

Makgan, xlama ch'atum puskat snun akglhtakga xwanit. Ama puskat xwi xkgolo xawa laktsu xkaman. Makgtum, ama xkgolo tamawalh tsikim, xlakata natawa ixkaman. Ama puskat paxawakg'olh, akxni' tast'unulh, tsukulh xpata xp'in, uyu matiwalalh ixpalhk'a.

Akxni' tlakg xwaja xchaw, kat'asanilh ixkaman xlakata katamilha tawayan. Akxni' aku xtatsukumana tawayan, tsukulh tamat'asinan ixchichi', ama puskat talakaxtulh, akxilhi xlakata mima xpuwit'i chat, ama puskat witekglh tlakgasp'ilhi uyu wakga kitiyalh ama tsikim lht'uj mujulh nak lakgstaw.

Akxni' kalakgchilh ixnat'anatni kawaniilh kgalhen, nachuna' ixpuwit'ini, ama ixpuwit'ini wanilh: - katanu, kalakjaxti xats'iyuna kgalhtilh: - tlana, kaj ts'alaj kmima. Chuna' ama tsukulh takgalhchiwinan, lat'a skitikg'olh ama puskat, wanilh chi xpuwit'i chat:

-- Katalakatsuwi chi nak puway, nawaya aktsu chaw, awi ch'uchut pala makgachakgap'utuna'; uyu talakg'olh nama laktsu minat'anatni

Ama tsiyuna talakatsuwilh nak puway, awat'a taxpata p'in xwi nak puway. Ama xla tsiyuna lipaxaw tsukulh wayan, akxni' wayankg'olh, wanilh ixpuwit'ini:

- Kilakgalhamantit'a uyu k'ualh aktsu chaw.

Lat'a chi wayankg'olh ama xatsiyuna likgalask'ininalh ixkg'awasa niku ixanit, xpuwit'ini xkgalhtilh xlakata xkgawasa anit nak k'atukuxtu.

Xamakgtum ama tsiyuna wanilh xpuwit'ini xlakata kaj ts'alaj kakilakglachi. Lat'a chi ankg'olh ama xatsiyuna, ama akglhtakga puskat tats'alh alh makutu ixtsikim, akxni' xmakutuma ixtsikim tunk'an akxilhi xlakata luwa ama ixtamakgchin. Ama puskat. Jik'uankg'olh, tsukulh akgt'asa chu ama luwa ts'alalh. Akxni' chilh xkgolo lit'akgalhchiwinalh tu paxtokglhi chu ama xkgolo wanilh: Ni tlan la noma mat'sekgti mintsikim, tu wix ixtitlawa ixtit'awa minpuwit'i chat. Ti xla' akglhtakga chuna' ja'e akdsp'ula.

Liakgskawan

Chichekg chu lapanit

Likgalhchiwinankan mat xwi tantum lanka lapanit, wa chi ama liwaj ixkakpuxkuni kitsistank'anin. Xla xmatlawa lanka paxkua, wakg natamin nak kinpaxkua kitsistank'anin nema ni laklanka ixkilhnik'an. Chu ama lakapala takats'ikgolh kitsistank'anin, xlan tapaxawakgolh chu xtakats'iputumana tukuya xataputlekgen kilhtamaku ama laj paxkua chu ixtaputsamana tiku tamana tata'an. Laf'a ama chu ixtakilhwayana, akxni' na'ana' xtitaxtuma ktsu chichekg, xla nachuna xtakaxma, akxni' akxilhi skaw waniih:

-- Chichekg, lipaxaw ama laj paxkua, chi wix nila kitipi, nak xapaxku, ti lanka xkilhni nila katitanulh nak kinpaxkua, chu ni makatsinikani'a. La kgaxmatkgolh chichekg, wa: -- Wana chi wana' xlakata ni k'amak'an nak paxkua, tlan xla nakan chu naktanu, skaw kgalhtinalh: -- Akit katsi xlakata xapuxku lapanit chu wa'.

Wa chi kliwaniyan xlakata nikatakaxti, chu ninapina ni pimpaka tamaknukana, waf'a pimpat tamamaxaniya.

La kgaxmatkgolh xtachiwin skaw, ama chichekg wa': --- Nanak'an akit nak paxkua, xawa nitu klipuwan, ti xla nalipuwan, wa kintak'am uxpí' chu kinkakgstilinan,

T'alatnanin

Kaman kalit'akgalhchiwinanan lat'a tu lalh makgan nak sakgakga sipi.

Ana' ni xtalamana xpuchinanin kits'istank'anin chu xpuchinanin k'ak'iwin.

Wankan mat nak sakgakga sipi xwi aktsu taxtunu, stalank'a ch'uchut ixtaxtuma, ana' xya pukgalhtum xak'awi pokge'.

Mincha makgtum kilhtamaku tatalakgstokgle lakchixkuwin tatapakuwi liferral, ta'alh tat'alatnan, xtata'an ixchichik'an nema liwaj ixtataxtu juki', kuyu, mapachin, skaw; katuwa tu ixlama nak k'ak'iwin. Kintiku chu kinakukun, tapatanulh k'alank'ak'iwin liwa xalapuskan takxilhi tantum juki'tamat'ataxtilh ixchichik'an. Ama juki'tsukulh litakgalhspita sipi kamakgatsenkgehl ama ch'ichi. Kintiku t'ataxtuma wa. Xlipuntsu, akgatsankgalh, aks tayalh, akxni' akxila kilhtum wi ch'uchut, talakatsuwilh, tsukulh kgotnan. Lat'a kgotnankgolh, ch'apapa xlitalatni' talakgspitlhi akxni' akxila lanka kanaluwa talakgsiwikg'onit nak xch'an pokge', lat'a ama puntsu tayalh makgts'ankgehl juki' yaj akxilhi, lakpuwa pala ni

xkintimamakgapalih ama luwa xaktimakgnilh ama juki, lakpuwampa:

– Xakxni chut’a kimalakawanika max xpuchina’ kitsistank’anin xlakata nakgts’okgswa.

Xlipuntsu tatamakxtumipa t’alatnanin, mat tawani chi kintiku:

– Lakatsalan juki’, wanchi nit’ala mat kakgalhtilh:

Akxni ktalakayawalh kakxilhi lanka kanaluwa talakgsiwikgonit nak pokg’e, mat tawanipala: – Ju’u nitu taxtunu: – Mat kakgalhtilh kintiku: Wi xla’ ana’ kkgotnalh

chu nitakanajlanilh, tawa:

– Cha kana, wi taxtunu, kawi akxila, ta’alh akxni’

ta’akxila wi chuchut tsukulh takg’otnan, la takgotnankg’olh tsukulh taputsa kanaluwa ni

tatakgaslhi, mat tawa: – Ama kanaluwa nichut’

a tasilh wi tu ixwanputun, max ni tlan t’alatnankan ja’e ch’ichini’.

Xwanpala kintiku xlakata ama taxtunu nema

lichiwinaw, mat ixlakgakutu ch’atum xintilh xapuskat,

xwankan xlakata ama xla xpuchina ch’uchut.

Makutuka ama xintilh, yawanika ixchik nak kuyuskiwi,

akxni linka tsukulh senan, makglipa, jili chu litakgetalh

t’ajin laklanka k’iwi.

Ja’e xintilh yacha nak pulataman kuyuskiwi, tapakgsi nak kachikin Papantla, Ver.

Likgalhchiwin

Li'akgatakgsni'

Kaniwa klatama
kaniwa k'an
nitu kintantun
nitu kinmakan
anta niku k'an
kk'ukalen kinchik
kakiwani tiku akit

(xokge)

Kinch'ichini'

Akit kkgalhi kinch'ichini'
akit kkgalhi kinch'ichini'
aku tanuma nak kinpuskujni
aku tanuma nak kinpuskujni.

Aki kts'okgnama
akit kts'okgnama
nak kinputs'okgne
akit kts'okgnama
akit kts'okgnama
nak kinputs'okgne

Tatlin

T'ajna' chu p'axni'

Mincha makgan kilhtamaku lipaxaw xtalamana tantum t'ajna' chu tantum p'axni'.

Liwaj xtalakatsuwima ninin, akxni', xtaawayamana xpuchinanin kitsistank'anin, tsukulh takgalhchiwinantawila, ti matsukilh tachiwin wa ama xakgolo, wa. – Chat, chi uyu talakatsuwima ninin, max tlan xwa xlipakgalhtinaw nama kint'ajnak'an, kg'onit'a. Xachat kaghltilh xkgolo.

Max tlan nawan, k'ata, k'ata chu tlawaya.

Chuna' ama ixtakgalhchiwinamana chu ama t'ajna' na'ana' xsak'uama kuxi. Ama xla t'ajna' kgaxmatkgolh lat'a tu xlichiwinama, ama xla nitu lakpuwa, alh latapuli chu ama' tatanokglhcha p'axni', uyu tsukulh lit'akgalhchiwinan tu kgaxmatli.

Lat'a ama tu wanika p'axni', t'un'k'an makgachakgxilh, tu amaj akgsp'ula t'ajna'.

Xlich'ali, ama lakgkgolon xtalichiwina manampa chi xaktumajat ninin la xta'amana tamakgantaxti.

Wa chi xakgolo.

Chat, matlaniya pala wa chi nama kinp'axnik'an xpixch'uku'w xlalkata nalipakgalhtinanaw xaktumajat.

Xachat kgalhtinalh, -- kgolo, max tlan nawan xlakata chuna nanatakgalhwanan katsuntin kimakgtlawkan.

Chuna' nama lipaxaw xtakgalhchiwinamana lakgolon.

Ama xla p'axni' ana' lakatsu xma, kgaxmatkgolh la xlichiwinamaka. Tu xla' lhawalh kgostakilh ch'apalh tijya chu p'untayalh k'ak'iwin, yaj nikni t'aspitli. Lat'a akxni' chi wankan mata wa' ama p'axni, k'iwip'axni wa.

Tachiwin Kitsistankanin

T'ajna chu p'uyu

Makgtum kilhtamaku, tantum p'uyu lat'a taktalh nak xakgan k'awi, ana' ni xlhata, tunk'an alh lhk'itnantapuli alakatunu kkakilhtin, ana' ni'ixakxilhnit tantum xtilan.

Lat'a ama chu xlaya, na uyu ana' chilh tantum t'ajna, xla', nawa ama xtilan xlakgmima.

Ama t'ajna ni malhanilh xlakata ana' xlaya p'uyu, chu p'uyu wanilh: – Tuku wix t'anit'a tl'awayaju'u. Ama xla t'ajna nasits'ilh chu kgalhtilh:

Max t'anit'a tsakgsanana. Chuna' ama xtakilhwayana akxni' kalakgchilh xtilan, tu tlatlawalh, takilhakslalh.

Ama xtilan nanimatlanilh la xtalapula nak ixklhtin chu kakgalask'inilh:

¿Tuku tlawayanantit ju'u nak kinkilhtin?

T'ajna kgalhtinalh:

– Kkgalhchiwinamanaw. Astan nakgalhtinalh p'uyu:

– ni xlikana, t'ajna kint'alatlawap'utuma, kiwani mat wix lakgminan, ch'ali, ch'ali, ¿kana tu wan?

Xtilan kgalhtinalh.

Ni kakilamkgasitsiw, kapitit'a.

Tu talhawalh ta'alh. Astan xtant'uyk'an

xtalakpuwamana nikula natamaktsuwi ama xtilan

Xlich'ali, ama p'uyu, tlan takaxtayalh, akxni' takaxkgolh lakgampa xtilan.

Akxni' chalh, wa: – tlen, xtilan, kgalhtinalh. tlen, katanu, kajaxti; liuj ts'isa paxialhnampulaya. P'uyu kgalhtinalh:

– Akit klakgmiman, kt'akgalhchiwinamp'utunan, nixk'atsi wix nikula nalakp'uwana tu akit k'aman waniyan:

– Kawanti tu lakp'uwanita xlakata nanankk'atsi, xawa' nak'ama latapuli, wa xtilan.

Ama xla p'uyu tsukulh chiwinan.
- Akit k'uanip'utunan pi namotlaniya
xkint'atamakgaxtokgte, akit klakgati kskuja, ts'isa
kpixt'asa, kkamalakastak'uani ti talhtatamana chu slan
kilhakg'at; kakxilhti la slip, slip laj; nachuna,
makgskgolonkgo klatapuli. Lat'a kgaxmatkgoih,
kgalhtinalh. Snun tlan mintapuwan, chi nila
klikgolhtiyan, nak'amaja klatapuli.
Pala wix tlan lakp'uwanit'a tu kiwani kat'at atuma
xawa nakimaxk'iya kilhtmaku naklakpuwan.
Ama xla p'uyu malhanilh tu wanika, chu
paxawakgonit tastp'itli.
T'ajna nachuna ixlakapastakma nikula ama makgtsuwi
xtilan, tu tlawalh, tsukulh takaxa, kg'awasa tayalh, uyu
lakgalh xtilan, akxni' chalh wa: -- Kgalhen ama xtilan
no wa'
-- kgalhen.

Katanu kajaxti, tuku kililakgchitampat.

Kgalhtinalh, t'ajna':

– Akit kanpuntsu klakgminitan pala xkimaxki kilhtamaku xlikgalhchiwinaw kinpalakatak'an, akit snun kpaxkiyan chu ktatamakgaxtokgputunan, tlan ch'ixku akit lanka, kgoniwa, tlan pixtasay chu ktalapuli kilinekgen, kakxilhti. La ama chiwinankgolh, xtilan kgalhtinanh:

-- Snun tlan mintapuwan t'ajna, nachuna kinkilakgpaxialhnanchi p'uyu nachuna kiwanilh, tu wix kiwanipat xla mimapa atuma la chi chu kuanilh, tu chi natlawaya, naputsaya, natachiwinana xlakata akxtum natanatit xlakata ana' nakkatsi tiku natayani.

– Tlan nawan.

– Wa t'ajna, uyu ch'ipapa xtijya, uyu alh. Tlawalh la wanilh xtilan, xlanan talatatanokglhi talawanilh xniku xtaman, talakgan xtilan. Chalh kilhtamaku la ixkalhkanikat.

P'ula p'uyu chalh ana' ni xtalawaninit natalatatanokglha, akxni' chalh t'ajna talawanilh tlen uyu titum ta'alh nak xchik xtilan.

Akxni'tachalh, tawa – tlen, xtilan nakgalhtinalh, nawa -- tlen, ni kamaxkilh talakaskin natachiwinan, tunkan kawanih. -- kapixtasatit, ti pixtlewekge napixtasay wa nama nak tamakgaxtokga.

P'uyu paxawalh, uyu matsukilh xpixtasat la tasakgolh, tsukulh chi t'ajna kgolonan, wani chi p'uyu.

Wix na kaj xlap'uanita, nanitamakgxtakga, nama la kgolonana.

Lat'a tatlawakgolh tu xkawanikanit, aks tatayalh, takgaxmatputulh xtakgalhtin xtilan.

Xtilan tsukulh chiwinan.

--- ni pixchipitit la akit xakklakpuwanit, max nila kitikatatmakgaxtokgni. Lat'a takgaxmatkgolh tu wa xtilan wetekglh talalakgspitli uyu tachapalh xtijyakan yaj talatachiwinalh chu talasitsinilh.

Wankan mat wa ja'e xpalakata p'uyu chu t'ajna nitalakxilhputun.

Xtachiwin Kitsistankanin

Li'akgatakgsni'

Akxni ch'ichinan
kinkatakgekgeyan,
kaniwa ka'aw
chu akxni t'apujwi
tatsekga xlakata
ni na'akxila

(maspelekg)

Makg'alhtawakg'ena:
Eduardo Olarte Tiburcio.

Akit ktsu k'iwi
ni ktasi pala tlan kiwakan
akxni kimpulhukan tasi
kintankgaxekg, wa chi likatsikan
xlakata lhan kiwakan.

¿Tiku akit?
(kgoxkgewi)

Ch'akitsis laktsukaman
makxtum talakgawanit
ni lakxtum talakstaknit
chu niti kamapitsi.

¿Tuku kawa?
(makan)

Kgaxananat

Lan wi lhuwa xanat
wakg chu laktlan
chu tanuj tanuj xlimuksun
lat'a wi xanat.

Akxni' chan kgaxananat
lhuwa tapakglhkggo
chu nak katuwan
liuj slan makinkalikgo.

*Ta'akgchiwin
Makg'alhtawakgena:
Alberto García García.*

Takgaman

Kawi kgamanana
kawi, kawi, kawi
kawi kgamanana
akxtum natsukuya
akxtum laktukaman.

Kawi, kawi, kawi
kawi tsokgnana
makxtum nalagoya
maxtum laktukaman.

Tatlin

Kg'anch'ichi

Wi tantum makgtits'ekg'ejwa ktsu kinch'ichi', wanikan kganch'ichi.

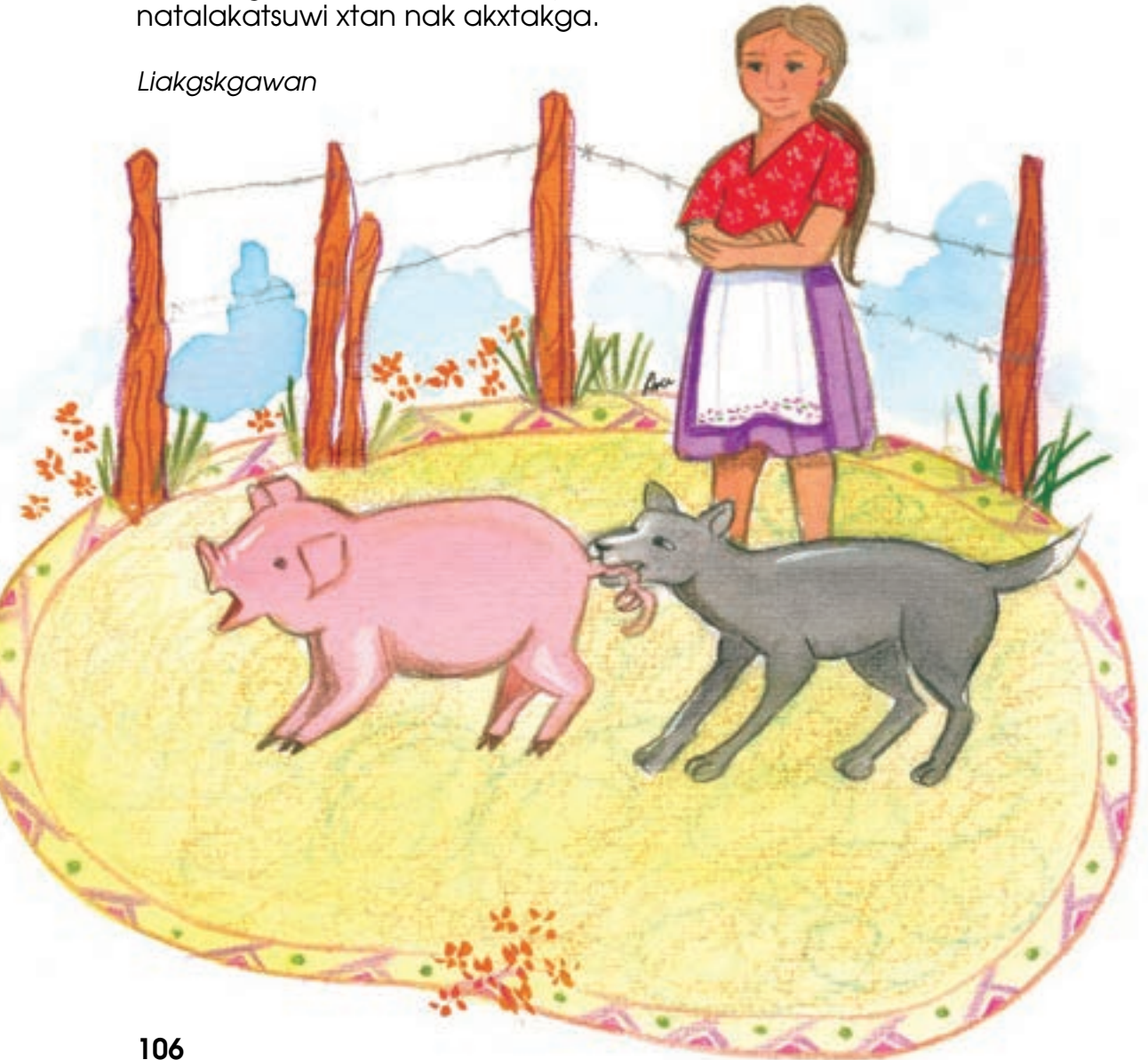
Lakgati kgamanan, akxni' mapakuwikan, tunk'an minacha, snik'i snik'i flawa ixstajan, tsuku, musunan. Kg'anchi'ichi lakgati t'akgamanan p'axni, lakgati lakatini ixstajan.

Akxni sits'i p'axni lakgankanacha kganch'ichi' tsaksakan xkakan.

Ama ktsu ch'icini nachuna ts'apakgan, tunkan ts'ala. Akxni takgts'ipala p'axni, kganch'ichi ampala lakatini ixstajan, chuna ama takgamanama wan.

Nama kganch'ichi'sunun skulujwa,ni maxk'i kilhtamaku natalakatsuwi xtan nak akxtakga.

Liaksgawan

Tsatsana'

Akxni' kmilh kkgalhtast'unu, nak tija tlania xlama tsatsana'; Tunk'an tsukulh kintalitakxtu, tsukulh kintaxka. Akit tu ktlawalh tatsalh k'alh kwanilh kintatitu xlakata tlania lama tsatsana' nak tija.

Xla' kinkagalhtilh:

Amaja min sen kgaw, xakxlakan ch'ali, xakxlakan t'uxama ama taxtuyachi.

Nachuna' kiwanilh xlakata nama tsatsana' makxkatsinana akxni' amaja min sen. Wa chi matakuxtunanin tunkan ta'akxkatsi, tawan tlania lama tsatsana', chi amaja min sen; nachuna wi xni tawan; amapaja min sen, pi tlanialamapa tsatsana'.

Limakanajlit

Akit kilhtunaku

Akit kilhtutunaku
kkgalhi liuj tlan tapuwan
kkgalhi kilhakat snapapa.
Kkgalhi liuj tlan tachiwin.
Wixin ni kalipuwantit
wakg lamakgachakxiya
lipaxaw kgalhchiwinana
nak kintachiwinkan.
Akit kilhtutunaku
kkgalhi liuj tlan tapuwan
Kkgalhi kilhakat snapapa
kkgalhi liuj tlan tachiwin.

*Ta'akgchiwin
Manuel Gómez Vicente*

Li'akgatakgsni'

Nak xlipulhni minacha,
stilli chu pinini wata.
k'akuwini tasi.

¿Tuku akit?
(ch'ichini')

*Makg'alhtawakg'ena;
Gudelia Pérez Olarte*

Kats'okgnawi

K'amanaw k'atsiniya
nikula ts'okgnankan,
chuna naktlawaya
nak kintachiwink'an

Wa chi ama Kli'amanaw
nak kinpukgalhtawakgak'an
ana nakkatsiniya
nikula naktlawaya.

Ta'akgchiwin

Li'akgatakgsni'

Stilili akit,
tiyat kilittawakanit
kpumalhku ktapakgsi'
chu ch'ali ch'ali
kimalakachichikan.

¿Tuku ama?
(palhk'a)

Makg'alhtawakg'ena:
Francisco Pérez Pérez

Tamin ta'an k'axanatni
tats'uts'uwa xt'axkat xanat
xpakgen tipakgatsi lakawanan
takgosa, takgosa lipaxaw.

kawanti tuku ama.
(xpepeplekg)

Makg'alhtawakg'ena':
Manuel Gómez Vicente

Puskat chu juk'i

Likgalhchiwinankan xlakata lat'a makgan xtalamana ch'atum ch'ixku chu xpuskat, xtawilana ch'atuy xlagkg'awasank'an.

Ama ch'ixku xkg'alhi xlit'alatni chu xlaggati xan putsatapuli ch'ali ch'ali tu nataliwayan. Akxni' xmakgni tuku, xputsa, tunk'an xlin nak ixchik, xlaggxuy chu xpuskat xpaxawakgo chu lakapala xkaxtlawawa xtawa. Akxni' xkaxtlawakgo xtawa, xkat'asani xkaman chu xkgolo xlakata natawayan. Chuna' ja'e lipaxaw xtalamana.

Milh kilhtamaku, ama lagkg'awasan tastakgolh. Ama xtikuk'an ch'apalh t'atat, k'uch'ika ni akgsanalh, ni xlimakg'as nilh. Ama xla puskat awat'a xlagkg'awasan kat'atamakgtakgli. Ama ixlagkg'awasan natalakpuwa nikula xt'amanaj taskuja', tu tatlawalh natatsukulh ta'an tapusa nak k'ak'iwin tu nataliwayan. Chuna' ama lipaxaw xtalamana. Makgtum, akxni' tachilh ixlagkg'awasan xtalimin xliwatk'an, tawanilh ixtsek'an xlakata katlawalh tawa. Ama xla puskat lakapala tlawalh xtawa. Akxni' tlawakgolh ixtawa, kat'asanilh ixlagkg'awasan xlakata natawayan. Akxni' xta'amanaj tatsuku tawayan, tawanilh ixtsek'an.

-- ¿Tse' wix chi ni pimp'at wayana? Ama puskat kgalhtinalh.

--To, kawayantit wixin, akit k'ama lini ixchaw mintikuk'an nak k'ak'iwin.

Ama lakgkg'awasan slalh talakg'olh chu talakpuwa
 --¿Tiku ama tachiwinan kintsek'an?
 Kintikuk'an ninit'a; uyu kitiyalh ixkg'axi, uyu alh. Ama
 lakgkg'awasan ni tawayankgolh, tatayalh chu
 tatokgokg'elh xlakata nataskgali ixtsek'an. Xlak'an
 xtak'atsip'utumana niku lima xtawa.

Akxni'ta'akxila uyu tampitanulh k'ak'iwin,
 ixlakgkg'awasan nachuna'talalh; akxni'ta'akxilhi
 ixtsek'an tsukulh mawi tantum snapapa juk'i. Ama xla
 juk'i paxawakgolh akxni' lichenika ixchaw.
 Ama lakgkg'awasan wat'iya xtalalakakxila', astan
 chi talawanih:

-- Nama kintsek'an snapapa juk'i mawima, akin chi
 akgxtakgajnamanaw, putsamanaw liway chu
 mawimanaw ama kitsistank'a; katasp'itwi nak
 kinchikk'an, tuku chi nakinkawaniyan kintsek'an.

Ama xla lakgkg'awasan tatasp'itli nak ixhcikk'an.

Ama puskat ni k'atsilh xlakata ixlakgkg'awasan
 ta'akxilhi akxni' xmawima snapapa juk'i. Akxni' chalh
 nak ixchix ama ixlakgkg'awasan takgalask'inilh pala
 wayalh ixtikuk'an. Ama puskat kgalhtinalh:

-- Je, wayalh; ixlakgkg'awasan tawampa.

-- Ni xlikana, akin kkakxilhni, ixmawip'at snapapa juk'i,
 ama ni kintikuk'an, kintikuk'an nitit'a; chi yaj k'amanaw
 putsatapuliya liway xlakata yaj namawiya ama
 snapapa juk'i. Ixtsek'an kakgalhtilh.

-- Wixin ni k'atsiyatit wanchi kmawima chu
 kmakt'akg'alhma ama snapapa juk'i. Ama snapapa
 juk'i nema akxniltit xpuchina' kitsistank'anin, wa'ja'e
 xpalakata klilakgach'ixkuwi xlakata nikxni nats'ankgay
 liwa nak kinchikk'an akxni' napinatit kk'ak'iwin
 xankgalhin namanokglhoyatit tu nawaya.

Ama lakgkwasan talitayalh xlakta akxni'tu
 natamanokglhoy, p'ulh natamawi snapa juk'i.

Liaksgkawin

Kuwixanat

Kuwixanat tipakgatsi limanin kgalhiya xaxkayiwa, xasnapapa chu xaspinini' xaxkayiwa wa xla xak'awi Kuwixanat xaspinini' wa xachan kape.

Kuwixanat lan pulataman akit snun klipaxawayan kgalhiya lhuwa tach'anana la xanat lan tasikgo

Wa klipaxkiyan, pulataman.

*Ta'akgchiwin
Limakgalhtawakget:
Araceli Francisco Ortega*

Li'akgatakgsni'

Akit ktsu k'awi,
lakgstunti kinpakgen,
laktsu kkpakglha,
kixanat snapapa
xtakni kintawak'at,
kaniwa kimaklakaskinkan
chu snun kk'amakg'atasa
ti kiwa.

*¿Tiku akit?
(p'in)*

Ch'amakxkulit

Kgotan lan lat'a ch'ichinalh. Kintiku kinkata'an nak k'atulkuxtu, k'aw lakgkuxtuya stapu. Akxni' tastunulh, k'aw waya kintiwat' an nak ixtampin jaka. Lat'a kkgalhtastunokgow, xlipuntsu tsukulh min sen. Akin k'aw tayaya nak ixtampin k'awi xlakata ni nak k'awaya. Kintiku kinkawanin:

- Kaj titaxtuma je'e sen, ni snun ama takgeju, lataya ch'ichinama.

Kkgalaskiniw kintiku ¿wanchi min sen akxni' ch'ichinama? Xla' kinkakgalhtin:

- Chi tamakgaxtokgma juk'i, nachuna' at'apuntsu ama taya ch'amakxkulit.

Kintajo' kgalask'inilh: - ¿nikula ama tamakgaxtokga juk'i?. ¿Kintiku kgalhtinalh:

-- Chi tatamakxtumikg'onit laktsu kitsistank'anin.

Tapaxawamana, tats'iyamana, tattlimana xlakata tamkgaxtokgma juk'i, wa chi ama lichi'chinan xawa min sen xlakata natak'atsikgo xamakgapitsi kitsistank'anin nema ni tamilh xlakata wi putamakgaxtokgni.

Chuna' ama ixkinkawaniman kintiku, akxni' kakxilhi ya kgantum ch'amakxkulit pakg'an ni pulha ch'ichini, kintajo, tunk'an maklakatsuplhi tsukulh, wan:

-- ama ni ya ch'amakxkulit lan lat'a t'asi. Kintiku kinkawaniyan xlakata ni tlan makalaktsupkan nama ch'amakxkulit, lhkgamanan, astan snun natatuxka mimaklakask'initkan, chuna ama kinkawanin.

Makgas k'akxilhmanaw wa ama ch'amakxkulit, xlip'unts'u xakstu lakg'asut tsukulh lakgspuata, xamakgtum yaj tasilh.

Akxni' minkg'olh sen, k'ampalaw kuxtuya, smalankg'ana ktasp'itwi nak kinchikk'an.

Kintajo akxni', chalh nak kinchikk'an tunk'an tsukulh lit'akgalhchiwinan kintsek'an la akxilhi ch'amakxkulit, nachuna' wanilh xlakata chi tamakgaxtokglhi juk'i.

Kintsek'an kgalhtinalh:

-- Chuna nama tiku.

Limakanajliti

Chichakg

Makgtum kilhtamaku tast'unut xwanit, tantum chichekg xkat'alapula tant'uy laktsuixskgat'an lakatsu nak puxkga.

Xamakgtum, xalagkskgat'an tawanilh ixtsek'an, xlakata snun talhkakamana chu task'inilh litlan xlakata nata'an tapaxa. Ixtsek'an malhanilh chu kakgalhtilh:
-- Tlan wana, kakipaxtit, wat'iya natamakgt'akgalhatit, ni nakalihan ch'uchut:

-- Tlan, takgalhtinalh laktsuchichakg, tapaxawakgolh uyu pim, pim takgostajucha nak ch'uchut. Ixtsek'an tasp'itli' nak ixchik.

Ama laktsuchichakg xtapaxawamana, lan xtakilhtlitajumana chu xtakgamanantajumana. Xapuxk'u liuj xatlakat xwanit, xamakgtum xapulhman alh lataju, ninaj makgas xanit, akxni' makgekghakancha nak xtampum ch'uchut.

¡Ch'ik! ¡ch'ik! T'asacha akxni'takutli chu makgt'asilh ixtajo', wanilh:

– Katakutti, katakutti lakapala, latajuma lank'a wana', ama xatajo' lakapala takutli, luj, luj talhakganalh chu pim, pim, ta'alh nak ixchikk'an.

Akxni'tachalh nila xtachiwinan lat'a xtajik'uamana. Akxni' kakxilhi' ixtsek'an la xtatsaswanankg'onit, kakgalask'inilh.

-- ¿Tuku akdsp'ulatit? ¿tuku paxtokgtit? Takgalan takgalhtinalh laktsuchichakg.

Lat'a xtajik'uankgonit, xapuxk'u nila xwan tu xakxilhnit, xamakgtum chiwinalh xatajo', wa:

-- Kinpuxk'u akxilhi lank'a wana', nak xtampun ch'uchut chu xwap'utunkan.

Lat'a ama chu kgaxmatkgoalh ixtsek'an, uyu tlan tapujulh chu kgalask'lninalh.

– ¿Chune xtasi?, to', ni chuna' – wa xatajo'.

Ama xatse' at'a ts'ina tlan tapujupa chu kgalask'ininampa – chune xtasi' – to', ni chuna' – wanpa xatajo'.

Xlimakgt'utu limawak'apa xtapujun chu akxnit'iya ¡lalh! ¡papankgli'!

Chuna ja'e akdsp'ulalh xatse' chichakg chu nikxni takatsilh xkaman tukuya wana' kamakgekghalh.

Liaksgkawan

Cha'an xawa sluluk

Mincha makgtum kilhtamku xlapula tantum ktsu cha'an nak tija, xputsapula ixliwat.

Chuna ama xlapula akxni' lakgapaxtokgli tantum ktsu sluluk. Ama ktsu cha'an ni t'achiwinalh.

Ama xla ktsu sluluk na'ixliwat xputsapula. Xla' ni makgat flawalh uyu tunk'an takgasli akglhuwa kg'alhwat, uyu wakgolh. Cha'an smalangkana taspitli, tsinkstilha pi nitu takgasli xliwat.

Akxni' chalh nak xchik titum alh niku mak'i xkgalhwat, slalh lakgolh akxilhi nipala akgstum wi xkgalhwat.

Xwaninikgonit chu snun lakgaputsalh.

Sluluk xla ama, xwanininit xkgalhwat.

Chu cha'an lakpuwa tunkan xlakata sluluk xwanininit.

Tu flawalh, skalilh, xlich'ali.

Sluluk xlapaxawakgonit titum ixamapa niku xakgotan xtakgasnit xliwat. Ni ixakskatsi pala ixakskalima cha'an akxni' xtanumacha tunkan akgchapamika xawa akxkamika. Sluluk nixkatsi tuku xpalakata chu xlitlawamaka.

Lat'a malakchawanulh cha'an nak ixlhuku', ana'

tsukulh wani tu chu xlitlawama, chu sluluk skilh

kamatsenkgenenika, chuta chu ama talamakgtsuwilh.

Chu cha'an matsankgenaninalh, astan talapaxkilh yaj talaslakgli, iipaxaw talatamalh.

Liakgskgawan

Ch'atum puskat chu kgayin

Makgasa xlama ch'atun puskat, ni xankgalhin xtlawa wati, nachuna' ixan tamawa nak litamaw tu xmaklakask'in.

Milh akgtum kilhtamaku, lat'a lan tlawal xwati, tlakgwalh, tu tlawalh, alh toma p'untsu, kajwa akhhtatatamalh. Ama puskat nimakgachawalh xtlamank.

Akxni' ts'iswalh, tantum ts'iya kinkalalh tu ama ixtiwaka, tsukulh lakamin, lakan; kaj lakaputsama ni nakxilhan. Akxni' pim kgosnalh uyu tajucha nak tlamank, paxawakgolh akxni' akxnilhi lan tajuma xliwat, tsukulh lakgkutuwa xaliwa chuna ama xlakgkutuwayama ts'iya, na uyu tajucha tantum kg'ayin, xla' wata xaskitit tsukulh wa. Lat'a wayankgolh ts'iya pim kgostakutli uyu alh. Lat'a wayalh kg'ayin yan la takutli. Ama puskat lakastak'uanilh xlich'ali.

Akxniku chi lakapastaklhi xlakata ni ixmakgachawanit ixwati, tu tlawalh spim kgostakilh tats'alh alh akxilha xtlamank, akxni' kgaxmatli lhkgalhi, lhkgalhi makawantajumaka.

Akxni' tlakg talakatsuwilh akxilhi xlakata kgayin xtakutputuma xawa xwaninikgokanit xwati. Tu tlawalh puskat tlan akgchapajulh, wanilh:

-- Chi k'aman lhkuyuyan,

¿wanchi kiwaninikgo kiwati'?, wa chi kgayin.

Ni kakilhk'uyu, nitu lhkuyat chi pala kimakgnip'utuna, kakimamuxti, akit nila kxk'iwatnan ana' nak'aknitaju.

Ama puskat kgaxmatnilh xtachiwin kgayin, lih kpuxkga, ana' chi lhkgen makalh. Kgayin paxawakgolh, pi ch'uchut xliлатamat.

Chuna' ja'e kgalhsputa xatalcgalhchiwin, ch'atum puskat chu kgayin.

Liakgskgawin

Kmakgtaya kintse'

Ts'isa chu ts'isa
akit kxkgata
kkamakgtaya kinana
nak ixtaskujut.

Kmawi kinpaxni'
chuna kixtilan
astan k'an paxa
chu ktalakgxtunan.

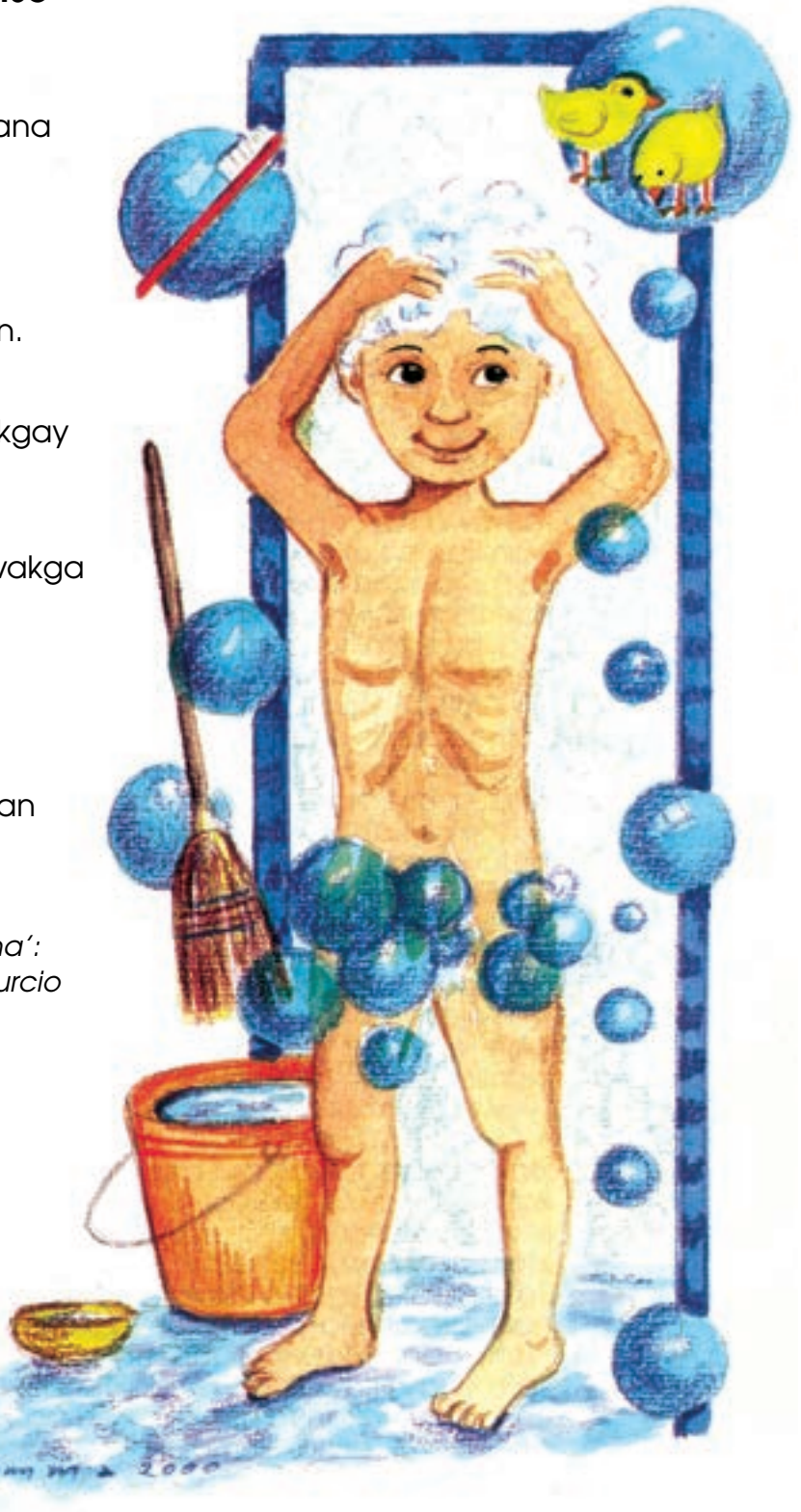
Kgalhtsisa wayan
astan kkgalhch'akgay
chu lipaxaw
ktakaxtayay.

K'an kpukgalhtawakga
lhuwa tu ktlaway
kmakgatsokgnan
astan kmaninan.

Nakkgamanan
nachuna kkilhtliy
wag lakgtsukaman
kkat'alalin.

Tatlin

*Mak'alhtawag'ena':
Eduardo Olarte Tiburcio*

Pulakgskgat'a

Wankan mat ch'atum ch'ixku xkgalhpuwama wati, kaj wa, mat nikxni' ixlaktlawaputun ixtumin, xawa mat ni ixlakgati tamawa liwa. Makgtum chi wanilh ixfuskat:

-- Akit kkgalhpuwama wati, makgasa yaj kk'uanit çwana ni tlawaya kana aktsu?. Ixfuskat kgalhtinalh:
-- Pala kana waputna wati, nak kawani milaktsumajan natatlawa, wa naligalhtastunuya. Ama puskat tunkan wanilh ch'atum ixtsumat.

Ama xla tsumat malhanilh nitu wa. Tu tatlawalh xanatikun ta'alh nak katukuxtu. Ama tsumat ni kgalask'inilh ixtse'tukuya liwa ixama litlawa ixwati, wani chi ixtut.

-- Kintikukan waputuma wati xawa nikxni' tamawa liwa, chi katlawaniwi xawati nipxi, ama wanikan pulakgskgata.

Katlawa litlan kapit putsaya xasnapannga nipxi xakintsiyunajkan. Ama xla ktsutsumat ni pala kxaxmatkgoih uyu tatsalh alh putsu tu wanika, akxni' chalh nak xla ixtsiyuna tunkan wa tuku ixlakaskin:

---Kintiku waputuma wati, ni tamawalh liwa, wa chi kamanaw litlawaniya pulakgskgata. Kintiku nikxni wanit pulakgskata, wa chi k'amanaw tlawaniya.

Akxni' maxk'ikgoka, ama ktsutsumat wanilh ixtsiyuna:

-- paxkatkatsini kamaja xlakata nacha kiwatikan uyu tastunuma natachina kinatikun, ta'alh nak k'atukuxtu.

Ama ktsutsumat chilh nak ixagxtakg'a, lichilh ixnipxi maxkih ixpipi tsukulh tatlawaya ixwatikan, la tatlawakgoih, tamatiwak'alh, xlipuntsu uyu tachilh ixnatikukan takilakgoih nak k'atukuxtu, takgalaskininalh:

-- Waja liway,

-- je'e, takgalhtinalh xlahtsumajan akin ktsinksmanawa tastununit:

-- wanpa xatiku

-- je'e kawayantit, chalh kiwatik'an tawanpa xlahtsumajan. Xlipuntsu putum tatawilakgoih, xatiku paxawakgonit ama wa' wati, akxni' makgxkutli ixwati akxila ni kgalhi xaliwa, pulakgskgata xtalhawanit xlahtsumajan.

Ja'e pulakgskgat'a kanikxniwa wakan xawa nalipakgalhtinankan akxni' makachan xtalakgach'ixkuwit xpuchina tach'anan.

Ja'e liway litlawak'an xatalaktsinklhni snapangka nipxi chu talhawakan talhsti, p'in chu pakglhcha.

Ama ixtikuk'an lahtsumajan lipaxaw wayalh, yaj kgalask'ininalh pala xkgalhi xaliwa, xlakata xk'atsi pi ni xmastanit tumin.

Puch'itni

Kintatitu snun lakgk'atsan ixpuch'itni, wan xlakata nama puch'itni mask'iwinit ixtiku, ana' xla k'atsinilh la ch'itnankan.

Kgotan malagxtulh ixpuch'itni, tsukulh tlan lakxiki xlakata tsatsaka natamakgtakga.

Akxni' lakxiki ixpuch'itni kintatitu, ni pala xlimakgas tsuku chi ch'itnan.

Akxni' ch'itnan kintatitu wakg kmakgtayaya, an kintiku, kinakukun, kinapuxk'un xawa akit.

K'ana kt'ak'aya chu kt'apuxtokga ixch'ankat. Akxni' kmakgatsiya, ktsukuya kt'ach'itnana.

K'atat'a lan ch'itnalh kintatitu, wa chi

kgehuwa chinkaka taxtucha, astan chi wakg

kamakgpitsikgolh lat'a ti tat'ach'itnalh, yaj kgehuwa xt'atamakgtakga kintatitu.

Snun xakpaxawa akxni' xtsukukan ch'itnankan.

Akit xaklaggati ktantlakga ktsistank'a nema

xmalakgsp'ita ixmakxpan puch'itni. Akxni' chi xtawila puxwikma tunk'an xak'ua.

Chinkaka nema awat'a xt'atamakgtakga kintatitu

xmawak'a nak xkilhtum pulhkuyat xlakata

ni nalakgst'aja'. Ana' chi xmaktikan akxni

xmaklakask'inkan.

Akxni' xmagasputmaja ixchinkaka, xtsukupala

xchitnan xlakata kanixniwa xwi ixchinkaka.

Chuna ja'e xmakgt'akgalha ixpuch'itni kintatitu.

Lichiwinat

Akgxtulu'un

Nak sakgakga sipi xtayana laklank'a tatsapsni chiwix nema titatlawalh lakkgolon Xkgalhchiwinan kinkuku xlakata ana'ja'e xtalamana kintalagapasnikan chu ana' tastakgolh.

K'alank'aki'iwini xwanit, lipaxaw xtalamana tipakgatsi kitsistank'anin nila ti xlaktanu k'ak'iwini chu xlamakgolh xpuchinanin, wa chi nama k'iwikgolo chu k'iwichat. Ama kilhtamaku tat'ipuxamakitsis p'uxan akgkukitsis k'ata akxni' takgetacha lank'a akgxtulu'un, xwan kinpapa' xpuchinanin kitsistank'anin xtak'atsi ama min lank'a akxtulu'un. Lat'a ts'isa tsukulh takgaxmati akgtasakan.

Wa ama k'iwikgolo xkatasanima ixkitsistank'anin xlakata natatats'ekga xlakata nitu natakgsp'ula.

Xkgalhchiwinan kintiku, mat akxni' ama kilhtamaku lan xwanit ch'ichini' chu katsisni xtsasnama, ixwilakgolh staku, niti xpuwan tu xama lay

Ts'isa tsukulh swayaya min sen chu nak akgapun tat'apukgolh kajpuntsu, tsukulh masnuni, Tsukulh min sen, min un, makglipa, tatama k'iwini, akgtasakan, tasakan, kamakgosokan ts'ukswat nema ixlimakgxtichawakanit chiki', sekgna, kuxi, ch'ankat lat'a tu tach'anani, lakgolh.

Chuna xla ja'e tilacha.

Lakgaxkgekgecha puxamatum xpapa' Septiembre.

Lilakgaputsa lakgolh, chu tawi tats'iksni, sputkgolh liwat, snun takgxtakgejnalh kintalagapasni.

Lakgolh tach'anani takilhts'inksi xlak'an akxni' tilacha talakgaputsit.

Talakpastaka chu tawan.

-- Akin xak'waya ixtankgoyot sekgna, wa' nama xmapupi kintse' chu xt'atlawa skitit, nachunalitum xta'ampala k'alank'ak'iwini tasaka' xtalhtsi kukxapu, nawa nama xtaliwayampala.

Chuna ja'e talikgalhchiwinan kilitalagapasni; chuna' xlanan tita'akgspulacha.

Ta'akgspulan

Wakax xawa jun

Akgtum kilhtamaku talanokglhi tantum wakax chu tantum aktsu jun. Tsukukgolh xchiwinankgoy nama:

-- Wix lu aktsu nitu mililat, chi ni makgat lakgachipina

-- wan wakax

-- Ni lanka kalimakglhkatsika laklanka milakgastapu, ni kana tuku wix lakapastaka, kakg'amanaw aktum talalhajat.

-- Lhan mintalakapastakni.

-- Wix kawanti tiku namatsuki.

-- Wix kamatsuki, manwa kakiwani tuku natlawaya.

-- Naktayay kmi'akgalokgot, chu wix napulhakgaya makgtutu, akit nakkgosa, chu nakiukxilh niku nakanacha.

-- Kamatsukiu tum, tuy, chu tutu.

Ama jun kgoshi, slan alh la makglip ni makgat kitaswilithi nak xchekgan wakax taxtucha chu tayacha nak xakgalokgot, chu wakax wan:

-- A'anacha, a'anacha, a'anacha, a'anacha ...

-- ¿Kiukxilhaku?

-- A'anacha, a'nacha, a'nacha, je'e,

¿tiku kixakgalhilh?

-- Akit, kxakgalhin, ni kukxilhti pi lijata ktaspitnit; Chu wix lakg'chana nakapit, chu akit nak ukxilhan.

-- Chuntiya kamakgxtakgwi, akti ni kkgosnamputum, wan wakax.

Liaksgkawan

Makg'alhtawakg'ena:

Abelardo Francisco Dorantes

Lakflank'an chichi'

Nak kimpakg'anat xlama tantum xaxutax chichi', ama nitu xliakgaputsay, lu xpaxaway xlama nak chik'i. Anta nitu ixtsankgani, lan xanan tuku litamaktakgalhkan, la kuxi', p'in nipxi, maklhtuk'un chu tsawa.

Cha'li, ch'ali ts'isa xlagawankgoy xpuchina', xkamawi laktsu'ixtakgalhin la p'axni', xtilan, chawila, mistun chu awatiya xmawikan chichi'.

Ama chichi' akxni' xukxilha pi makgata anit ixpuchina' ixtsukuy xkat'alaslakga laktsutakgalhin, chu chichi' xalakapastaka.

Lu xaxutax akit, ni tiku kilakatawakay, paks kijik'uanikgoy. Xlismaninit'a ch'ali chupa' xkalthaway laktsu takgalhin chuna' ixlakgati xlatapuli lat'a kaniwa.

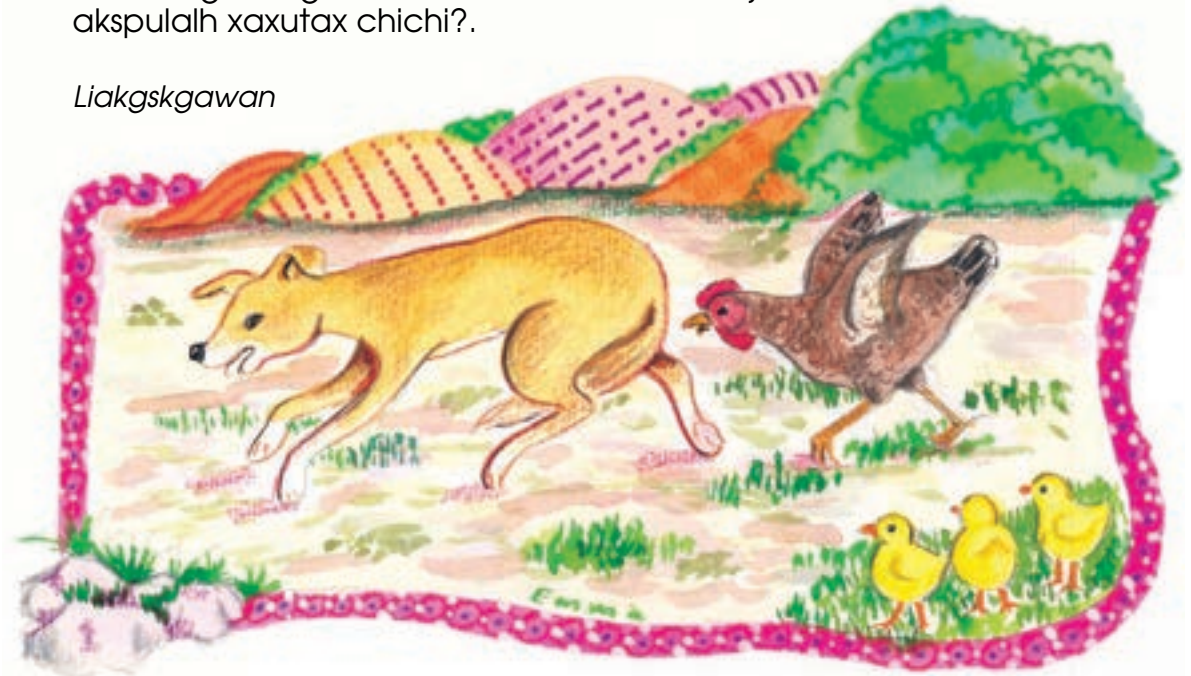
Milh makgtum kilhtamaku akxilhi tantum t'okgno xlhk'itnama nak kilhtin xkat'alapula ixkaman.

Ama chichi' namakgekglhap'utulh ama t'okgno, la xlismaninit katlawa xamakgapitsi, tsukulh mat'asiy - ja'w, ja'w, ja'w.

Ama t'okgno ni jik'ualh, wat'a cha makgasits'ilh, akxni' mincha uyu lhapakglh lakatawakalh, lakatujwalh xawa lakgasnokgmilh.

Ama xaxutax chichi'ji ku'alh chu lakgchakgetanulh ixstajan ts'alalh. Anatiya chu listaktayalh, xlakata nixlilalakgaslakgat ti nitu lhawanima, chuna ja'e akspulalh xaxutax chichi'?

Liakgskgawan

Xatawa tuxuwa

Wankan mat xwi ch'atum ch'ixku ni xlaggati xchalhkatnan, wat'a xlatawila nak ixchik. Kaj wixni xmapi ixtakuxtu, lat'a ixch'an ixkuxi ni xlaggkuxtu chut'a xlenkgtanukgo ixawat.

Akxni' chi xan nak k'atukuxtu wat'a nak ixtampin k'iwilatawila, ni xlaggati akgh'ichi'. Ama ch'ixku xlaggati tlan wayan. Akxni xlaggchin ixchat, xmakgsk'in kamaxkilh tlan tawa, ni xwap'utun k'aka.

Xapuskat yajla xt'apati ixt'akgolo. Milh kilhtamaku ama puskat puwa, chi na'akxila nama kinkgolo, makgatunu ama wayan kimakgsk'ima kakmaxk'ilh tlan tawa, niku chi akil naktiyani, pi ni kimaxk'i tu naklitamawa; tu tlan nawan, ixtuxuwa xatawa naktlawani.

Chuna' chi ama lhawalh puskat, kitiyalh ixtuxuwa ixkgolo, tsukulh lakch'ukumi, tlan mapupilh, tatlawalh p'in, liwaj lhaka tlawalh. Akxni' chilh ixtakgolo, funk'an wanilh.

-- Kawayantit'a pi max tsinkstilhaya.

Ama ch'ixku paxawakgolh uyu tawi nak puway, chut'a xmixinama ixtawa akxni' lakgawilika. Ama ch'ixku tsukulh wayan, akxni' akxilhnilh xaliwa lakpuwa, chi lhan k'ama wayan.

Tsukulh lokg, lokg pukgota ama ixtawa. Astan chi makutulh xaliwa, akxni' xkalth ni tanunilh xtatsan, chut'a xuwawa xwanit, puwa, max ni lhan chanit, xkapa xlimakgtuy, akxni' makghkatsilh tatukxlhi kgantuy ixtatsan.

Astan chi xapuskat wanilh ixt'akgolo xlakata ama ixtawa ixtuxuwa xlitlawanikanit.

Lat'a akxni' ama listak'atayalh, yaj nixni sk'ilh tlan tawa.

Liakgskgawin

Patokgtokg

Patokgtokg xalak kalank'ak'iwin
snun lan mintatlin
lipaxaw klatamayaw,
lat'a nama lipaxaw tliya.

Nak k'atukuxtu lipaxaw, mintatlin,
makgalhtastinankgo lat'a matukuxtunanin
lakgamakgat kilhchan mintatlin
lan takgaxmati lat'a kilht'asatawalaya.

Ta'akgchiwin
Makg'alhtawakgena:
Valeriano Santiago Gómez

Limakanajlit

Wankan pala makgapitsi laktukaman
ni tanks tayana xtats'ank'an,
lat'a tak'iyacha, kawanikan
xlakata katakilhalh ana ni taxtumacha
ch'ichini'chu napit'a ixtatsan
xlakata na tatanksa.

Litakgalhtokglhni

Akit snun kts'inksa
laki ni nakilhts'inksa
chu nakwayan ts'isa ,
chuna ni nakpats'inksa

Lhtatania cha'an

Ana' niputum xtalamana xalaxsmukuku cha'an tantaku xtalhtata, akxni chi xtsiswan xtatsuku taskuja, chuna' ja'e xtalismaninit xlatamatk'an xlakata xtapuwan mat kakuwini lhan pala tu xkapaxtokgli. Chuna' xla ja'e xtalilamana xlatamatkan cha'an. Mincha akgtum tsisni akxni' xk'atlanit papa' lakgawa tantum stlan ktsu cha'an, ja'e cha'an laklank'a xtawanit xakgxakga, xtlaja xtantuminikat tlakg tsetsekge xwanit xtantun, ja'e nituwa stakli. Xnana snun xpaxki; akxni' tlana tl'awalh, tsukucha' laktaxtu ja'e xlakchixa katuwa tu lakg laktinka; xkalakchixa nema lakg liwaka lat'a xla xtsink'an, wa xlakata xnatakaman putum xtakakni la xlamacha.

Chalh akgtum kilhtamaku, ama kgolo mapakgsina xacha'an, katsilh tu ja'e xkapaxtokgmacha. Matasaninanka ama cha'an nema lanka xakgxakga, chu ch'ixku yawakancha mat chuna' ama putum katalakgocha amakgapitsin.

Ama cha'an snun tlewekge xwanit, liwaj xlaktaxtuyacha; ama xamapakgsina xkgolo cha'an ni xkatsi xkgasat ama xa'akmaklanka cha'an. Ja'e xlismaninit snun xlhtata, mih kilhtamaku xlhtata tantaku xawa tantaskaka chuna' ja'e xliilama.

Mincha akgtum kilhtamaku lakapala tsukulh tsiswan, chu ama xputumkan licha'an tatsukulh takaxtawala pi uyu xawa tsukulh tajsan. Ja'e xlanan xtakatsiya xlakata ixama tlank'an, nachunalitum xawa sputa liwat chu xawa xamaj anan t'atat nak ixpulatatmatk'an licha'an.

Putum tatsukulh talaktsalanan, tamakilh ixliwatkan ana' nak xlhukukan tatamaknulh; nachunalitum laktuxkamankan.

Chuna' ja'e xtapaxtokgmanancha nak xkachikinkan licha'an, ama xa'akmaklanka cha'an xla nitu xlipuwan lataya nak xlhuku xakhtatanumacha ja'e nitu xlipuwamacha. Ama kgolo mapakgsina xacha'an chuna' tlawalh, akxni' kamakgstokgkgolh tsukulh lakkilikxa xtatsan, chu kawanilh: Kkatsi xlakata ni makxtum skujpanantit wa xlakata kinputumkan nakskuja. Nalitayaya naskuja kakuwini xawa katsisni; ti nichuna nalaj ni kitimaxk'iw tapuwan nawayan. Xputumkan ama licha'an tamatlanilh ama tapuwan. Lat'a akxni' xlatamatkan licha'an chuna' taliminitancha. Chi pala ni kanajlayatit tu ja'e kkawaniman xlakata ama cha'an ni talhtata, kaputsatit xchik cha'an chu lhan kakxilhti xlatamatk'an.

Liakgskgawan

K'iwip'axni'

Ch'atum kg'awasa xt'alama xtse', xch'atuykan xtaskuja. Tawilacha akg'tum kilhtamaku wanllh ixtse':

- Ch'ali tamimana kintasak'ua, kamanaw tampik'anana wix natlawaya chaw, nakilaliniya tastunut.

La kgaxmatkgolh ixtse' wa:

- Tiku, wana putsaya tasak'ua' nkgalhiya tu nakalimawiya.

Ama xla kg'awasa kgalhtilh, ixtse':

- Wix nakamawiya, pi ni ch'alhuwa tamimana kintamakgtaya, k'aman maxkiyan stapu.

Chu tlawalh alh tiya tantsu stapu, uyu maxkilh ixtse', wa' chi ixtse.

- Tiku, ni ama akchan xla ja'e stapu snun tantsu, max ch'alhuwa xla mintasak'ua.

Ama xla xkg'awasa nitu wa, tu tlawalh ixtse' makchalh stapu chu walilh xpokgowan.

Xlich'ali tachinkgolh chalhuwa tasak'ua nilakch'ixkuwin xla ama xtachimana pi' kitsistank'anin, wa ama xtamana tatamp'ik'an.

Akxni' tastunulh, ixtse' lichalh ixchaw xlin stapu, chu xlipuwama xa'akxni ni ama akchan, xla nixkatsi pala kitistank'anin ama xtaskujmana staya chu k'iwipaxni' xtalhawakgonita xtastujtk'an.

Ama ixtse' kgawasa tsukulh muju xtawa, chu tatalakatsuwilh xtasak' ua tsukulh tawayan. K'iwip'axni' akxilhi xlakata aktsu ixchaw xlin chu wanilh chi staya. Kawa' wayana, pala nilakapalaya yaj amanaw lakgchana chaw.

Staya kgalhtinalh:

-- Akit ni lhuwa k' uayan, watiya kkgalhi k' antuy kintatsan, chu kan akg TUY stapu k' wa uyu ktapats' ama, katawayankgelh xamagapitsi.

Ama xla k'iwip'axni' nichuna lakpuwa la staya, tu xla flawalh tiyalh ixlakga' chu puwa tsukulh wayan. Xla nipuwan pala naixtamanej tawayan xamagapitsi.

Chu nikxnita ixsputa ama chaw, latiya xtajuma, chu k'iwip'axni' latiya wayama, wayama wa lata ama chu xwayama makglhkatsilh lampala ixama papangka, chu jik' uankgolh.

Tu flawalh alh tatsalh wani ama tsiyuna, tu ixmakglhkatsima, chu latiya xwayamputuma. Xats'iyuna kgaxmatkgolh, tu wa ama k'iwip'axni, tu xla flawalh ts'iyuna alh putsa lixtokgon chu tsukulh paxtokgo.

La paxtokgokgolh, uyu tsukupa wayan ama k'iwipaxni', chu nikxni sputli ixchaw ts'iyuna lat'a tlan kgalhkasli alh chi jaxa.

Wan takgalhchiwin mat tasini xla ama k'iwip'axni' ana' ni paxtokgokanit, chu ja'e sputa tachiwin.

Liakgskgawan

Muxni chu uxi'

Tantum muxni xtsinksma chu kuluks xwi nak xkilhtun kgalhtuchokgo, xlakpuwama.

Nikula na'an way sekgna xakilhtutu kgalhtuchokgo, lat'a ama xlakpuwama akxni' akxila uyu min tantun uxi'. Ama muxni paxawakgolh, tunk'an t'achiwinalh, wanilh:

Uxi, jxtlawaw litlan xkilipi xakilhtutu kgalhtuchokgo! ktsinksma, k'amputun k'way sekgna.

Ama xla uxi malhanilh, uyu wanilh:

Tlan nawan, katawaka nak kistipun, naklinan, alistan nanakintlawaniya akgtum litlan, la tawak'akgolh muxni uyu tsukulh xkiwatnan uxi'. Akxni' tachalh xakilhtutu kgalhtuchokgo, uyu lhpín taktalh muxni chu wanilh uxi: Kilakgalhamantit'a uyu kilichit'a chi nakinkgalhiya puntsu kama k'way sekgna xlakata nakimaspitpalaya.

Tlan nawan wa chi uxi': Muxni paxawakgolh tankgosnan alh, xlipuntsu chimpa ana niku ixkgalhimaka, wan:

Uyu kchilh, wanilh uxi': kgalhtinalh uxi:

Katawak'apala kistipun, nipala kgaxmatkgox muxni uyu lhpín tawakalh. Ama uxi tajupa nak kgalhtuchokgo chu tsukulh xkiwatnan, xamakgtum muxni akxilha ni ana limaka niku xminitancha, uyu kgalaskinilh uxi:

Niku kilipimpat, uxi' wa:

Akxni' kimakgskinti litlan kuanin xlakata nanakintlawaniya litlan, wa chi kliliman nak kinchik, kinpuskat t'atatlay, kuchina kiwaninit xlakata xakskitit muxni nalikaxla. Ama muxni lakpuwa, nikula, na'akgskgawi uxi: uyu wanilh:

Kiakgskitit kmaxgtakgnitancha nak kinchik, kaw tiyaya xlakata naway minpuskat xlakata ni naniy, uxi talakgspitli lat'a tachalh, muxni lhpín kgostaktalh tsukulh tankgosnan ah, uxi' kgalhima wa yaj taspitli ama muxni.

Xtachiwin kitsistankanin

Sasan chu task'uyu

Milh kilhtamaku talatatanokglhi sasan chu task'uyu nak k'atukuxtu. Sasan kgalask'inilh task'uyu.

– ¿Wana tlink'alaj wak'a nak ch'an kgajni, ni puwana pala xchawan?

Kgalhtinalh task'uyu:

– Ni kinchawa akit kgajni, kilitlewekge xla, ja'e ktiyama,

¿Wa? chi nama kilakgk'atsanipat

-- kgalhtinalh chi sasan.

To, akit nitu klakgk'atsaniman, ni kasitsi task'uyu katakta, kawi lakawanantapuliya alakatunu k'atukuxtu, xamakgtum wi ti namanokglhoya. Tlan, wa task'uyu, lakgasut taktalh, la taktakgolh tsukulh tatlawan, ni pala makgat xtatlawanit, tsukulh tlakgwan task'uyu, yaj flawanputulh, wanikan chi sasan.

Akit yaj ktita'an. – Ama xla sasan aks tayalh, kgaxmatma la kilhwama task'uyu, akxni' uyu chiwinalh. Chi kmalolokgma la wankgoy makgapitsin kitsistank'anin, wix liuj xa'akgsanina ni kana mintachiwin, nitu xtiyap'at militlewekge, kakxilhmana, yanla fla'wana.

Task'uyu ni malhanilh la wa sasan, na uyu kgalhtilh -- ni kimakgasitsi sasan, ni xlikana tu wana' chu ni xlakata pala yajlha ktlawan, akit yaj nini k'amputun.

Chu sasan latiya xlikgalhkgamanama, xmakgtum mincha task'uyu ch'ix flawalh kstajan, uyu wanilh sasan.

– Chi kalamakgapuxtokgwi kilitlewekgekan yajla kpatiniyan katuwa tu kiwanipat. Chuna ama tatlawalh, tatsukulh talachapa mincha sasan lakatikxwilh task'uyu. Ama xla task'uyu lakgawitilh, chu tamacha xawa sasan witekgelh alh, chu nimakgat xla alh na ana' lakatsu tamalh. Xlipuntsu lakgasut lakastak'uanampa ama task'uyu chu akxilhi xlakata ana' lakatsu xwi sasan, tu flawalh, lakgasut tak'ilh, ch'apapa xlitlwekge, tsukulh tlinkalaj, tlinkalaj talakatsuwini sasan, akxni' lakgchalh tsup stimuyawalh ixlichawan.

Ama xla sasan tsukulh, tapili xamakgtum, taxtunkutli uyu lakgawitilh task'uyu, namakankgolh xlitlwekge, atakgalan, tlinkalaj, tlinkalaj alh, nipala makgat tl'awalh anatiya tamalh nalakgawitipa.

Chuna ja'e lisputa takgskgawin nama xla kitsistank'anin lan takgalhi litlwekge.

Xtachiwin kitsistankanin

Xst'ana xalu

Ch'atum kg'awasa awat'aya ixts'e ixt'alama, ixkg'alhiya k'ata lat'a tinilh ixtiku. Skg'at'aku timakgxtakgka, wa chi ni lilakgapaslihi ixtiku. Ama limaxkgen lat'a ktsujku k'atsinilh la tlawakan xalu, akgsawat xawa akgst'untu.

Ixt'atlawa xalu ixtse', akxni chi tlakg ixwija, ixtamakgskin litlan ixt'akam ixtiku xlakata kakast'anilh ixخالujkan, ixakgsawatk'an xawa ixakgstuntujkan. Ama limaxkgen ktsujku ixwanit ninajala ixst'anantapuli, Xakuku ixan kast'anitapuli ixlist'atkan, astan chi awat'aya xatumin ixkamaxki, chuna ama ixtalilakgtaxtumana.

Ama limaxkgen lakg'asut staklhi, akxni chi kg'awasa wa, wanilh ixtse' chi nak'ama kst'anantapuli la an kinkuku, k'ama kkgalask'ini, xniku amapa xlakata nakkgtokgokge.

Chuna tlawalh ama kg'awasa kgalask'inilh ixkuku; wa xlakata atuma ama st'anantapuli.

Tasp'itlhi nak ixchik, akxni lakgchilh ixtse'tunk'an wanilh mat atuma ama taxtu kinkuku, chi nak'ama kta'an, nanak'an klakgapasnan alakatunu pulataman.

Akxni ixmakachamaja xni ixta'amana tataxtu; ama kg'awasa tsukulh lakg'asut makaxa ixlist'at, kakitiyalh ixخالu, ixakgst'untu xawa ixakgsawat, tlan kakaxmujlh nak ixwajkalh xlakata ni natatap'akglha.

Chalh ama kilhtamaku xni ixta'amana tataxtu. Xatse' apunchu xkgakga tak'ilh tsuku tlawani ixitiwat ixta ixkg'awasa nema nawa nak tija.

Xatse' ixlakgaputsakg'onit xlakata ixkg'awasa ixama taxtu makgat, nixni ixtalamakgtakgnit, xlawanku chi. Akxni p'alh k'awa, ama kg'awasa kitiyalh ixwajkalh iyu kuk'alh, wanilh tach'ali ixtse' nachuna wanilh ni kalipuwa xla ama stanantapuli akxni nastanankgo tunkan nataspitpala. Xatse'tsukulh stakayawa ixkg'awasa, wanilh; la nala minkuku nachuna nalaya:

--Tlan kgalhtinalh ama limakgxkgen.

Liwa ixtaxtunita' nak kilhtin ama kg'awasa akxni akxila iyu min ixkuku, talatitilh, ta'alh chi tast'anantapuli.

Tachalh lakatum pulataman tsukulh takgalhtawan ixlist'atkan akxni ama nitu tast'alh. Xlich'ali ta'ampa alakatunu, tsisa tataxtulh, katsisni ixminit sen chuta' k'alutekge ixwanit nak tija, lakgasut tsukulh tatlawan.

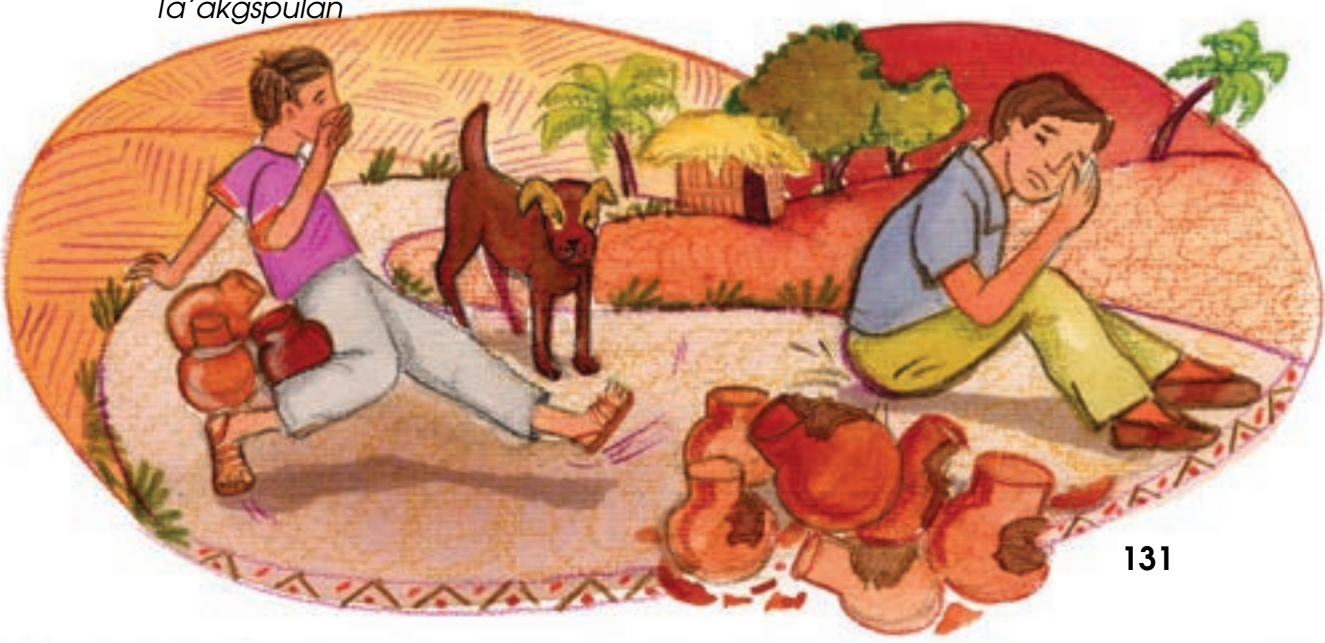
Xakuku makglhuwat'a ixlakt'awan ama tija ni tuwa ixan, xapuxnimit lakgasut ixlaitilha, lakgchu ixakgtakglinkanit. Lata ixlakapalama xakuku, tantuwashli, tankgalaj tamacha iyu xuluj lakgolh ixlist'at, xapuxnimit nema ixstala akxilhi la lalh ixkuku, natsukulh tantuks tantuks la, na tilink tamalh, laktamakgolh ixlist'at naxuluj laklagolh iyu tatapakglhkg'olh ixtakukakan.

Akxni takilh xakuku tsukulh kg'awani ixpuxnimit, wanilh: Wanchi lakt'apa milist'at chi nama la tap'akglhkgolh chi tuku pinp'at st'aya.

Kgalhtinalh ama limaxkgen. Kintse kiwanilh la nala minkuku nachuna nalaya, wa chi ama chu kililalh. Tu waniputum mintse' xlakata la nakkgalhtawan kilist'at nachuna wix nakgalhtawana, ni wanip'utun xlakata nanalakt'ap'aya mixalu. Akit ktantuwashli, wa kililht'ujlhi; wix chi liwaj chu lat.

Chuna ama talalh ixst'anandin xalu chu chu tatasp'itpa nak ixchikkan, nitu talimilh ixtuminkan.

Ta'akgspulan

K'alilhpaw

Wi akgtum pulataman wanikan K'alilhpaw.

Uku tap'akgsi nak k'achik'in Papantla. Ja'e pulataman chuna' limapakuwikan xlakata makg'asa snun ixanan xak'awi lhpaw. Lat'a ti talamana ana' wa ixtaliwayan akxni'xkilhta lhpaw.

Ja'e pulataman tikilhtsukucha' akxni'ixtl'awamacha k'ata akgtum mil akgnajatsa ciento ap'uxamakut'ati.

Ti ama xlawan chilh chu latamalh nak k'alilhpaw, wanikan Anastacio López.

Alistan tachimpa lakch'ixkuwin chu xtat'amin ixmawinakan, ama nema kawanikan: Onésimo López Vâzquez, Servero López chu Joaquín Ramos Bernabe.

Chuna ja'e tsukulh talhuwantilha, alistan talakpuwa xlakata natalhkayawa ch'atum ti naka'akpuxkun. Ti ama nalhkayawakan piwa lat'a ti taskujmana. Alistan talakpuwa natayawa akgtum pukgalhtawakg'a.

Chuna' ja'e talakpuwa xlakata xtakgamanan nak xpulakitat pulataman.

Lat'a ti talamana nak k'allilhpaw, wakg k'atukuxtu taskuja.

Xlak'an tach'an kuxi', stapu', p'in chu talhtsi, nachuna' talipawan sik'ulan. Ja'e sik'ulan talakgach'ixkuwi xlikgalhp'uxamat'ati ixpapa' octubre.

Akxni' chan ja'e kilhtamaku tlawakan
talakgachixkuwit mununank'an, tamakgaxtokgkan;
nachuna' tl'akgnankan, chu latama lakgts'its'ekge
tantlin xawa lakgakgolo.

Nak ixchikk'an wayankan, wakan xap'inila
xaliwa t'ajna.

Lat'a ti talamana ja'e nak pulataman talichik'inan
lat'a tu anan k'ak'iwin la matl'uk, mayak, tsukswat.

Makgapitsin xalakchajan, tlan tatlawwa tl'amank,
palhk'a, lakga', xalakch'ixkuwin tlan tatlawwa
puch'akg'an, linekgen chu tsalh.

Xlak'an tamakgastaka p'axni, chawila' chu xtilan. Lat'a

ti talamana nak k'alihpaw lat'iya makgasnapapan
talhakganan, xalakch'ixkuwin snapapa ixtatanuk'an

chu ixlhakgatk'an; xalakchajan talakaxanatli
ixkamixak'an, snapapa ixkgank'an. Ch'alhuwa

xalakch'ixkuwin chu xalakchajan k'atuxt'akga
tatl'awan, kaj makgapitsi takg'alhi ixtatunuk'an.

Lat'a ja'e chanit kilhtamaku takg'alhi ixpusik'ulank'an
chu ixpukgalhtawakg'ak'an.

Lat'a ti talamana nak k'alihpaw ta'an

tatamawanan nak k'achik'in wanikan k'alhtuk'unin,
akxni' walikan litamaw.

Chuna' likilhtsukunit ja'e pulataman wanikan
K'alihpaw.

Talataman

Fernando García G.

Akglhtakge

Ch'atum xatsiyuna awata' ixakstu ixlama, ixmapi' ixtakuxtu, xawa wakg ixch'an. Milh kilhtamaku yajla skujlhi, yajla map'ilh ixtakuxtu, ixchajaxnimaja. Ama chat ixkg'alhi ch'atum ixkg'awasa. Ama ixkg'awasa tunuj ixwi, xla wakg ixmakgalama, ixmap'i tilanka takuxtu akxni chi ixkganan ixmak'i lhuwa kuxi. Ama ch'ixku ixmakgalanit lhuwa kuxi, akgt'uy ixpukuxi tlan ixmatsamanit, chut'a k'its ixtayana. Xatsiyuna yajti ixkg'alhi awat'a ixkg'awasa nema tunuj ixwi.

Akxni makgasputli ixkuxi ama chat, ixkg'awasa alh makgskin kamask'iwilh kana tantsu ixkuxi. Ama chat, chalh nak ixchik ixkg'awasa, chune wanilh:

--- Klakgmiman tiku, yajtu kinkuxi, ixtlawa litlan ixkimask'awi kana tantsu nema akit xakliwayalh. Kgalhtinalh xkg'awasa:

--- Akit na nitu kinkuxi, xawa akit ni k'ama kkamawitawila lhkititni, nema chut'a talatawila nak ixakgxtakg'akan nema ni taskujp'utun, tsapu kach'alhkatnanti xlakata nakgalhiya tu nawaya. Chuna ama kg'alhtilh ixtse'.

Xatse' tsukulh t'asa lat'a lipuwa, lat'a kgalhtilh ixkg'awasa.

---Tlan, wa ama xatsiyuna. Wix kg'alhiya lhuwa kuxi nipala tantsu kimask'iwip'utuna, tlan nitu wanp'utun, akit yajla kskuja, chi max k'ama ktsinksni, wix nixni katsankganin miliwat ni la akit kpaxtokgma.

Chu chu tantuks talakgsp'itpa ama xatsiyuna,
chuta' ponkgllh ponkgllh tl'awan, ixlin kgantum
ixlxtokgo nema litamakgatliwekgllhthilha.
T'asatilha tasp'itlhi ama chat xlakata ixkg'awasa ni
pala tantsu mask'iwilh ixkuxi.

Ama ch'ixku tlan malakchawalh ixchik xlakata yaj
natanuyachi ixtse pala ixtasp'itpa. Tsukulh
kat'a' akgtsiyantawila ixpuskat xawa ixkaman la
tlawalh ixtse' putum tsukulh tawayan xlanan nitu
ixtakgalhtsankgamana nak ixchikkan.

Akxni' tsiwalh putum -lawalhtatalh, astan chi
ta' ankg'olh talhtata.

Max lakatsu tsisa lakastakuanalh ama ch'ixku,
taxtulh nak kilhtin, akxni' akxilhi xlakata ixpukuxi
ixpu' akgkgoxg'oma, tsulkulh akgt'asa, tsukulh,
kamalakastak'uani ixchat, ixkaman xlakata kata' akxilhi
tu lan ixlag'oma.

Ama ixkuxi xt'uk'i wankg'olh, chuta' kgetum tayalh
lat'a ixlagkagosma chuta' jilh ixtatach'ayawamana.
Skan ankg'olh ixkuxi awata' kgalaj tamakgxtakgli
ixpukuxi.

T'asalh ama ch'ixku, sk'ilh kamatsankgenanika
xlakata la tlawalh ixtse', sk'ilh katasp'itpa ixkuxi.

Ama' kuxi yaj nixni tasp'i'tlhi.

Makglhuwa ch'ampa ixkuxi, yajtu makgalalh chu
chu tsinksnilh.

Chuna' paxtokgli ama akgllhtakge ch'ixku.

Likgalhchiwin

Li'akgatakgsni

Kamilh un
kamilh sen,
taslipin kinchik
nila kinkuku mitsi
kilakaputsapula

¿Tiku ama?
(ts'iyá)

Akit aktsu,
ktats'ekga ni wi jalan,
snun kixkajnikan,
flan kts'alanan
chu kkgosa.

¿Tiku akit?
(xumpipi)

Xtakni xakuanit,
chi tsitsekge akit,
kmasta skgakganat,
astalh lhk'ak'a nakuan.

¿Tiku akit?
(xkgoyot)

Ni talipaw akit,
katiwa kmatleweglhá,
kaniwa kilipina,
chu ni tsinka akit.

¿Tiku akit?
(lixtokgo)

Li'akgatakgsni'

Nak chuchut klama
nak tiyat k'lapula
ktli akxni'
ama min sen.

¿Tuku ama ?
(chichakg)

Ts'isa ktli,
kamalakastakuani
ti talamanankgolh
nak kakilhtamaku.

¿Tiku akit?
(puyu)

Ch'ali ch'ali kiakgxtakgyawayatit
chu ch'ali ch'ali chimpalayatit,
akit kkamakasan laki ni na'akgchichiyatit
chu ni na'akkawayatit, tantaskaka
Kkamakiyan.

¿Tiku akit?
(chiki')

*Makg'alhtawakg'ena:
Rosalia Jiménez García*

Lhkititwa ch'ixku

Wankan mat xlama ch'atum ch'ixku nema snun lhkititwa xwanit, ni xlagkati xskuja, wat'a xan lhtata nak k'atukuxtu. Ixpuskat ts'isa xmawi xlakata na'an ch'alhkatnan. Akxni' xchan nak k'atukuxtu kaj lakap'untsu xskuja, tunk'an xan skg'ekga nak taspan. Akxni'tast'unu, ixpuskat xlini ixlikgalhtastun. Akxni' xlaggchankan ama lhkititwa ch'ixku tlan lhtatanit. Xapuskat ni xmatlani la xla ixtakgolo, xmakgalhchiwini xlakata kaskujhi, kach'alhkatnalh.

Ama ch'ixku ni xkgaxmata tu xwan ixpuskat, xla'lataya xlhkititnan. Xapuskat makgatunu xlichan xlikgalhtastun, nak k'atukuxtu, xkgaxmata la xaktasatawila tantun waya nak akgxkgolh. Ama waya ch'ali ch'ali chu xkilhwantawila.

Milh kilhtamaku, ama lhkititwa ch'ixku, tsukulh kilhan ama waya, wanilh:

— Wix chut'a akgxtakgajnamp'at, wix tlan kach'apaya laktsu spitu, laktsu sluluk, xawa ch'ali, ch'ali waya liwa, ni la akit, talakask'ini tlakg nakskuja xlakata nak'wayan. kgalhtinalh ama waya:

— Wix chu lakp'uwana, natuwa xla ch'apanakan. Xlich'ali, lakatsu tast'unut chimpa ama waya, tsukupu akt'asatawila nak akgxkgolh. Ama lhkititwa ch'ixku tsukupu kilhani: – Wix lakgatiya akgxtakgajnana, wa'chi li'akt'asawila, tlania talamana laktsu spitu, ¿wana chi ni kakch'apaya? kgalhtinalh waya.

– Akit nachuna xakuanin, tlania lan kaskujti chuna' natawila miliwat, ni tamaklakask'ini na'akgxtakg'ejnantapuliya. Kgalhtinampa ama ch'ixku.

– Kalakgxtapaliwi kintalhakg ank'an, chuna' wix ch'ixku nawana, akit waya nakuan,

– tlan wana' wa' ama waya, tsukulh tatalakgxtu ixtalhakgank'an.

Akxni'tatalagxtuxkg'olh ixtalhakgank'an iyu talalagxtapalilh; ama ch'ixku tamakgnulh ixlhakgat waya, iyu waya wa, ama chi waya tamakgnuih ixlhakgat lhkittitwa ch'ixku, iyu ch'ixku wa.

Ama sast'i waya tsukulh kgostapuli, tsukulh kat'ataxtu latsu spitu, laktsu sluluk. Katuwa laktsu kitsistank'anin tsakgsa kach'apa.

Xasast'i ch'ixku tsukulh skuja, tsukulh lakgkuxtu talhtsi, xasnun tanunilh. Akxni'tast'unulh, lan xtlawanit ixtaskujut. Akxni' chalh xpuskat lhkittitwa ch'ixku, lakpuwa; nama chi tuku lanilh, nixni nakchin ch'alhkatnama, kanixniwa lhtatama nak taspan; chi flakg tilank'a kuxtunit, max lakgasut t'alakpuwantilhamama xlakata ni tlan la ama ni skuja. Xapuskat paxawakgolh la skujma ixt'akgolo, lat'a walikgolh ixkg'owekg'axi, tunk'an kilhaniilh xlakata kawayalha. Ama xatapalajni ch'ixku makgxtakglhi ixchana, iyu milh wayan.

La wayankgolh tunk'an ampa ch'alhkatnan. Xapuskat ni xmakanajlhi xlakata iskulujwa nama ixt'akgolo; nitu wa, chut'a chu tasp'itli nak ixchik.

Tsukulh takgalhchiwinan akxni' ixtawalhtatamana chut'a ts'ikin ixtakgankgawani ama ch'ixku, wa chi xpuskat kgalask'ininalh:

— ¿Wanchi ts'ikin kinkalaya? kgalhtinalh chi'ixku:

— Max xlakata klakgkuxtuma talhtsi wa chu klikinkala.

Chut'a chu yajtu wa' xapuskat.

Xlich'ali ampo skuja ama ch'ixku, lata chalh nak k'atukuxtu tunk'an tsulkulh ch'alhkatnan, akxni'tast'unulh lichanipalaka ixlikgalhtastun, tlan wayalh, lhget wa lat'a kgalhkgasli.

Ama waya nema lhkittitwa ch'ixku ixwanit, xaktasawi nak akgxkgolh, nitu xch'apanit, ni pala tantum ktsu spitu, akxni' xkat'ataxtu, tunk'an xtatsalakgo laktsukitsistank'anin, snun xkatsakgsa kach'apa, xkat'ataxtu nak xlakgni k'ak'iwin, wa chi

xtalimakgp' ulhokgonit, lixkajnit xlagk'onit ixmakgch'ixit. La ankgolh ixtakgna chaw, ama lhkikitwa ch'ixku nema waya ixwanit, t'achiwinalh xatapalajni ch'ixku, xlakata kapuspitnipalaka ixlhakgat.

Ama ch'ixku, nema waya ixwanit yaj matlanilh, Kgalhtinalh:

- Xawa akit yaj waya kuanp'utun, tlan la klama, ch'ali, ch'ali kimawik'an nachunalitum, wix malakgtsankg'ekg'onit'a kilhakgat, nichuna nama kmakamaxk'initan.

T'asalh ama lhkikitwa ch'ixku, nema waya wa', sk'ilh kamatsankgenanika, xlakata kapuspitnika ixlhakgat. Chut'a chu yaj pusp'itnika ixlhakg'at, chuna' ama litamakgxtakglhi. Astan, ama ch'ixku nema waya xwanit, wanilh ama puskat, nikula talalagxtapalilh, ixlhakg'atkan xlakata liwa ixtakgolo wa ama waya nema akgfasatawila k'atast'unut. Ama puskat nitu wa, matlanilh la ixkitaxtunit, xlakata skulajwa ch'ixku nema ixt'alama.

Makgatunu xan xtakgolo nak k'atukuxtu, ama puskat aks xakxila nema xtakgolo xwanit. Ama chi waya xtokgokg'e nema xpuskat xwanit.

Chuna' paxtokglhi ama lhkikitwa ch'ixku, xlakata ni ixch'alhkatnanputum, astan tlakg akgxtakgajnalh.

Liaksgkawan

Tse'

Tse', lipaxkit milatamat,
tipalhuwa laklan tapuwan
kgalhiya minaku, nema
maxkinitan kinpuchinakan.

Lat'a kimakgastakti nikxni jaxti,
snun lakgkatsana kilatamat,
lipuwana akxni k'an makgat,
lakaskin minaku xakalagchin.

Tsiyana nak katapaxawan
makgtayaya wakg ti putsayan,
skuja nak akgxtakga chu katuwan,
xlakata wa ama klipaxkiyan,

*Makg'alhtawakg'ena:
Rosolia Jiménez García*

Aktsin

Tawan lakgkolon, mat p'ula snun ixtakgeta pich'awa akxni ixmin sen. Ni ixkamaxk'ikan kilhtamaku laktukaman akglhpunpulun katataxtulh nak kilhtin, ixkamakgnukan takgnu, kg'axi, pakglanka lakgpaxkga, xlakata akxni' chi ixtakgeju pich'awa wat'a ixtakgnukan

ixkamakglhtikan, xapuchina ni ixkalinkan.

Makgtum akxni ixmina tajsan, ch'atum ktsu kgawasa akglhpunpulu taxtulh nak kiihtin, liwa ixpunanumacha nak k'ak'iwin, iyu takgejulh tantum lanka pich'awa, kich'apachi ama ktsu kg'awasa, mach'ayawalh.

Lat'a makgosoka ama ktsu kg'awasa linka nak akgapun lichanka nak ixchikk'an Tajinin.

Ama ktsu kg'awasa ixjikuankg'onit, ni ixk'atsi niku ixlichankanit. Akxni' lichanka nak ixchikk'an t'ajinin wat'a xatse' ixlawi, ni ixtawilana xalagkgawasan, ixta'anit talatapuli. Ama chat, xatsiyunat'a ixwanit wa chi lipaxawakg'olh akxni' lichanka ama ktsu kg'awasa xlakata amaka makgamakgtayakan nak ixtakujut.

Lat'a lichankgoka ama ktsu kg'awasa tunkan tsukulh maskujukan, wanika xlakata k'akg'awanalh, wat'aya akgtum ktsu kuxi kamujulh nak ixpuk'agawan, xawa akgtum ktsu stapu kamakchalh xlakata wa amaka wakan. Ama ktsu kg'awasa puwa, akgtum ktsu kuxi ni kati'akchalh, akit tlakg k'ama matiwaka, chuna' tlawalh, tanch'u kg'awilh ixkuxi', nachuna matiwak'alh ixstapu.

Akxni' chi pupulh papankglhi ixpukg'awan, lhuwa ixkgawit nachuna' lalh ixtlaman ana' nixmawakanit ixstapu chu tamakng'olh.

Akxni' tanucha xatsiyuna, tilh tamakg' anit ixkg' awit chu
ixstapu, tsukulh tapakgawani ama ktsu kg' awasa,
kilhtsukulh xatse' t' ajinin:

Kuanin xlakata wata akgtum namujuya, akin chuna
ktlawaya wix muju lhuwa, wa chu kilitaxtulh, papankgli.
Kgalhtinalh ktsu kg' awasa. Nak kinchik akgtum patsaya
kuxi kgawikan chuna' chi wakg kinkali' akchanan.
Kgalhtinalh xatsiyuna:

Nak kakilhtamaku max chuna' ,ju' u tunu la lillamaka,
ju' u talamana ixmamininanin sen.

Akxni' nasmalankg' anan natataspita t' ajinin.

Xatsiyuna matsekgli ama ktsu kg' awasa nak ixtampin
lanka tl' aman, tlan akgpulonkgxnulh.

Akxni' tachilh ixlakkgawasan ama chat, tunkan
takilhtsukulh:

— ¿Niku kinkala liwa ? xatse' kgalhtinalh: – Niku chi
nakinkala ts' apu kawayantitita, chuf' a, chu yajtu tawa
xlakkg' awasan.

Ama chat snun ixmakgtakgalha ixmakgamakgtayana
akxni' ixta' an talatapuli ixkaman, ixmaxtu ama ktsu
kg' awasa. Milh kilhtamaku ama xatsiyuna
kat' achiwinalh xlakkgawasan, kawanih k' aman
kawaniyan xlakata wi kimakgamakgtayana, klakaskin
nipala ts' ina natalaslakg' atit: Tlan tawa t' ajinin.

Lat'a akxni' ama yaj mats'ekgka ama ktsu kg'awasa, wakg wa chi ixtlawakg'o taskujut, xmin ixan ixlatanu nak akgxtakga, wakg ixakxila tu ixtakg'alhikg'o ama t'ajinin.

Ama t'ajinin ch'akutuy ixtawanit, akxni' ixtapuhan xlakata tlan ixmaminikan sen, ixtatsuku tatakaxa. Akxni' ixtamaxtu ixtalhakg'ankan lakapala ixtsuku tatapu, ixtsuku unan, tunkan ixtasi xlakata amaja min sen, ama ktsu kg'awasa wat'a aks ixkakxila la ixtatakaxa t'ajinin. La ixtalhakg'anankg'o ama t'ajinin ixtatampatawak'a kgantum lik'an nema ixtalimajilini.

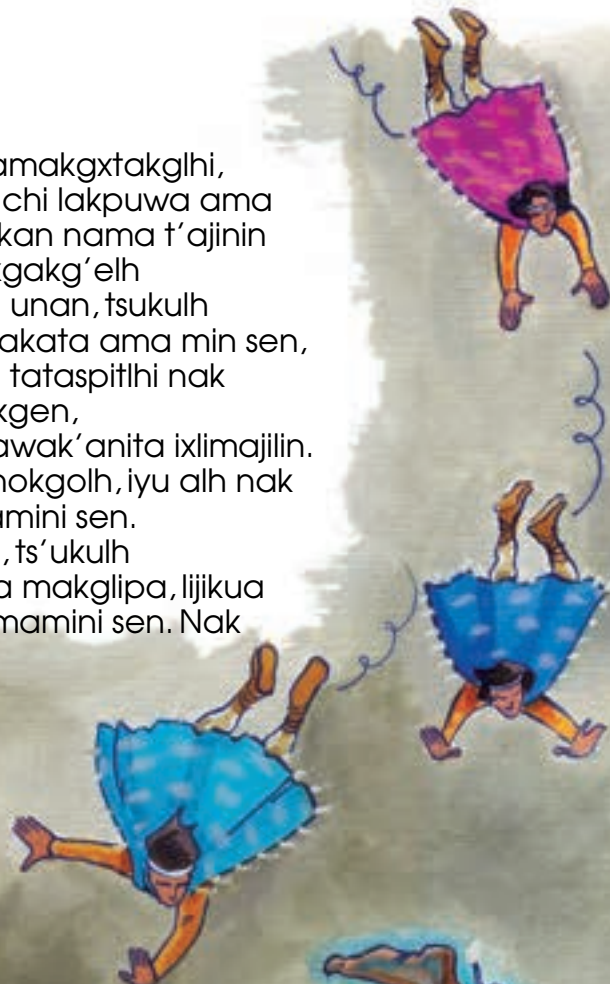
Akxni' ixta'an talatapuli nak k'aunin kaj tsina ixtamapuxtu ixlik'ank'an, wa chi slip ixskgo iyu ixmakglipa nachu ixpankga t'ajin. Ama chu ixmakaksanan xlakata ixtamapuxtu ixlik'ank'an nak ixtapunu.

Ixtatsuku chi tamamini sen, ixta'an pakgan nak xlipulhni
nak ixlitsankgan, nak ixakpun xawa nak ixtampajan.
Akxni' chi tlakg ixtamaminini'ta sen ixtataspitpala ama
t'ajinin nak ixchikkan, ixtatalakgxtupala
ixtalhakg'ankan, tlan ixtamak'ipala, iyu ixtakgenu sen,
swank ixtawilapala akgapun, Ama chi ktsu kg'awasa
wata' aks ixkaxila la ixtala t'ajinin, la ixtalhakga
ixtalhakg'ankan xla chi na'ixlakgati.
Alh kilhtamaku ama ktsu kg'awasa nastaktilhalh, chut'a
chu ch'ixku wa, lataya ixmakgamakgtaya ixts'ekan
t'ajinin. Akxni' ixakstu ixmakgxtakgkan, tsekg ixan
lilakgastanan ixtlalhakgankan t'ajinin, wata' ixpuwan,
ts'ankgaxni, nakama ihakg'a, xlakata nanakmamini
sen, la xlak'an tatlaw.

Makgtum, ama limaxkgen ixakstu tamakgxtakglhi,
ta'ankgolh talatapuli t'ajinin, wata' chi lakpuwa ama
ch'ixku; k'ama lhakga ixtalhakg'ankan nama t'ajinin
chi ni tawilana, chu tlawalh iyu makgakg'elh
ni'ixtatajumana talhakg'an, ts'usulh unan, tsukulh
lakapala tatapu. T'ajinin ta'akxila xlakata ama min sen,
wat'a chi tapuwa, tuku la, lakapala tataspitlhi nak
ixchikan, akxni' takichilh, ama limaxkgen,
ixlhakg'anankg'onita, na'ixtampatawak'anita ixlimajilin.
Tatsakgsalh tach'apa, yajla tamachokgolh, iyu alh nak
k'a'unin ama limaxkgen, tsukulh mamini sen.
Lakg'atilh la ixkgospula nak ka'unin, ts'ukulh
mapuxtokgo ixlimajilin, ts'ukulh lijikua makglipa, lijikua
pangkgo t'ajin, nachuna'tsuku lakg mamini sen. Nak

k'akilhtamaku ixjikuankgokanit wata ixtapuwan xlakata
ixama la sputut, lijikua ixjilima, ixmima sen.
Ama limaxkgen ixkgospula nak k'a'unin; t'ajinin
ixta'axilhmana la ixtlawama sputut, tatsukulh tat'ataxtu,
ixta'amana tach'apa ixtak'atsi xlakata pala lat'aya
maminima nawan sen ama flawa sputut nak
k'akilhtamaku, amaka muxtukg'okan.
T'ajinin lat'a tat'ataxtunit ama limaxkgen,
tamawak'acha nak ixlakni chichijti, ana'
ta'akgch'apawakalh, talichilh ixch'ixit ixtsek'an, wa chi
ama likan wa. Lat'a takich'apalh titum talilh nak
ixkge'itat pupunu, ana tlan ta'akgchijulh xlakata
ninatlawa sputut, tat'amujulh ixtalhakgan.
Akxni' mujukg'oka nak pupunu, takgenulh sen,
k'akilhtamaku talakawanampa lakch'ixkuwin, wata
ixtapuwan xlakata ixta'amana tanikgo.
Akxni'chi chan ixch'ichini ixlikgalhpuxamat'ati ixpapa
junio, k'ata k'ata makawanacha nak ixtampun
pupunu, k'atsiputun liwa xniku chan ixch'ichini xlakata
natakuta, niti wani, pala ixkik'atsilh ixtlawalh sputut.
Chuna' ama lanit ixtamat ama limaxkgen, nema
lilakgapaskan aktsin.

Liaksgkawan

Tuxtukulut

Ch'atum matakuxtuna wanilh xkgawasa.
Kgwasa, chali ts'isa na'anaw talatnana nak k'ak'iwin.
Wi tukuya kitsistanka namakgniyaw. Chuna ama
talhawalh. Tapunt'anulh kalak'ak'iwin. Xapunchu lat'a
ama talapula takgaxmata tli chu tasa tantum spitu.
Chune tsuklh tli:

"Tuku xlukut", "tuku xlukut", "tuku xlukut", "tuku xlukut",
"Tuku xlukut". Ama ktsokgwasa kgalaskinilh ixtiku:
¿Tuku ama f'asama?, ama ch'ixku ni xkatsi tu xwanikan
ama aktsu spitu'.

Lakpuwa chi, nikula xakwanilh ama kitsistank'a,
nikk'atsi tu wanikan, watiya kgaxmata la tli chu
nama nakmapakuwi.

Wani xkgawasa. Tuxtukulut.

Lat'a ama makgasa, ni xtagalhi xtukuwinikan
kitsistank'anin wa chi limapakuwika ama spitu' lat'a
nikula tasay, wa chi ama lilhkayawaka "tuxtukulut".

Ta'akgspulan

Mang'alhtawakg'ena':

Casiano Bernabe Castillo

Ktsusluluk

Ama ktsusluluk,
ama ktsusluluk,
lakgati laktsalanana.
Tsuku takch'ixa
chu astan lakaminiyan.

Nak xtampin chaxa,
nak xtampin chaxa,
ana xla kgalhtinan.

Chu laktsu k'uxt'a
chu laktsu k'uxt'a
lakgati kalitaxtuy.

*Ta'akgchiwin
Makg'alhtawakgena':
Eduardo Olarte Tiburcio*

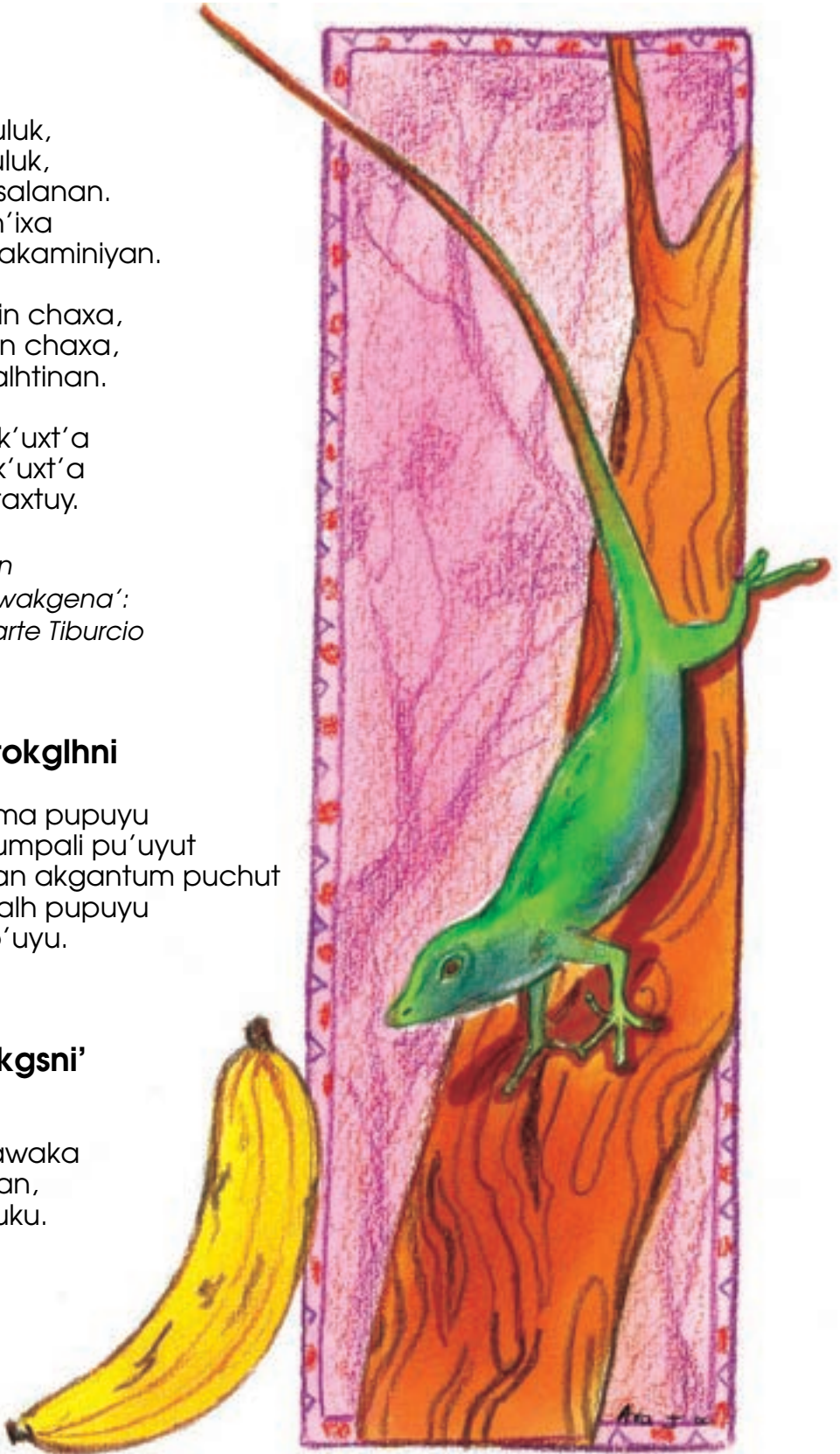
Litakgalhtokghni

Akxni k'wama pupuyu
ktawa kinkumpali pu'uyut
ana kxakgan akgantum puchut
chu patastalh pupuyu
sakku'alh p'uyu.

Li'akgatakgsni'

Akit xtakni
mustum ktawaka
akxni' kkatlan,
kcha smukuku.

*¿Tiku akit?
(sekzna)*

Tasi la tatsan
nachuna la sijan,
akxni' tsina
paxt'itniya xtamakgnu
lampala tatsiyanan.

¿Tuku kawa?
(kuxi)

*Magk'alhtawakg'ena:
Eduardo Olarte Tiburcio*

Litakgalhtokghni

Akit ni kmima kakxila
pala tlan tlawaya
chu tlan tlawaya
wa klimina kakxila.

Makgts'ankg'ena

Ch'atum makgalhtawakg'ena, xmakgalhtawakg'enan nak pulataman wanikan Paso del Correo.

Kalilh xlimakgalhtamakget nak k'ak'iwin ana', ni ixkamasinima tu anankgo ana' nak k'ak'iwin. Na ixan ch'atum tsakat ktsutsumat, nema akxilhi akgtum talakgatsokgyaw nak chiwix.

Litachiwinalh xmakgalhtamawakg'ena, tu xla akxilhi.

Akxni' tatlawakgolh xtastujutkan nema xtali'anit. Tataspitpa nak pukgalhtawakg'a. Xlitatima ch'ichini' ama ktsu tsumat saku'alinka nak k'atukuxtu, ch'atum tsiyuna saku'alilh.

Ama xla tsiyuna mat wanilh, ju'u katawila nak kaskgekne, tiwan k'ama puxa kinp'akglhcha.

Mat ana' tawi ama ktsutsumat, akxni' puxkgolh xpakglhcha ama tsiyuna lakgchimpa ni ixmakgxtakgnit, chu mat wanipa, awata tantsu k'ama puxa nema wix nalipina.

Mat ama ktsutsumat, natsukulh puxa, chu nipala katsilh ama xatsiyuna akxni' puxkgolh xpakglhcha tsukulh lakaputsa, chu nitu xtasi. Mat lakpuwa xatsiyuna. Niku chi alh lakapala, pi ju'u ixya. Chu mat tsukulh kilhani chu niti kgalhtinalh.

Tu tlawalh xtsiyuna, mincha lakapala, chu mat titum alh nak ixchik, chu likgalaskininalh pala chinita, mat wanikan nitu chinit, mat wa xtiku.

– Max wix makgni, tu tlawalh xatiku alh lakaputsa nak tija katukuxtu, nitu takgaska ama ktsutsumat. Ama xla tsiyuna ch'apaka, makatsinanka xlakata wa ksaku'alinit ama ktsutsumat.

– Chu ama tsiwalh ni takgaska ama ktsutsumat.

Xli ch'ali, chu tsukupalaka putsakan, chu asta xlit'atima ch'ichini' aku akxilhka xlatanuma nak k'ak'iwin, lakapala makatsinanka, chu akxniku makgxtakgka ama xatsiyuna, lat'a xch'apakanit. Akxni' ama ch'alhuwa lakch'ixkuwin ta'alh taputsa, chu nila talatanulh k'ak'iwin, lan ixya kgajni. Nak kkgajni xlatanuma ama ktsutsumat,

limakgxtakgpalaka, akxni' akxilhpalaka, xlapula nak k'atukuxtu, ana' makgstilika chu chapaka mat latuku xmakuanit, chu lijiku'a ixchawanit kgajni. Kgalaskinika tiku ixta'anit, xla mat wa xlakata xtsiyuna ixta'anit. Chu ch'atum k'iwichat lakgaskgawalilh nak kalank'ak'iwin. Chu xlituma makglhtinanka, ama ktsu tsumat, makchawakgonit kgajni, lat'a xlitatanumaka k'ak'iwin, chu ja'e akgspulalh ama ktsutsumat; makgan lachi yaj liwaj akxila ama k'iwichat xpalakata yajtu k'ak'iwin.

Chu k'alakgwana lamanaw.

Ta'akgspulan

Akgsggalala ktsuts'iya

Tantum akgsggalala chu lakgtsapakga ts'iya xlama ana' ni xwi akgtum ktsu lhuku. Ana' ixkatalama xnatakaman, chu xkalikgawa akxni' xtatalakatsuwi mistun nima wata ts'iya xtaliwayan. Ja'e akgsggalala ts'iya xlipuwan chu nixmalhani katasputli xnatakaman. Mincha makgtum kilhtamaku, ama ts'iya taxtulh ah putsa xliwayatkan, ana' ni ixanit putsa, tatonokglhi tanum mits'i.

Ama xla akgsggalala ts'iya ni jikuanilh chu ni tsalalh, lakpuwa.

Chi k'ama akgsggawi ja'e kgolo mits'i, wanilh:

– Kgolo mits'i ni kintiwaya, nakuaniyan niku wi lhuwa, liway xlakata minkatsi nawakgoya kakxilhti, anu kalakapi ana' ama stakan sk'iti nachuna ch'ali, ch'ali makgankan.

Ama mits'i kgaxmatli lat'a tu wanika, astan titum alh, lat'a chalh tsukulh putsanan kajwa nitu takgasli.

Ama mits'i nitu takgasli, ninaj tu xmakgankanit. Astan chi lakpuwa, chi max k'ama kgalhawayan nakpustan. Nixkatsi pala xwi ch'atum makgtakgalhna.

Akxni' chalh, ixya ch'atum tamawana yaj la kgalhawayalh, ana' tsekg tawi, akxni' ankgolh tamawana talakatsuwipa, chu lakgasut xmaktima tamakgnin, akxni' chilh xpuchina akxilhi la xmaktima. Ama ch'ixku tunkan lakpuwa, wix nama lan t'ana tlakatnana.

Ama ch'ixku ni maxkilh kilhtamaku nawa tamakgnin, tu tlawalh lakapala tasanilh ixchichi' uyu matatuxtilh xaxkanan chichi'.

Ama xla mits'i jikuankgolh, alh tatsekga ana' ni makgankan palhma.

Chuna chi ama ktsu ts'iya, akgsggawilh xakgolo mits'i, nachunalitum kalitakgalhchiwinalh xnatakaman:

– Chi tlan nakamakgeklhaya mits'i, nakatatapaxtumiya chichi'.

Akxni' kinkawaputunan, naskgoliniya chichi', xlakata nakaputlekgelin; chuna chi lipaxaw nalatamaya.

Liaksggawin

Limakanajlit

Wankan pala ch'atun skgata
xt'ayat lak'awan, lat'a taxtumacha
ch'ichini' malakanikan xlakata
nakaxlha xlagastapu.

Cha'an

Laktsucha'an laktsucha'an
xengalh xlanan taskujkgoy
chu xla natasiy xliwaykan
akxni' naskujkgoy nachinkgoy.

Akxni' takgaskgoy tawa
lu lakapala talin
takgaliy pumakin lanka
anta ni tatsapswali.

Lu slan ama taskujut
liputum pakgtanukan
chu nituwa limaktujut
kana tsinka xla nawan.

Tlan liakxilxhtut kgalhiyawa
nikula makxtum skujan
tsankgamaw kinin natalan
chu latamat tlan nawan.

Tatli

Puskgoyot

Ch'atum ch'ixku xawa xpuskat lilakgaputsa xtalamana, xwi ch'atum ktsuxtsumatkan, xlakgati ixan xkgata ch'ali, ch'ali. Ana ni ixan xkgata xlitaxtu tantum puskgoyot.

Ja'e kitsistank'a xkgamani akgtalanan, tu xtlawa ktsutsumat litakgalhchiwinan ixtse', chu xla ni xkanajlani Milh makgtum kilhtamaku ama ixtsé skalilh ktsuxtsumat, akxniku malolokglhi tu xlitachiwinan. Ama puskat nimalhanilh la xmakgekglhakan xtsumat, tu tlawalha litachiwinalh ixkgolo, xlanan tsukulh talakchiwinan nikula natatlawa xlakata yaj chu napaxtokga ixtsumatkan.

Tu tlawalh xatiku, alh putsa niku tlan natalatama ni makgat alh tunkan takgasli xputawilh, akxni' taspitli, kawanih ixmawina chu ixtsumat xlakata takgasnita, tu tatlawalh ta'alh tach'ik'inan, akxni' tachikinonkgolh tsukulh tapuxtokgnan.

Ama xpuskat yaj lakapastaklhi nalin xlipalhni.

Akxni' kikatsilh, wanih ixkgolo:

– Wix, kakgxtakgyawacha kilipalhni, lat'a ama chu wa xpuskat, akxni' kalipataxtulh chu kakgalhtilh:

– ni kalipuwanti uchu klimin, – wa puskgoyot.

Ja'e puskgoyot ni snun xlanit, kan xlakgati kgamanan xla nixkgalhi tiku napaxki, chu tiku natakamanan.

Xanatikun tunuj la talakpuwa wa talilakgxtapalilh xputawilhkan.

Liakgskgawan

Mayak xanat

Makg'asa mat nak ja'e tilanka pulataman xlama ch'atum lank'a puxk'u, nema xmap'akgsinan lat'a xlitilank'a xpulataman litutunaku. Ama ch'ixku xkg'alhi xman ch'atum xtsumat nema snun xpaxk'i, lan xtasi nama ts'umat lat'a xlagk'atsan, nixmaxk'i talakask'in kaniwa na'an paxialhnan, nixxni' xakstu xmakgtakgkan xenhg'alhin xmakgt'akgalhkan.

Lakatsu nama k'achik'in xlama ch'atum kg'awasa, xla nitu xkg'alhi snun talimaxkgen, xamakgtum ama ts'umat ts'ekg alh paxa' nak lank'a taxtunu chu nama kg'awasa lakatsu ixk'ama ixk'iwi, akxni' kgaxmattli; xlikgamanamaka ch'uchut, lakgasu talakatsuwilh, ts'ekg akxilhi ama ts'umat chu snun lakgatilh, akxni' akxilhi xlimakgt'utu xakgalhilh chu kgalaskilh xtukuwini, xla xtata chu xnana, ama kg'awasa katsilh xlakata xts'umat lanka puxk'u chu jik'ualh.

Lat'a xtitaxtuma kilhtamaku, stakli, xtalapaxk'i chi'ali, chi'ali xtalaputsa, xamakgtum katsilh nama puxk'u xlakata xlagatinimaka xts'umat, snun sits'ilh chu walilh limapakgsin xlakata nalakg'ach'inukan xts'umat, ama xmakgtakgalhna ts'umat sun xlagk'atsan wa limakgtayalh akxni' matasaninalh kg'awasa chu wanilh xlakata nata'an makgat, niku niti kalakgapasa, ts'ekg tataxtulh chu ta'alh, akxni kats'ika xlakata tats'alamana tunk'an mak'atsinika puxk'u chu xla mapakgsina, mastalh limapakgsin xlakata nakastalanikan chu nakamakgnikon lat'a niku nakatakaskan. Ch'alhuwa lakch'ixkuwin tastalanilh, akxni' kamatakxtukka kachapaka, kamakgnika chu kamaxtunika xnakujkan, lhuwa kg'alhni tamalh, ama kg'awasa chu ts'umat akxni xtanimanaja lan talasnati chu ni talamakgtakgli.

Titaxtulh kilhtamaku, anu niku tamacha ama kg'awasa akxni' makgnika, pulhli pukgalhtum k'iwi, lan stakli, alista pulhli xtakgantun nama k'iwi kgantum mayak nema tasnattawak'a nak k'iwi, akxni' tastakgolh nama mayak tsukulh xanay chu alistan kgalhilh xtawak'at, nema k'at'alh, akxni chalh muksun kinkalalh, ama mayak chu xtawak'at limapakuwika xanat. Tawan mat kinpuchinak'an lakgalhamalh ama kg'awasa ti makgnika wa chi k'iwi limaxtulh, chu ts'umat ti snun ama kg'awasa, xanat litaxtulh.

Limakanajlit

Nama kstajan xachat xtan,
likuchunkan
kalitankilhsnokgkan laktsumajan,
xlakata
ni snun natapatinan akxni' nakgaihi
ixkaman.

Xtakatsit takgaman

Chi chanit kiltamaku,
snun klipaxaway
xlakata kama kkatsi tsokgnan
nanakkatsi kgalhtawakgan
nanakkatsi maninan
nanakkatsi kgamanan
chu kintsé napaxawa
chu kintata nachuna.

M, m, m, m, m, m, m.

Tatlin

Tastakayaw

Kakgaxp'atit
tuku k'atsima,
snun ama kimakkuani
kkgalhtawakg'ama
nachu ktsokgnama
xlakata nakskgalalan.

Kpaxkatk'atsini
la kinatlatni
talipuan kilatamat
kakgalhtawakg'a
kintawani
wa wix namakkuaniyan.

Nakak'ats'itit
ni watiya akit
nalakp'uwantilhayatit
tu tlan latamat
wa natl'awaya
ni k'atlawa tu ni tlan.

Kpaxkatk'atsini
kilakgaxmatwi
k'amaja chi nak kinchik
ni ka'akgts'answatit
tu kkawanin
kkawaniya tach'ali.

*Ta'akgchiwin
Makg'alhtawag'ena':
Cristino Núñez García*

Wakan papa'

Makgasa ixtajik'uan lakgkgolon akxni' ixwakan papa', xtapuwan ama la sputut.

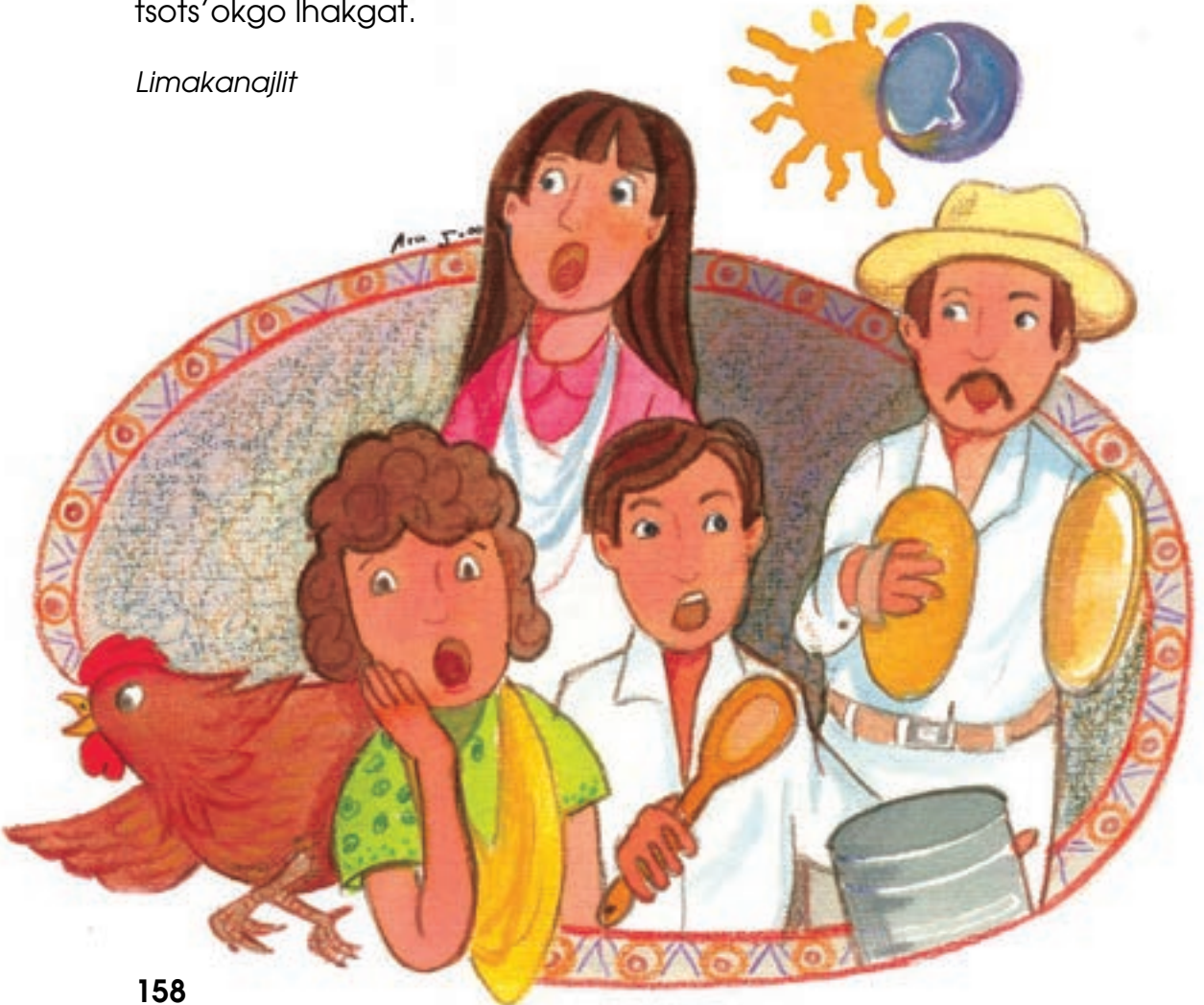
Lat'a ti xtalamana xtajiku'ankgo, ti pula ixakxila xtalamakatsini, xmatasi akgalokgot xawa lanka xokge, xlakata ti ni ixtakxilhnit natakatsi lama tu lijik'ua chu liwakg ixtsukukan tlakgkan puwa, kg'axi, lik'an xlakata namamakgchiyikan xwana papa' xlakata ni nawakgokan. Chu tlan nalatamapalaya.

Akxni' wamaka papa' wankan xlakata lakchajan ti takg'alhinan ni tlan nata'akxila, mat nakalhgama, mat ni kgatsi nalakgawan ixskgatak'an.

Pala ni tamakgtakgalha chu pala akxila akxni wamaka papa' nalakgawan xkam kgalhxkgaw, wa' ama kalixila makgapitsi kakilhwak'anit.

Nachuna wankan, lakgalhi xtawakat tach'an anan akxni' wakan papa', xlakata ninaj lakgyuja kalich'achikan tsots'okgo lhakgat.

Limakanajlit

Kaxtilanchaw

Lichiwinankan mat snun lilakgaputsa xtalamana ch'atum puskat, ch'atum ch'ixku' chu ktsu xkg'awasak'an. Milh kilhtamaku, ama ktsukg'awasa xakstu tamakgxtakglihi niti makgtayalh, tu xla tlawalh putsalh niku naskuja xlakata tlan nalatama. Ni pala xlimakgas takgasli, xtaskujut, ana' ni xtlawakan kaxtilanchaw, xla'tsukulh an st'an'an.

Chuna' ama xan st'an'an ch'ali, ch'ali kts'ukgawasa, nipala t'uwa xstakgo ixkaxtilanchaw, nachunalitum makxtum xmast'a xatumin. Tawilacha' makgtum xt'alaktsukaman ta'akxilhi' xlakata ama ktsukg'awasa xkamaskiwi ixkaxtilanchaw xtalaktsukaman. Ja'e xla lakkgawasan tamalakgsilh.

K'atsilh ti xmaxk'init taskujut, xla ni xkanajla. Ama xla ktsukg'awasa makxtum xmasta xatumin nikxni' xtsankgani, ti xmaxkinit taskujut, alistan wanipalaka xlakata ama ktsukg'awasa latiya xmaskiwinan xkaxtilanchaw.

Ama xla ch'ixku tsukulh lakpuwan, nikula chi tlawa, makxtum masta xatumin, kawanih chi ixskujnin.

– Akxni' namin ama ktsukg'awasa, nawaniyatit xlakata ktachiwinamputun.

Alh kilhtamaku, smalankganalh, tsiswalh chu ama ktsukg'awasa, ni chalh nak xpust'akan kaxtilanchaw. Chu ama xla xapuchina snun sitsilh, xla lipuwa xatumin. Akxni' alh lakan nak xpustan, akxilhi, ana' wi xpatsaya chu xpaxtun xwi xatumin. Ni akxiilhka xniku kixtakgli xpatsaya ama ktsukg'awasa.

Lat'a akxni' ama awat'a kilalh, yaj alh xlich'ali, kgalhimaka wa tu tlawalh ama ti xmaxkinit taskujut alh maputs aninan, tlan putsaka nikxni' takgaska, nikatsika niku alh, kan xpalakata xakgtsankg'an ktsukg'awasa, k'ata, k'ata tlawakan xapaxkua kaxtilanchaw kamaskiwikan kaxtilanchaw lat'a tawila laktsukaman. Mat ja'e paxkua akgtati ch'ichini' lila' chu laktsukaman nikxni' kats'ankgani kaxtilanchaw, chu ja'e sputa takglahchiwin.

*Ta'akgspulan
Francisco Valencia*

Pat'okgt'okg

Xwi ch'atum xpuchina kitsistank'anin.

Xla' lakpuwa lakgach'ixkuwinan akgtum lank'a kilhtamaku kaxananat, chu xlakaskin natlakgnankan chu tlikan, tu flawalh kamalakgstokgli xatalaksakni spitu ti natakgalhtawakg'a tatlin la pakg'a, lhpatekg, pijk'uyu, ch'akglhni, tokgni, sukchat, tants'ilit, tantsasnat, kuwikstun, t'atimulu, chitk'ak'a, xkgekgen xawa tujulajla.

Akxni' tsukulh takgalhtawakg'a, ch'atum tsiyuna k'atsilh xlakata wi pukgalhtawakg'a xatatlin, wanilh ixt'anat pat'okgt'okg: – Nakapit wix tiku, akit klakaskin nakatsiniya tatlin.

Ama ktsu pat'okgt'okg limaxkgen xwanit wa ni litanika, wa chi xla', ni xli'amputun, wa xtsiyuna akglhagkawak'alh xlakata nakakgalhtawakg'alh; ama pat'okgt'okg alh nak pukgalhtawakg'a, akxni' chalh ni tamaknuka xlakata limaxkgen xwanit.

Chu tasp'itpa nak ixchik, wanilh ixtsiyuna:

Akit nila kkatatalagxtumi ti takgalhtawakgamana, xlakata limaxkgen akit. Chu xtsiyuna wanilh: – Ni kalip'uwanti tiku', la ti takgatsin wi chu limaxkgen lakxtum akin, chu wakg tlan katsiniya, kapinpala. Ama pat'okgt'okg ampa xlich'ali pi chunalitum flawaka, tu flawalh, nak kgechokgo tsekg tayalh, tsulkulh kgaxmata takgalhtawakg'a.

Chuna' ama li'alh kilhtamaku. Akxni' takatsinikgolh tunuj tunuj spitu tatlitilhalh tu kamasinika, ti tlakg tlan tataxtucha, wa sukchalh nachuna'tlakg tlan xtalhakgan kamaxk'ika.

Akxni' kgalhspitkgolh katasinilh pat'okgt'okg kawanilh:

-- Akit naktliputun. Ama ti kamalakgstokglhi, wanilh
- tuku wix nalitliya pi ni kgalhtawakganita chu nitu kats'iya. *Ama pat'okgt'okg skinpa litlan kakgaxmatnika xtatlin, wanipalaka:

- Pi ni kgaxpati xlakata nila tliya. Chu lakgaputsalh kawanilh:

- Kakgaxpatit, akit ni kkgalhtawakganit, k'aman kamasinayan tu wixin ni katsiyatit, chu tsukulh tli.

Akxni' matsukilh xtatlin, lat'a ti xtawilana, takgaxmatli xlakata tatlin, liwaj tlan lakkaxlanit; ni xwi ti xmasini la xla tu xkatsi.

Lat'a ti xtawilana talisits'inilh xlakata makgapaxawanalh xpuchina' kitsistank'anin chu mincha xpuchina, paxkilh, wanika.

Snun paxkat wix, kakimatsankgenani yan tu tlan talhakgan neje xakmaxk'in, kakatsi ni talhakgan tlawa li'akgskgalala, wa xlakata, akxni' nachan k'axananat wix nalakapuxkunana nak putlin chu ama kintalakask'in.

Wa' chi chuna' likgaxmata akxni' chau k'axananat tsuku ti'i pat'okgt'okg.

Liakgskgawan

Juan chu xlikgalhtawakg'a

Tawilacha makgtum kilhtamaku, ana' nak pulataman wanikan san Antonio Ojital tapakgsi ju'u nak k'achikin, Papantla.

Ja'e pulataman xya akgtum ktsu akgxtakga pamatluk chu akgstisakget ana' x'talamana ch'atum puskat chu ch'atum chixku x'takgalhi ch'atum ixkg'awasakan, wanikan Juan, ch'ali, ch'ali ts'isa x'tak'iyacha, ja'e tsukg'awasa.

Makgtum kilhtamaku, tak'icha, nitu puwan takaxtle, kgalhts'isalnhalh la lakgolh, tiyalh ixpuxtokgo ana' xtatajumana xiikgalhtawakg'a makats'inilh ixtse', wanih:

– K'amaja nak pukgalhtawakg'a, nak taspita apuntsu.
– Tlan, wa ixtse'. Ama xla ktsukg'awasa mat alh, ni pala makgat xtlawanit mat akxni' kgaxmatli t'achiwinankan, xla nitu lakpuwa, latiya tlawana wa, mat akxni' kgaxmatpala tachiwinampalakan, xla talakgaspitli chu nitu akxilhi, tsukupu tlawan.

Akxni' kgaxmatpa xlimakgtutu tachiwinampalakan, wanikan.

– Juan, Juan. Ama ktsukg'awasa mat tsukulh lakaputsa, mat niti ixakxila, akxni' makglhkatsilh lakatinimaka ixpuxtokgo xlikgalhtawa makgalhkgelh, talakgajulh akxni' mat takutcha xlikgalhtawakg'a lhkgen tamacha chu kgaxmatli, tsukulh tachiwinan, wa:

– Snun lhkakan nunu xpulakni puxtokgo, paxkat katsiniyan la nama makgalhkge xpuxtokgo milikgalhtawakg'a. La ama kgaxmatkgolh ktsukg'awasa takgalan kgalhtilh, wanih:

– Tiku wix – ama xla likgalhtawakg'a wa:

– Akit likgalhtawakga chu kmasiniyan lat'a tu akit katsi.

Wa ktsukg'awasa:

– Tuku chi lakaskina, wa likgalhtawakga.

– Chi nikta' amputunan nak pukgalhtawakg'a snun
lhaknan chu ni kmalhani la xkitij k'an chu
kilakgchuntaminikgoya kinkapsnat.

Wa' chi Juan:

Wix nakintap'ina, pinpat kintamastaya taskujut
xalilikhtsukut tachiwin wa nama limakamastat chi ja'e
ch'ichini'.

Akit ni kkatsi nikula pinpat tlawaya, chi nikta' aman,
lat'a ama chu wa', tsukulh kgnosnan uyu alh.

Chu ama xla ktsu Juan xjikuankgonit chalh, nak
xpukg'alhtawakg'a nitu xlin xlikgalhtawakg'a.

Makgalhtawakg'ena skilh taskujut xalilikhtsukut tachiwin
chu limakgalhtawakget tamastalh xtaskujutkan. Wata

Juan ni mastalh, chu alh tatsekga nak xchastun
xpulakni xpukgalhtawakg'a xlakata nina akxilhan.

Makgalhtawakg'ena tsukulh putlakge likgalhtawakga
nema skilh, chu katsilh xlakata xtsanka pakgtum.

Katsilh tunkan xlakata ktsu Juan xtsangka, tu tlawalh
putsalh Juan chu kitakgasli ana ni ixtatsekgnit.

Xawa Juan litakgalhchiwinalh xmakgalhtawakg'ena
tu ixakgspulanit nak tijia, xamakgapitsi limakgalhtawakget
talits'iyalh, tu xla lichiwinalh, chu xmakgalhtawakg'ena,
nitu kgawanilh xawa wanilh:

Chi nitu k'aman tlawaniyan, tlan la tlaw mintaskujut,
lat'a nama tu kilitachiwinanti wa nama
naklimakgtayayan.

Juan paxawakgolh, yaj tu wa' Chu ja'e sputa
takgalhchiwin.

Ta'akgspulan

Ma. Dominga González García

Xlatamat chichi'

Xlama ch'atum ch'ixku, ja'e xla ch'ixku xkgalhi tantum xchichi', xpaxk'i snun xlakata skulujwa ixwanit; xt'ala staya, lat'a ni ixan xpuchina nachu ixan. Milh kilhtamaku, ama chichi' tsukulh kgolon, yaj liuj xta'an xpuchina nak k'atukuxtu, watiya ixaklhtatatama. Xamakgtum akxilhi xpuchina xlakata ama chichi' yaj ixta'an nak katukuxtu, ama ch'ixku sits'ilh chu kawanilh xkaman.

---Yaj klakaskin namawiyatit nama kgolo chichi', watiya lhtatama, chu yan kinta'an katukuxtu.

La ama kawanikgolh xkaman tu xliflawatkan, uyu tiyalh ixch'ana, xch'uch'ut, putawakalh ixakchinchih alh nak ixkatukuxtu ama ch'ixku.

Ama xla chichi' wakg kgaxmatkgolh tu wa xpuchina. Tu flawalh tsukulh lakgaputsa, tasa chu lakpuwa.

Chi kgolota akit, yaj tu kilitawakan ju'u kinchik. Akxni' kgawasa xakuanit snun xkinpaxkikan, tipakgatsi liwa xkintawakan, kakxilhma kinpuchina la xkgasat.

Chi xla max nakmakgxtakga ja'e chik. Alakatunu nak'an latama nawi ti nankintamaknu nak xchik.

Chu ama lalh chichi'. Smalankg'an chapalh tijia, tasatilha alh, xlakgats'iswankgoma akni'tatanokglhi tantum sipijchichi' wani:

¿Tuku wix kgalhiyan? ¿wana tasaya? ¿chu niku pinpat, ts'iswankgoma? Ama xla chichi' wanikgolh tu xla xkgaxmatkgonit, wan chi sipijchichi'.

Liakgskgaw

_Minpuchina kgalhi xtilan, – je wan chichi’.

– Pala chuna nitu kalipuwanti akit nakkmakgtayayan, kataspiti nak minchik, akxni’ namakachan ts’isa nak’anacha nakkamakgekglha xtilan wix, nakimatasiya chu nakintataxtuya – wa sipijchichi’.

Chu ama tlawalti chichi’, taspitli chu tamapa ana’ ni xlhtata liuj chu xlama.

Chimpa ixpuchina akxila latiya ma ama chichi’, wani chi

– ¿Wix latiya nama tankgalaj pat ni tlakgwana?

katak’i kakiputsa tu nawaya.

Ama xla chi’ixku tlan ixsis’init, kgolo chichi’ nitu lipuwa chu yaj lakgaputsalh, katsi xlakata ts’isa ama min sipijchichi’.

Liwaj ts’isa chilh sipijchichi’, tsukulh kamakgekglha xtilan.

Ama xla kgolo chichi’ paxawakgolh tsukulh matasi chu

tataxtulh, na uyu takgaxmatli xkaman ama ch’ixku,

xlakata tasama kgolo chichi’, lakapala tatakilh,

tamalakilh, ta’alh ta’akxila tiku chi kamakgekglhama

xtilan. Tsukulh takgtasa lakts’ukaman, tawan. Sipijchichi’,

sipijchichi’ kawaputuma xtilan. Na uyu tak’icha xtikuk’an,

wan chi. ¿Tiku xchichi’ xmatasima? – tawani xkaman:

– Kinchichikan, pala ni wa’ixtiwa, sipijchichi’ xtilinit

tantum xtilan. Wix chi wana xlakata kinchichik’an yaj tu

limakuan ni kana xla, wa putlakgalilh sipijchichi.

Lat’a akxnit’a ama tsukupa ch’ixku paxk’i ixchichi’ chu

mawi, k’atsilh xlakata tlan makgtakgalhnan nak chik ni

wata k’atukuxtu tlan an chu ja’e lipaxaw latamalh ama

chichi’.

Xtalakgachixkuwit tankgololo likgaman

Lata tampulhuwa xlamaka xamakgan nak ju'u xlitilank'a pulataman naxtalakgati takgamanan, ama takgaman tankgololo tsakat lhakgxtalakgati takgamanan. Litutunaku xmaklakaskinkgo akxni xlagkachixkuwikgo xpuchina tiyat, papa', chuchut chu chichini', xlakata lhan xtachananan chu lhan xtalamana.

Ama takgaman xlhawakan xlakata anta xtaxtuyacha chatum kgawasa nema xlahjanan.

Kgamananin a li makgat xtatsuku talakgtawakga xlakata lipaw namakgtaxtuyacha nak xlakask'inka takgaman.

Xkilhtamaku xlaggchan akxni chichini chu katsisni ni lakxtum xtawanit. Nama takgaman tastunut xtamakilhstuki xwanit nak akgtum puskan takgaman nema xtawalana nak xtampajan kachikin kajilijni. Afma pukgaman nema xtamaklakaskin lan xkaxwalikan, xachastutati chu pulakhman xwanit, xkgalhi xlititsu akgchaxan a itat lihman nema wanikan (metro, chu xlihman xkgalhi akgkaw (metro) a puxumatseyan laktsulihkan (10.28 mts.), lata xlihman lakatuy xlhawanikanit xapatsaps akgtuy metro akgkututu laktsulihkan xlitalhman chu nak puitat ama pukgaman xyawakan lank'a chiwix nema xlaglhukjkanit nak itat xlakata lhan napulakgtaxtu tankgololikgaman akxni namakgosokan.

Nama tankgololikgaman lank'a xlhawan, xtsinkan akgtutu kilo, xlihawakan xaskakni kstajat kiwitsa kat chu xliakgtuminika.

Nak pukgaman xtamakgstokgkgo putuy kgamananin, lata tamputunu kgamananin xtalih chatujun kgamananin, chatunu, chatunu xlagkachixkuwi katuwa; wi nema xlagkachixkuwi papa', tunu pixlakata chichini. Uma takgaman xwanputun xpalakata namalhiwakglhkân chichini', xlakata chali chali naxkgakgay.

Ama laklan chu lakglhiwakga lakgkgawasan xtakgamanan xameklhtitilin, kaj xman aktsu xtatanu xtawali.

Nak xmakglhtsan chu nak xtantin xnewakakgo tulanka xuwa, xlakata ni nakatsani akxni nakitawakani ama tankgololikgaman.

Nama takgaman snun tuwa xwanit, xwi limapakgsin xlakata chatunu kgamana xman xmakglhtsan chu

xtantin xli makgoso tankgolololigaman alakatunu.
Xmakni klhkanikan aktsu talhtitni. Nama xtakgamanan
la chune, nak xitat pukgaman xtaj lank'a chiwix nema
xmapitsi tamputuy kgamananin; xchikgan chiwix
xtatayayacha putum kgamananin chu xlakatin chiwix
xtakgamanpalay tamput kgamananin chi
xlamekgosoni nama tankgolololigaman, xmekamin chu
xmekka'an xtatala chu niti xlimamktit xwanit.
Xakgen wi ti kgamana xmapulaktaxti
tankgolololigaman nak lhuku chiwix, nema tiku chuna
makgapaxtokga wa litayayacha lilhajan chu liwakg
paxkikan, liputum maxikan laklan lhakgat chu katuwa
maskiwikan.
Astan link'an nak pulakgachixkuwin chu anta
pixkaktikan xakgxakga, nak xlakatin nama lank'a
xakgxtakgakan puxkunin xalak kachikin kajilijni.
Wa tiku xhajanen xmakgnikan xlilakgachixkuwinankan
xlakata xenkgalhin lhan na'an anan latamat chu nalay
liwat xla litutunaku.

Tsokgnalh: Victor Tejada Zepeta.

